

ИСАЕВ ФАХРИДДИН

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ
ШАРОИТИДА СОЛИҚ ТАҲЛИЛИНИНГ
МЕТОДОЛОГИК ЁНДАШУВЛАРИ**

монография

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ,
ФАН ВА ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ “ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ АСОСЛАРИ ВА
МУАММОЛАРИ” ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИ**

ИСАЕВ ФАХРИДДИН ИКРОМОВИЧ

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ
ШАРОИТИДА СОЛИҚ ТАҲЛИЛИНИНГ
МЕТОДОЛОГИК ЁНДАШУВЛАРИ**

МОНОГРАФИЯ

Тошкент – 2024 йил

УДК: 336.2:338(575.1)

Ф.И.Исаев. Рақамли иқтисодиёт шароитида солиқ таҳлилининг методологик ёндашувлари. Монография. Т.: "IQTISODIYOT". 2024. 156 бет.

и.ф.д., профессор З.Н.Қурбанов умумий таҳрири остида chop этилган.

Тақризчилар:

и.ф.д., профессор

А.М.Қодиров

и.ф.д.

У.Х.Нормурзаев

Мазкур монография ФЗ-5421033210-сонли "Миллий иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш тизими трансформациясининг методологик асослари" мавзусидаги фундаментал лойиҳа доирасида бажарилган.

Монография солиқ тизимини трансформациялашда солиқ таҳлилининг таъсирини баҳолаш, солиқ таҳлилининг фискал сиёсат самарадорлигига таъсирининг баҳолашга методологик ёндашувлар, барқарор иқтисодий ўсишда солиқларнинг аҳоли турмуш даражасига таъсирини тадқиқ қилишга илмий ёндашувлар, солиқ тўловчиларнинг фаолиятига солиқ текширувларининг таъсири таҳлили, солиқ юкни камайтиришда солиқ таҳлилининг таъсири таҳлили, молиявий ҳисобот сифатини оширишда солиққа тортиш, мустақил аудит ва ички назоратнинг ўрни, Ўзбекистонда рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратни солиққа тортиш йўллари, солиққа тортишни рақамлаштириш орқали такомиллаштириш ҳамда рақамли молиявий активларни солиққа тортиш истиқболлари каби масалаларни ўзида мужассамлаштирган.

Монография солиқ таҳлиliga оид замонавий долзарб тадқиқот натижаларини ўз ичига қамраб олган. Бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил, аудит ва солиқ тизимидаги мутахассисликлар ва шу йўналишдаги илмий тадқиқотларни олиб бораётган изланувчиларга мўлжалланган.

Монография Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги "Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари" илмий тадқиқот маркази Илмий кенгашининг 2024 йил 26 январдаги 1/7-сон қарори билан chop этишга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

	КИРИШ СЎЗИ.....	4
I БОБ.	МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШДА СОЛИҚ ТАҲЛИЛИНИНГ ЗАРУРИЯТИ ВА НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.....	7
1.1-§.	Солиқ тизимини трансформациялашда солиқ таҳлилининг таъсирини баҳолаш.....	7
1.2-§.	Солиқ таҳлилининг фискал сиёсат самарадорлигига таъсирининг баҳолашга методологик ёндашувлар.....	19
1.3-§.	Барқарор иқтисодий ўсишда солиқларнинг аҳоли турмуш даражасига таъсирини тадқиқ қилишга илмий ёндашувлар.....	32
II БОБ.	СОЛИҚ ТАҲЛИЛИ ВА СОЛИҚҚА ТОРТИШ МАЪМУРИЯТЧИЛИГИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ.....	59
2.1-§.	Солиқ тўловчиларнинг фаолиятига солиқ текширувларининг таъсири таҳлили.....	59
2.2-§.	Солиқ юкини камайтиришда солиқ таҳлилининг таъсири таҳлили.....	73
2.3-§.	Молиявий ҳисобот сифатини оширишда солиққа тортиш, мустақил аудит ва ички назоратнинг ўрни.....	87
III БОБ.	ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА СОЛИҚҚА ТОРТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	97
3.1-§.	Ўзбекистонда рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратни солиққа тортиш йўллари.....	97
3.2-§.	Солиққа тортишни рақамлаштириш орқали такомиллаштириш.....	115
3.3-§.	Рақамли молиявий активларни солиққа тортиш истиқболлари.....	130
	ХУЛОСА.....	146
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	148

КИРИШ СЎЗИ

Давлатларнинг иқтисодий қиёфаси доимий эволюция ҳолатида бўлиб, ушбу муҳитни тартибга солиш ва шакллантиришда давлатнинг роли муҳим ҳисобланади. “Миллий иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш тизими трансформациясининг методологик асослари” мавзусидаги фундаментал лойиҳада миллий иқтисодиётни самарали тартибга солишга хизмат қилувчи асосий элементларни ҳар томонлама ўрганиш зарурлиги эътироф этилган. Ушбу кенгроқ ташаббус доирасида ушбу монография иқтисодиётни бошқаришнинг муҳим жиҳати - солиққа тортиш ва унинг миллий иқтисодиётга кўп қиррали таъсирини ўрганади.

Солиққа тортиш фискал сиёсатнинг асосий воситаси сифатида иқтисодий хатти-ҳаракатларни шакллантириш, ижтимоий фаровонликка таъсир кўрсатиш ва барқарор ўсишни таъминлашда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Ушбу монография солиқларни таҳлил қилиш ва унинг солиқ тизимини ўзгартиришга таъсири билан боғлиқ бўлган турли ўлчовларни чуқур баҳолашга қаратилган. Молиявий сиёсат самарадорлигини баҳолашнинг услубий ёндашувларини синчковлик билан ўрганиб, тадқиқот миллий иқтисодиётни тартибга солиш бўйича давом этаётган мунозараларга қимматли фикрларни қўшишга қаратилган.

Баҳолаш барқарор иқтисодий ўсиш шароитида солиқларнинг аҳоли турмуш даражасига таъсирини ўрганишга илмий ёндашувларни ўрганишдан бошланади. Солиққа тортиш сиёсати ва уларнинг корхоналар учун оқибатлари ўртасидаги мураккаб муносабатларни тушуниш иқтисодий ривожланиш ва жамият фаровонлигининг кенгроқ мақсадларига мос келадиган сиёсатни шакллантириш учун жуда муҳимдир.

Бундан ташқари, монографияда солиқ текширувларининг солиқ тўловчилар фаолиятига амалий таъсири кўриб чиқилади. Таҳлил мувофиқлик, бизнес операциялари ва умумий иқтисодий жараёнга кенгроқ таъсирни ҳисобга олган ҳолда анъанавий доирадан ташқарига чиқади. Бундан ташқари, тадқиқот солиқ юкини камайтиришга солиқ таҳлилининг таъсирини синчковлик билан ўрганади, солиқ юкининг адолатли тақсимланишини таъминлаган ҳолда иқтисодий ўсишни рағбатлантирадиган муҳитни яратиш муҳимлигини тан олади.

Тадқиқот ўз эътиборини солиққа тортишни ушбу соҳадаги муҳим элемент сифатида эътироф этиб, молиявий ҳисоботга ҳам қаратилган. Иқтисодиётни тартибга солишнинг яхлит моҳиятини таъкидлаш учун солиққа тортиш, мустақил аудитнинг роли ва ички назорат механизмлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ўрганилади.

Доимий ривожланиб бораётган рақамли даврда монография Ўзбекистонда рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратни солиққа тортиш каби замонавий муаммоларни

ўрганишни тақозо этади. Тадқиқотда солиққа тортишни рақамлаштиришнинг ўзига хос хусусиятларига мослашиш усуллари ҳақида тушунча беришга ҳаракат қилинган ва бу мавзу бўйича давом этаётган глобал мунозарага ҳисса қўшади.

Бундан ташқари, тадқиқот солиқ маъмуриятчилигида технологик ютуқлардан фойдаланиш билан боғлиқ потенциал имтиёзлар ва муаммоларни таъкидлаб, рақамлаштириш орқали солиққа тортишни такомиллаштиришга қаратилган. Ниҳоят, монография рақамли молиявий активларни солиққа тортиш истиқболларини кўриб чиқиш, иқтисодий тартибга солишга проактив ва мослашувчан ёндашувни тақозо этувчи ривожланаётган тенденцияларни тан олиш билан яқунланади.

Аслини олганда, ушбу монография Ўзбекистонда миллий иқтисодиётни тартибга солиш тизимини ўзгартиришга асос бўлган услубий асосларни чуқурроқ тушуниш орқали кенгроқ фундаментал лойиҳага ҳисса қўшади. Солиққа оид муаммоларни ҳар томонлама ўрганиш орқали тадқиқот самарали ва барқарор иқтисодий бошқарувни шакллантириши мумкин бўлган қимматли тушунчаларни таклиф қилиб, тадқиқотчилар ва амалиётчиларни хабардор қилишга қаратилган.

Исаев Фахриддин Икромович,
иқтисодиёт фанлари доктори, доцент

I БОБ. МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШДА СОЛИҚ ТАҲЛИЛИНИНГ ЗАРУРИЯТИ ВА НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1-§. Солиқ тизимини трансформациялашда солиқ таҳлилининг таъсирини баҳолаш

Бугунги бозор иқтисодиётига асосланган жамиятда иқтисодиётни ривожлантириш учун давлатнинг тартибга солувчи роли ортиб, давлат харажатлари ўсиб боради, уларни қоплашда эса солиқ тушумларидан фойдаланилади. Шу ўринда давлат ўзининг солиқ сиёсатини ишлаб чиқишига зарурат туғилиб, уни тўғри йўлга қуйилиши муҳим ҳисобланади. Солиқ сиёсати мамлакатнинг солиқ тизимини қуриш ёки ислоҳ қилишда ўзига хос муҳим қарор ҳисобланади.

Солиқ ислоҳотлари бутун дунё бўйлаб иқтисодий сиёсат муҳокамаларида тез-тез учрайдиган мавзудир. Ҳукуматлар кўпинча даромадларни йиғишни яхшилаш, иқтисодий ўсишни кучайтириш ва турли ижтимоий-иқтисодий мақсадларга эришиш мақсадида солиқ ислоҳотларини амалга оширадилар. Бироқ бу ислоҳотларнинг таъсири кенг муҳокама ва таҳлил мавзусидир.

Одатда ислоҳотларга зурурат келтирувчи айрим сабаблар мавжудки, ислоҳотлар цикли доимий равишда такрорланиб туриш характерига эга. Чунки ҳар қандай ислоҳотнинг туб замирида жамият ҳаётини фаровонлигини ошириш ётибди. Бюджет-солиқ тизимидаги ислоҳотлардан мақсад мураккабликлар ва қийинчиликларни барҳам беришдир. Бугунги ислоҳотлар Давлат бюджетида солиқ тушумлари

миқдорини ошириш ва солиқ тўловчилар базасини кенгайтириш мақсадида ҳам амалга оширилмоқда.

Солиқ ислоҳотини бошқа ислоҳотлардан мураккаб жиҳатлари ҳам борки, бу солиқ ставкаларини пасайтириш ва солиқ тўловчилар базасини кенгайтиришни ўз ичига олади. Бундай ўзгаришлар узоқ муддатли истиқболда иқтисодиётнинг умумий ҳажмини кўтариш керак деган назарий тахминлар мавжуд, аммо таъсири ва миқёси сезиларли даражада ноаниқликларга дуч келмоқда. Кўпинча эътиборга олинмайдиган ҳолатларда бири, солиқ ҳаражатларини қисқартириш ёки йўқ қилиш орқали солиқ базасини кенгайтириш ҳисобланади. Демак, ушбу тадқиқот ишимиз Ўзбекистондаги солиқ ислоҳотларининг таъсирини таҳлил қилишга бағишланган ва бугунги кунда солиқ ислоҳотининг натижалари мулоҳаза қилиш учун долзарб масала ҳисобланади.

Солиқ ислоҳотлари бўйича фикр билдирадиган бўлсак, М.Т.Остапов солиқ ислоҳотини солиқ муносабатларига тўлиқ ёки қисман ўзгариш сифатида ўзига хос шаклларини тўлиқ кўриб чиқишни талаб қиладиган махсус таксономик тизим сифатида кўриб чиқади¹.

А.П.Абрамов солиқ ислоҳоти узоқ муддатли жадал ривожланаётган, кўп қиррали ва кўп мақсадли жараён сифатида икки йўналишда амалга оширилади: солиқлар

¹ Остапов М.Т. (1998) Налоговая реформа и гармонизация налоговых отношений: автореф. дис. ... док. экон. наук: 08.00.10. Санкт-Петербург. 20с.

ҳолатини яхшилаш ва солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш².

В.Г.Байбородина “солиқ ислоҳотлари – солиқ тизимини кенг кўламли қайта қуриш ва уни бошқариш механизминини ўзгартириш асосида солиқ муносабатларининг чекланган ёки тубдан ўзгариши сифатида” таърифлайди³.

И.А.Майбуров “солиқ ислоҳоти солиқ тизимини тубдан ўзгартиришни давлат солиқ сиёсатининг янги мазмунига мослаштириш”⁴ деб таъкидлайди.

Е.Н.Богатыреванинг фикрича, “солиқ ислоҳоти бу давлат солиқ тизимидаги қонуний равишда белгиланган ўзгариш, бу давлат солиқ сиёсати стратегиясини ўзгартиришга асосланади. Шундай қилиб, солиқ сиёсати тактикасининг ўзгариши солиқ ислоҳотига олиб келмайди. Фақат солиқ тизимида тегишли амалдаги қонунчиликдаги ўзгариш ва қўшимчалар сифатида кўриб чиқилади. Солиқ сиёсати стратегиясидаги ўзгаришлар мамлакатда солиқ ислоҳотларини амалга ошириш учун асосдир”⁵.

Иқтисодий адабиётларда таъкидланишича, солиқ ислоҳотларини ўтказишнинг ҳам ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, солиқ ислоҳотларини одатдаги қонунчиликдаги ўзгартириш ва қўшимчалардан фарқлаш лозим.

² Абрамов А.П. (2007) Налоговая реформа и совершенствование налогового администрирования / А.П. Абрамов // Вестник Томского государственного университета. № 300. с.7-11.

³ Байбородина В.Г. (2010) Налоги и налогообложение: учебное пособие / Хабаровск: РИЦ ХГАЭП, 108 с.

⁴ Майбуров И.А. (2011) Налоги и налогообложение: учебное пособие / И.А. Майбуров. М.: ЮНИТИДАНА, 558 с.

⁵ Богатырева Е.Н. (2014) Теоретические детерминанты налоговых реформ. ISSN 2221-7347 Экономика и право.

Е.Н.Богатыреванинг фикрича, солиқ ислоҳотларини ажралиб турувчи хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

1. Солиқ тизимидаги ўзгаришлар.
2. Солиқ сиёсати стратегиясидаги ўзгаришлар.
3. Уни амалга ошириш муддати.
4. Ўзгаришларнинг чуқурлиги ва мураккаблиги.
5. Инновацион характерга эга эканлиги⁶.

Солиқ ислоҳотларининг асосий мақсади тез иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва қашшоқликни юмшатишдир⁷. Бироқ, зарур инфратузилмани таъминлаш учун даромадлар миқдорини ишлаб чиқариш воситаларидан бири бу яхши тузилган солиқ тизими⁸, солиқ дунёдаги ҳар бир жамиятда асосий ўйинчи ҳисобланади. Солиқ тизими ҳукуматга ўз мажбуриятларини бажариш учун зарур бўлган қўшимча даромадларни йиғиш имкониятидир.

Юқоридаги солиқ сиёсати ва солиқ ислоҳотлари бўйича иқтисодчи олимлар томонидан билдирилган фикр-мулоҳазаларга таянадиган бўлсак, солиқ сиёсати давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг ажралмас қисми бўлиб, у мамлакатнинг миллий бойликларини тўплаш ва оқилона фойдаланишини рағбатлантирадиган, иқтисодиёт ва жамият манфаатларини уйғунлаштиришга ёрдам берадиган ва шу билан жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини

⁶ Богатырева Е.Н. (2014) Теоретические детерминанты налоговых реформ. ISSN 2221-7347 Экономика и право.

⁷ Mwakalobo, A.B.S. (2015) Dynamics of Revenue Generation in Tanzania, Kenya and Uganda: A Co-Integration and Error-Correction Modeling Approach. African Journal of Economic Review, 3, 15-37.

⁸ Ogbonna, G.N. and Ebimobowei, A. (2016) Effect of Tax Administration and Revenue on Economic Growth in Nigeria. Research Journal of Finance and Accounting, 7, 49-58.

таъминлайдиган солиқ тизимини шакллантиришга қаратилган сиёсат ҳисобланади. Дарвоқе, Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатига аҳамият қаратадиган бўлсак, унинг мақсад ва вазифалари Солиқ кодексининг тегишли моддаларда ҳам ўз аксини топган.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида Ўзбекистон иқтисодий муаммоларга, жумладан ишлаб чиқаришнинг қисқариши ва юқори инфляцияга дуч келди. Бюджет тақчиллигини юмшатиш ва давлат даромадларини оширишда солиқ тушумлари ҳал қилувчи роль ўйнади.

1994 йилда Давлат солиқ қўмитасининг ташкил этилиши Ўзбекистонда солиқ маъмуриятчилигини расмийлаштиришда муҳим қадам бўлди.

1995-2005 йилларда солиққа тортишнинг ҳуқуқий асослари мустаҳкамланди. 1997 йилда Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексининг қабул қилиниши солиққа тортишнинг ҳар томонлама ҳуқуқий асосларини яратди.

2007 йилда Солиқ кодекси замонавий бозор иқтисодиёти талабларига мувофиқлаштириш мақсадида янги таҳрирда қабул қилинди. Ўзбекистон Президентининг 2017 йилда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони солиқ юкини камайтириш, солиқ тизими ва солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш, солиқ тўловларини соддалаштиришга алоҳида эътибор қаратиб, солиқ ислохотларини жадаллади.

Президентнинг солиқ маъмуриятчилиги, солиқ сиёсати ва бюджет ижросини янада такомиллаштиришга қаратилган яна бир қанча фармон ва қонунлари қабул қилинди. Ушбу ислоҳотлар солиқ тизимини модернизация қилиш, солиқ юкини камайтириш, тартиб-таомилларни соддалаштириш ва даромадларни йиғишни кучайтиришга қаратилган. Ушбу ислоҳотларнинг таъсири ва самарадорлиги иқтисодий ва фискал маълумотларни батафсилроқ таҳлил қилишни, шунингдек, уларнинг Ўзбекистондаги иқтисодий ўсиш, даромадларни йиғиш ва ишбилармонлик муҳитига таъсирини баҳолашни талаб қилади.

Соддалаштириш

Солиқ кодекслари кўпинча мураккаб бўлиб, мувофиқлик юкини келтириб чиқариши мумкин. Ислоҳотлар солиқ тизимини соддалаштириш, уни жисмоний шахслар ва тадбиркорлик субъектлари учун янада қулайроқ қилишга қаратилган.

Даромадларни ошириш

Ҳукуматлар даромад йиғишни ошириш учун солиқ ислоҳотларини амалга ошириши мумкин. Бу солиқ базасини кенгайтириш ёки солиқ ставкаларини оширишни ўз ичига олиши мумкин.

Иқтисодий ўсиш

Айрим солиқ ислоҳотлари инвестициялар, жамғармалар ва тадбиркорликни рағбатлантириш орқали иқтисодий ўсишни рағбатлантиришга қаратилган.

Адолат

Ислоҳотлар солиқ юкини янада адолатли тақсимлашга интилиши мумкин.

1.1-расм. Солиқ ислоҳотларининг умумий элементлари⁹

⁹ Муаллиф томонидан шакллантирилган

Солиқ ислоҳотлари одатда турли сабабларга кўра жорий этилади, жумладан, солиқ тизимини соддалаштириш, даромадлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш, иқтисодий ўсишни рағбатлантириш, солиққа тортишда адолат ва шаффофликка эришиш. Солиқ ислоҳотларининг мақсадлари турлича бўлиши мумкин бўлсада, улар кўпинча бир нечта умумий элементларга эга (1.1-расм):

Солиқ ислоҳотлари ҳукуматлар учун фискал ва иқтисодий мақсадларга эришиш учун кучли воситадир. Бироқ уларнинг таъсири кенг қамровли ва кўп қиррали. Солиқ ислоҳотларининг оқибатларини баҳолаш турли омилларни, жумладан, давлат даромадлари, тадбиркорлик ва сармоявий муҳит, жисмоний шахсларга солиқ юки, иқтисодий ўсиш, даромадлар тенгсизлиги, қонун ҳужжатларига мувофиқлик ва халқаро рақобатбардошликни ҳисобга олган ҳолда ҳар томонлама таҳлил қилишни талаб қилади.

Солиқ ислоҳотларининг таъсири кўп қиррали бўлиб, иқтисодиёт ва жамият ҳаётининг турли жабҳаларига таъсир кўрсатади. Солиқ ислоҳотлари оқибатларини баҳолашда одатда таҳлил қилинадиган асосий йўналишлар 1.1-жадвалда келтирилган:

Солиқ ислоҳотларининг таъсирини ҳар томонлама баҳолаш онгли қарорлар қабул қилиш ва фуқароларнинг солиқ тизимидаги ўзгаришларнинг кенгроқ оқибатларини тушунишлари учун зарурдир. Бундай баҳолашларни ўтказиш орқали ҳукуматлар ўзларининг молиявий эҳтиёжлари ва

мамлакатнинг кенгроқ иқтисодий ва ижтимоий мақсадлари ўртасида мувозанатга эришишлари мумкин.

1.1-жадвал

Солиқ ислоҳотлари оқибатларини баҳолашда таҳлил қилинадиган асосий йўналишлар¹⁰

Давлат даромадлари	Солиқ ислоҳотлари давлат даромадларига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Солиқ ставкаларини пасайтириш даромадларнинг йўқолишига олиб келиши мумкин, солиқ базасини кенгайтириш ва солиқ бўшлиқларини бартараф этиш эса даромадларнинг ошишига олиб келиши мумкин.
Бизнес ва инвестициялар	Тадбиркорлик муҳитига солиқ ислоҳотлари чуқур таъсир кўрсатмоқда. Фойда солиқ ставкаларини пасайтириш хорижий инвестицияларни жалб қилиши ва тадбиркорликни ривожлантириши мумкин, аммо солиқ имтиёзларини олиб ташлаш тескари таъсир кўрсатиши мумкин.
Жисмоний шахслар	Ислоҳотлар натижасида жисмоний шахсларнинг солиқ юки ўзгариши мумкин. Прогрессив солиқ тизимлари кам даромадлилар учун солиқ юкини камайтириши мумкин, солиқларнинг ошиши эса бир марталик даромадга таъсир қилиши мумкин.
Иқтисодий ўсиш	Иқтисодий ўсишга таъсири солиқ ислоҳотларининг муҳим жиҳати ҳисобланади. Солиқ ставкаларининг пасайиши истеъмол ва инвестициялар ҳажмини ошириши мумкин, бу эса ялпи ички маҳсулотнинг юқори ўсишига олиб келиши мумкин.
Даромадлар тенгсизлиги	Прогрессив солиқ ислоҳотлари бойликни янада адолатли тақсимлаш орқали даромадлар тенгсизлигини камайтириши мумкин. Аксинча, солиқларнинг регрессив ўзгаришлари даромадлар номуносиблигини кучайтириши мумкин.
Мувофиқлик ва маъмурият	Солиқ ислоҳотларининг мураккаблиги ва амалга оширилиши солиқ тўловчиларнинг мажбуриятларини бажаришига таъсир қилиши мумкин. Соддалаштирилган тизимлар юқори мувофиқлик ставкаларини рағбатлантириши мумкин, мураккаб қоидалар эса солиқдан қочишга олиб келиши мумкин.

Сўнгги йилларда Солиқ кодексининг уч марта таҳрирланиши, қонунчиликдаги мавжуд муаммолар ва

¹⁰ Муаллиф томонидан шакллантирилган

мавхумликларни бартараф этишнинг чораси ҳисобланади. Солиқ сиёсатига асосланган самарали солиқ тизимини таъминлаш учун солиқ қоидалари ва солиқ тизимларини ўзгартириш бўйича таклифларни таҳлил қилиш зарур. Барқарор солиқ сиёсатини яратиш, солиқ қонунчилигининг исталган турида - хоҳ катта, хоҳ аҳамиятсиз бўлса, барча тамойилларни ҳисобга олишни тақозо қилади.

2017-2023 йиллар давомида Ўзбекистон Республикасида солиқ ислоҳотлари натижасида солиқ турлари 16 тадан 9 тага камайтирилди, назорат шакллари 13 тадан 2 тага қисқартирилди, солиқ ставкалари 2 баробарга камайтирилди (мол-мулк солиғи, жисмоний шахсларнинг даромад солиғи, ижтимоий солиқ), солиқ мажбуриятларини ўз вақтида ихтиёрий бажаралиш даражаси 80 фоиздан 95 фоизга оширилди.

Юқоридагиларга асосланадиган бўлсак, солиқ ставкалари, солиқ солинадиган база, солиқ турлари, уларнинг миқдори, давлат харажатлари ҳажми ва унинг аниқ мақсадларига мувофиқ йўналишларининг ўзгариши давлат солиқ сиёсати ва ислоҳотларининг асосий йўналишларидан бири эканлиги маълум бўлмоқда.

Келтирилган маълумотларда йиллар давомида давлат бюджети даромадлари ва уларнинг таркибидаги сезиларли ўзгаришлар кўрсатилган.

1.2-жавдал.

Ўзбекистон Республикасида 2018-2022 йилларда солиқ тушумлари улуши таҳлили¹¹ млрд.сўм

Кўрсаткичлар	2018 й	2019 й	2020 й	2021 й	2022 й
ЯИМ миқдори	424728,7	529 391,4	602 193,0	734 587,7	888342
Давлат бюджети даромадлари	79 099,0	112 165,4	132 938,0	164 680,3	202043
Бевосита солиқлар	15 656,2	31 676,8	45 206,9	58 930,3	64 447
Билвосита солиқлар	41 280,4	46 427,2	46 428,4	56 292	71 390
Ресурс тўловлари ва мулк солиғи	12 663,4	19 680,7	21 257,0	23 036	23 913
Юқори даромаддан олинадиган солиқ	1 528,0	-	-	-	-
Бошқа даромадлар	7 971,1	14 380,7	20 045,8	26 423	42 293
Давлат бюджети даромадларининг ЯИМга нисбати, фоизда	18,6	21,2	22,1	22,4	22,7

Маълумотлар 2022 йилда давлат бюджети даромадлари 2018 йилга нисбатан сезиларли даражада ошганини ва 39,1 фоизга сезиларли ўсганлигини кўрсатади. Ушбу сезиларли ўсиш ушбу даврда давлат даромадларини йиғиш сезиларли даражада кенгайганлигини кўрсатади.

Шуниси эътиборга лойиқки, солиқлар доимий равишда давлат бюджети даромадларининг салмоқли қисмини, йиллар давомида ўртача улуши 85% ни ташкил қилади. Бу шунини кўрсатадики, солиқлар давлат даромадларининг асосий манбаи бўлиб, солиқ сиёсатидаги ҳар қандай ўзгаришлар умумий даромадга сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Давлат

¹¹ Жадвал Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва Молия вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

бюджети даромадларининг ЯИМга нисбати мамлакатнинг фискал ҳолатигининг муҳим кўрсаткичидир. 2022 йилда 2018 йилга нисбатан 4,1 фоизга ўзгариш билан яқунланган ушбу нисбатнинг узлуксиз ўсиши иқтисодиёт ҳажмига (ЯИМ) нисбатан давлат даромадларининг ўсишидан далолат беради. Бу ҳукумат давлат хизматларини молиялаштириш, инфратузилмага сармоя киритиш ва фискал эҳтиёжларни қондириш учун кўпроқ ресурсларни сафарбар этишда муваффақият қозонганлигини англатади. Умуман олганда, ушбу хулосалар даромадлар базасининг кенгайиши ва ялпи ички маҳсулотдаги давлат бюджети даромадларининг улуши ортиб бораётган ижобий фискал тенденциядан далолат беради.

Солиқ кодексига солиқ ставкалари, солиқ солинадиган база, солиқ турлари, уларнинг миқдорлари ва давлат харажатлари йўналишларини ўзгартиришни назарда тутувчи таҳрирлар давлат солиқ сиёсати ва ислоҳотларининг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади. Самарали ва барқарор фискал муҳитни таъминлаш учун солиқ кодексини қайта кўриб чиқишни олдиндан белгиланган жадвал асосида амалга ошириш тавсия этилади.

Солиқ қоидаларида аниқлик ва изчилликни таъминлаш учун ҳукумат қарорлари Солиқ кодексига мос келиши муҳим. Давлат бошқаруви органлари Солиқ кодексига мувофиқлигини таъминлаш мақсадида ўз норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини мунтазам қайта кўриб чиқишлари, зарур ҳолларда эса қайта кўриб чиқишлари ёки бекор қилишлари керак.

Солиқ кодексини қайта кўриб чиқишда барқарорлик ва мослашувчанлик ўртасидаги мувозанатни сақлаш жуда муҳимдир. Тез-тез ўзгартиришлар ўрнига, Солиқ кодексини ҳар 5-10 йилда бир марта қайта кўриб чиқиш тавсия этилади, бу эса даврий баҳолаш ва зарур янгиланишларни амалга ошириш имконини беради. Ушбу ёндашув ривожланаётган иқтисодий шароитларни ҳисобга олган ҳолда башорат қилинадиган солиқ муҳитини сақлаб қолади.

Солиқ кодексини қайта кўриб чиқиш ва янгилаш сабабларини мамлакат иқтисодиётига таъсир этувчи омиллар билан чамбарчас боғлаш керак. Бу мамлакатнинг иқтисодий манзарасига бевосита ёки билвосита таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ички сиёсат, шунингдек, қўшни давлатлар сиёсатидаги ўзгаришларни ўз ичига олади.

Солиқ кодекси динамик бозор иқтисодиёти талабларига мувофиқ равишда доимий равишда ривожланиши керак. Қонунчилик иқтисодий ривожланишни қўллаб-қувватлаш ва ишбилармонлик муҳитининг доимий ўзгарувчан эҳтиёжларига жавоб бериш учун мослашиши керак.

Бошқа мамлакатлардаги иқтисодий ислоҳотлар ва сиёсатлар Ўзбекистонга сезиларли таъсир кўрсатиши мумкинлигини тан олган ҳолда, глобал ва минтақавий иқтисодий ўзаро боғлиқликни ҳисобга олиш жуда муҳимдир. Ички солиқ сиёсатини шакллантириш ва ислоҳ қилишда ушбу ташқи омилларни ҳисобга олиш керак.

1.2-§. Солиқ таҳлилининг фискал сиёсат самарадорлигига таъсирининг баҳолашга методологик ёндашувлар

Солиқ ҳар қандай замонавий жамиятда ўз таъсирига эга бўлиб, ҳукуматларга асосий давлат хизматлари ва инфратузилмани молиялаштириш учун зарур бўлган даромадларни таъминловчи манба ҳисобланади. Бироқ солиқларнинг тузилиши ва амалга оширилиши фискал сиёсат самарадорлигига чуқур таъсир кўрсатиши мумкин.

Фискал тизимлардаги самарадорлик ҳукуматнинг исрофгарчилик ва иқтисодий бузилишларни минималлаштирадиган тарзда даромадларни ошириш қобилиятини англатади. Самарали фискал сиёсат зарур даромад олиш ва солиқ тўловчиларга ортиқча юкларнинг олдини олиш ўртасидаги мувозанатни таъминлайди. Фискал сиёсат самарасиз бўлса, улар иқтисодий самарадорликка, меҳнат ва инвестицияларни рағбатлантиришга ва умумий фаровонликнинг пасайишига олиб келиши мумкин.

Солиқ таҳлили фискал сиёсат самарадорлигини баҳолашнинг ҳал қилувчи воситасидир. Солиқлар тушиши, камайиши ва солиқ мослашувчанлигини ўрганиб, мутахассислар иқтисодий бузилишларни минималлаштириш мақсадида даромадларга бўлган эҳтиёжни мувозанатлаштирадиган солиқ тизимларини лойиҳалаш бўйича асосли қарорлар қабул қилишлари мумкин. Самарали фискал сиёсат нафақат асосий давлат хизматларини

молиялаштиради, балки иқтисодий ўсиш ва умумий фаровонликка ҳам ёрдам беради.

Доимий ривожланаётган иқтисодий шароитда солиқ тизимини доимий равишда таҳлил қилиш ва пухта ўйланган солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш фискал сиёсат самарали ва жамият эҳтиёжларига жавоб беришини таъминлаш учун муҳим аҳамиятга эга. Солиқ таҳлили унинг самарадорлиги ва таъсирини баҳолаш учун солиқ тизимининг турли жиҳатларини тизимли текширишни ўз ичига олади. У солиқ ставкалари, солиқ солинадиган базалар, солиқ маъмуриятчилиги ва солиққа риоя қилиш каби кўплаб масалаларни ўз ичига олади. Солиқ таҳлилининг мақсади иқтисодий хатти-ҳаракатлардаги бузилишларни минималлаштириш билан бирга даромадларни йиғишни оптималлаштиришдир.

Етарли даромадга эга бўлмаса, бутун дунё бўйлаб давлатлар ўзларининг кўп қиррали вазифаларини бажара олмайдилар¹². OECD маълумотларига кўра, мамлакатлар БМТнинг Барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш учун муҳим бўлган асосий хизматларни молиялаштириш учун ЯИМнинг камида 15 фоизини талаб қилади¹³. Бошқача қилиб

¹² Seelkopf L., Bubek M., Eihmanis E., Ganderson J., Limberg J., Mnaili Y., Zuluaga P., et al. (2021) The rise of modern taxation: A new comprehensive dataset of tax introductions worldwide. *The Review of International Organizations*, 16 (1), pp. 239-263

¹³ OECD (2018) Countries must strengthen tax systems to meet Sustainable Development Goals. OECD, Paris URL: <https://www.oecd.org/tax/countries-must-strengthen-tax-systems-to-meet-sustainable-development-goals.htm>

айтганда, “солиқ тизимларини мустаҳкамлаш - сиёсат ва маъмурият - ривожланишнинг асосий устувор йўналишидир”¹⁴.

Бошқа бир тадқиқотларда фискал тушунчаси шаффофлик нуқтаи назаридан ўрганилган бўлиб, унда солиқларнинг аҳамияти хусусида ҳам тўхталиб, адабиётлар таҳлил қилинган. Хусусан, Г.Копитс ва Ж.Крейг фискал шаффофликнинг таниқли таърифини беради ва уларга кўра, фискал шаффофликнинг муҳим элементи ҳукуматнинг бюджет прогнозлари ҳисобланади¹⁵. Бутун дунё бўйлаб ҳукуматлар ҳукуматнинг молиявий ҳолати тўғрисида жамоатчиликнинг олдиндан билиш қобилиятини ошириш механизми сифатида бюджет тақчиллиги билан боғлиқ иқтисодий шаффофликни оширишга ҳаракат қилмоқда¹⁶. Демак, фискал шаффофликнинг (фискал шаффофлик) турларидан бири аҳолининг бюджет тақчиллигини тўғри тахмин қилиш учун етарли маълумотларнинг етишмаслиги билан боғлиқ¹⁷.

С.Бисвас ва бошқаларнинг таҳлили бизнинг таҳлилимиз учун айниқса фойдалидир, чунки улар даромадларни тақсимлаш бўйича қисқариш функцияси орқали прогрессив солиқ сиёсати натижасида келиб чиқадиган даромадлар тенгсизлигидаги ўзгаришларни баҳолайдиган оддий ўлчовни таклиф қиладилар. Даромадларни солиққа тортиш орқали қайта тақсимлаш қашшоқликни юмшатиш орқали иқтисодий

¹⁴ World Bank. (2018). Platform for Collaboration on Tax to Discuss Domestic Resource Mobilization Challenges. Press Release, October 5.

¹⁵ Kopits G., Craig J. (1998) Transparency in government operations. IMF occasional paper, p. 158

¹⁶ Imf (2012). International Monetary Fund. Fiscal transparency, accountability, and risk. Washington

¹⁷ Alt J, Lassen D. (2006) Fiscal transparency, political parties, and debt in OECD countries. European Economic Review, 50 (6), pp. 1403-1439

ўсишни яхшиласада, ўртача ўртачадан юқори бўлган уй хўжаликлари ва ўртача уй хўжаликлари ўртасидаги даромадлар тафовутини камайтириш орқали ўсишга зарар етказди. Ҳукуматлар тўғридан-тўғри ва прогрессив солиқларни ундирадилар, бу эса бойларнинг даромадларига нисбатан сезиларли таъсир кўрсатади¹⁸.

Шу сабабли, даромад солиғи ставкасини ошириш иқтисодий ўсиш эффектлари билан бой ва камбағал уй хўжаликлари ўртасидаги даромадлар тенгсизлигини камайтиришга қодир механизм бўлиши мумкин. Ниҳоят, камбағал уй хўжаликлари бой уй хўжаликларига қараганда камроқ маълумотга эга ва шунинг учун маълумотга эга бўлмаганлиги сабабли¹⁹, биз тахмин қилишимиз мумкинки, аҳолининг бюджет тақчиллиги (фискал шаффофлик) камбағал уй хўжаликларига бой уй хўжаликларига қараганда камроқ таъсир қилади ва шу билан ўсишга солиқ солиш орқали ассиметрик таъсирни оширади.

Г.Копитс ва Ж.Крейг фикрига кўра, ҳукумат фаолиятининг шаффофлиги фискал мувозанатнинг муҳим шарти ҳисобланади. Бундан ташқари, ХВФнинг фискал шаффофлик кодексида фискал ва бюджет прогнозлари ҳукуматнинг сиёсий ниятларини давлат молияси ривожланишининг ҳар томонлама, ўз вақтида ва ишончли прогнозлари билан тақдим этиши

¹⁸ Biswas S., I. Chakraborty, R. Hai (2017) Income Inequality, Tax Policy, and Economic Growth. *Economic Journal*, 127 (601), pp. 688-727

¹⁹ Balestra C., R. Tonkin (2018) Inequalities in household Wealth across OECD countries: Evidence from the OECD Wealth Distribution Database. *OECD statistics working papers 2018/01*, OECD Publishing

кераклигини таъкидлайди²⁰. Умуман олганда, ошкораликнинг ошиши бюджет тақчиллигини камайтиришга олиб келади ва солиқ интизоми сиёсатини олиб боришни осонлаштиради, деган қараш мавжуд.

Солиқ таҳлили солиқ қонунлари ва қоидаларини шакллантиришда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Солиқ таҳлили даромаддан самарали фойдаланишга ҳисса қўшиш билан бирга, адолатли солиқ тизимларини ишлаб чиқишда йўл-йўриқ кўрсатиши мумкин. Рақамли иқтисодиёт ва глобаллашув билан бирга солиққа тортишнинг ривожланаётган табиати, солиқ сиёсатининг самарали ва адолатли бўлишини таъминлаш учун доимий изланишлар талаб этилади.

Солиқ таҳлилининг муҳим жиҳатларидан бири солиқларнинг тушишини тушунишдир. Солиқ юкини ким кўтаради? Бу биринчи навбатда истеъмолчиларга, ишлаб чиқарувчиларгами ёки иккаласининг комбинациясигами? Солиқ ҳолатларини таҳлил қилиш мутахассисларга солиқларнинг тақсимланиш таъсирини ва улар маълум гуруҳларга, масалан, кам даромадли шахсларга номутаносиб равишда таъсир қиладими ёки йўқлигини тушунишга ёрдам беради.

Ривожланаётган иқтисодларда солиқ таҳлили ва фискал сиёсат самарадорлигига қўшилаётган ҳисса барқарор ривожланишни рағбатлантиришда муҳим аҳамиятга эга.

²⁰ Imf (2019) International Monetary. Fund Fiscal Transparency Initiative: Integration of natural resource management issues. Factsheet, Washington

Тадқиқотчилар солиқ сиёсати ички ресурсларни қандай сафарбар қилиш, қашшоқликни камайтириш ва мамлакатлар дуч келадиган ноёб муаммоларни ҳал қилишига эътибор қаратишлари керак. Фискал сиёсат самарадорлигини ўрганиш ҳукумат сиёсати ва иқтисодий натижалар ўртасидаги боғлиқликни тушуниш учун жуда муҳимдир. Бу соҳадаги ҳиссалар солиқ тузилмалари, давлат харажатлари ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги мураккаб ўзаро боғлиқликни ёритиши мумкин.

Даромадларни шакллантириш

Иқтисодий самарадорлик

Адолатлилик

Мувофиқлик ва ижро

Халқаро рақобатбардошлик

Маъмурий самарадорлик

Узоқ муддатли барқарорлик

1.2-расм. Солиқ таҳлилини фискал сиёсат самарадорлигига таъсир қилиш усуллари²¹

Солиқ таҳлили фискал сиёсат самарадорлигига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Солиқ таҳлили солиқ тизимининг турли жиҳатларини, жумладан, уни лойиҳалаш, амалга ошириш, иқтисодиёт ва жамиятга таъсирини баҳолаш ва ўрганиш

²¹ Муаллиф томонидан шакллантирилган.

жараёнини англатади. Солиқ таҳлилини фискал сиёсат самарадорлигига таъсир қилиши мумкин бўлган баъзи усулларни келтириб ўтамыз.

1.2-расмда келтирилган усулларни изоҳлайдиган бўлсак, аввало, даромадларни шакллантиришда солиқ таҳлили ҳукуматларга турли чора-тадбирларининг даромад салоҳиятини баҳолашга ёрдам беради. Иқтисодий жиҳатдан самарали ва маъмурий жиҳатдан амалга оширилиши мумкин бўлган солиқ манбаларини аниқлаш орқали ҳукуматлар солиқ тўловчиларга ортиқча юкларни юклармасдан, ўзларининг даромадларини максимал даражада йиғишлари мумкин.

Солиқ таҳлили турли солиқ тузилмалари ва ставкаларининг самарадорлигини баҳолаши мумкин. Меҳнат ёки капиталга нисбатан юқори маржинал солиқ ставкалари каби иқтисодий фаолиятни бузувчи ва тўхтатувчи солиқлар аниқланиши ва иқтисодий ўсиш ва самарадорликни ошириш учун потенциал равишда ислоҳ қилиниши мумкин.

Солиқ таҳлили илғор ёки регрессив солиқ тизимлари тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин, бу солиқ юкининг турли даромад гуруҳлари бўйича адолатли тақсимланишини таъминлайди.

Самарали солиқ тизими самарали риоя қилиш ва ижро механизмларига таянади. Солиқ таҳлили солиқ тўлашдан бўйин товлаш ёки ундан қочиш соҳаларини аниқлаши ва солиқ ставкаларини оширмасдан даромад йиғишни кучайтириши

мумкин бўлган мувофиқликни яхшилаш стратегияларини таклиф қилиши мумкин.

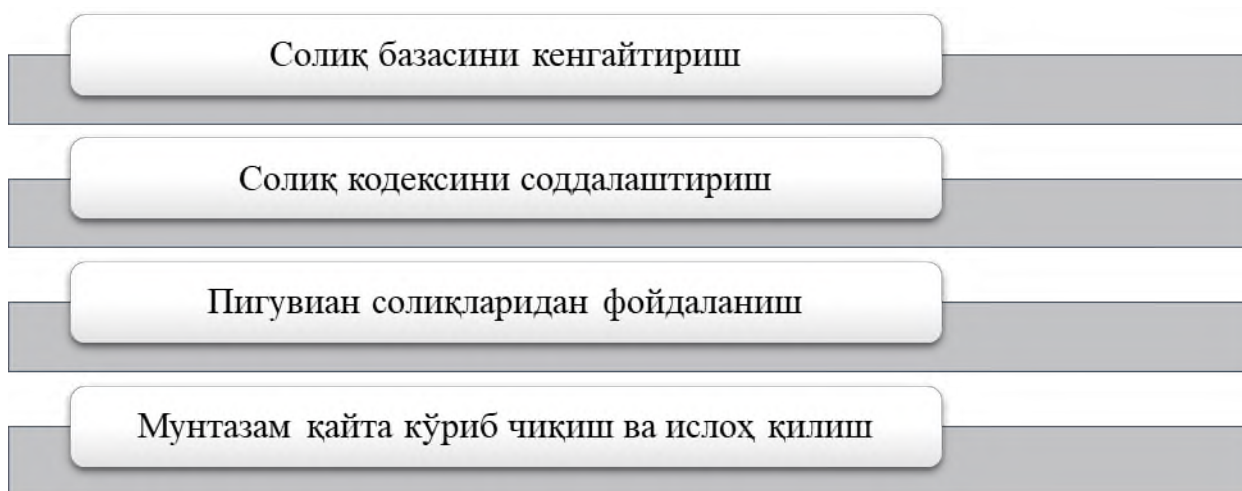
Солиқ таҳлили мамлакат солиқ тизимининг халқаро рақобатбардошлигини баҳолашига таъсир қила олади, чунки юқори фойда солиқ ставкалари ёки ноқулай халқаро солиқ қоидалари хорижий инвестицияларни тўхтатиши ёки фойданинг ўзгаришини рағбатлантириши мумкин. Солиқ таҳлили инвестицияларни жалб қилиш ва иқтисодий рақобатбардошликни ошириш учун ислохотлар йўналишларини аниқлашга ёрдам беради.

Маъмурий харажатлар ва солиқларни йиғиш ва уларга риоя қилишнинг мураккаблигини баҳолаш солиқ таҳлилининг муҳим қисмидир. Солиқ кодексини соддалаштириш ва солиқ юкларини камайтириш фискал сиёсатни янада самарали ва тежамкор қилиш имконини беради. Шунингдек, солиқ таҳлили фискал сиёсатнинг узоқ муддатли барқарорлигини ҳам кўриб чиқиши мумкин. Бунга аҳолининг қариши каби демографик ўзгаришларнинг молиявий таъсирини баҳолаш ва солиқ сиёсатининг вақт ўтиши билан барқарор бўлишини таъминлаш киради.

Шуни айтиш мумкинки, солиқ таҳлили солиқ органларини турли солиқ сиёсатларининг иқтисодий, ижтимоий ва маъмурий оқибатлари тўғрисида хабардор қилиш орқали самарали фискал сиёсатни шакллантиришда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Бу ҳукуматларга даромад олиш, иқтисодий ўсиш, адолат ва маъмурий мақсадга мувофиқлик ўртасидаги

мувозанатни сақлашга ёрдам беради ва натижада фискал сиёсатнинг умумий самарадорлигига ҳисса қўшади.

Шу ўринда самарадорликка йўналтирилган солиқ таҳлилининг айрим таъсирларини ҳам эътироф этишимиз лозим (1.3-расм)

1.3-расм. Самарадорликка йўналтирилган солиқ таҳлилининг таъсири²²

1.3-расмни кўриб чиқадиган бўлсак, солиқ таҳлилининг таъсирларини кетма-кетликда таҳлил қилсак. Ҳукумат кўпинча самарадорликни ошириш учун кенгроқ иқтисодий фаолият ёки даромад манбаларини ўз ичига олган ҳолда солиқ базасини кенгайтиришни мақсад қилади. Кенгроқ солиқ базаси солиқ ставкаларини пасайтириш, иқтисодий бузилишларни камайтириш имконини беради.

Мураккаб солиқ кодекси мувофиқлик муаммоларига ва маъмурий харажатларнинг ошишига олиб келиши мумкин. Вақт ўтиши билан солиқ кодекси ҳаддан ташқари мураккаблашиши, бу эса мувофиқлик муаммолари ва маъмурий

²² Муаллиф томонидан шакллантирилган.

қийинчиликларга олиб келиши мумкин. Ислоҳотлар бўйича саъй-ҳаракатлар солиқ тизимини соддалаштириши мумкин, бу эса солиқ тўловчиларга қоидаларни тушуниш ва уларга риоя қилишни осонлаштиради. Солиқ кодексини соддалаштириш мувофиқлик юкини камайтириш орқали самарадорликни ошириши мумкин.

Пигувиан солиқлари ташқи харажатларни (масалан, ифлосланиш) ичкилаштириш орқали бозордаги муваффақиятсизликларни тузатиш учун мўлжалланган. Солиқларни ташқи омилларга мослаштириш орқали фискал сиёсат ресурсларни самарали тақсимлашга ёрдам беради.

“Пигувиан солиқлари” маълум иқтисодий фаолият билан боғлиқ салбий ташқи таъсирларни тузатиш ёки юмшатиш учун мўлжалланган солиқларни англатади. Бу солиқлар 20-аср бошларида концепцияни ишлаб чиққан инглиз иқтисодчиси Артур Пигу номи билан аталган. Пигуви солиқларининг асосий мақсади фаолиятнинг шахсий харажатларини унинг ижтимоий харажатлари билан мослаштиришдир. Жисмоний шахслар ёки фирмалар ўз ҳаракатларининг жамиятга салбий таъсирини тўлиқ ҳисобга олмасалар, Пигувиан солиқлари ушбу салбий ташқи таъсирларни камайтириш ёки йўқ қилиш учун иқтисодий туртки бериши мумкин. Ҳукумат ташқи харажатга тенг солиқ солиш орқали масъул томонни бошқаларга юкланган зарар ёки харажатларни тўлашни мақсад қилади.

Пигувиан солиқлари ташқи таъсирларни ҳал қилишда бозорга асосланган ёндашув ҳисобланади, чунки улар хатти-

ҳаракатларнинг ўзгаришини рағбатлантириш учун нарх сигналларига таянади. Ташқи харажатларни ўз ичига олган ҳолда, улар шахслар ва фирмаларни ўз ҳаракатларининг тўлиқ ижтимоий таъсирини ҳисобга олишга ва кўпроқ ижтимоий масъулиятли танловлар қилишга ундайди. Шу билан бирга, Пигувиан солиқларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мураккаб бўлиши мумкин ва уларнинг самарадорлиги солиқ ставкасини ташқи харажатларни тўғри акс эттирадиган ва ортиқча иқтисодий зарар этказмасдан, керакли хатти-ҳаракатларнинг ўзгаришини рағбатлантирадиган даражада белгилашга боғлиқ.

Солиқ тизимлари ўзгарувчан иқтисодий шароит ва ижтимоий эҳтиёжларга мослашиш учун даврий равишда қайта кўриб чиқилиши ва ислоҳ қилиниши керак. Иқтисодий шароитлар инфляция, технологик тараққиёт ва глобал иқтисодиётдаги ўзгаришлар каби омиллар туфайли вақт ўтиши билан ўзгариб туради. Солиқ тизимлари самарали ва ушбу ўзгаришларга жавоб бериш учун ривожланиши керак. Ижтимоий эҳтиёжлар ҳам ўзгаради ва солиқ тизимлари ушбу ривожланаётган устуворликларга мос келиши керак. Мунтазам баҳолашлар солиқ кодексидаги даромадларни йўқотиш ёки адолатсизликка олиб келиши мумкин бўлган самарасизлик ёки бўшлиқларни аниқлаши мумкин. Ислоҳотлар солиқ йиғиш самарадорлигини ошириш ва солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳолатларини камайтириш имконини беради.

Умуман, солиқ тизимларини мунтазам қайта кўриб чиқиш ва ислоҳ қилиш уларнинг самарали, адолатли ва ривожланаётган иқтисодий ва ижтимоий манзарага мос келишини таъминлаш учун муҳим аҳамиятга эга. Бундай жараёнлар далилларга асосланган бўлиши ва бутун жамият манфаатларига хизмат қиладиган солиқ сиёсатини яратиш учун манфаатдор томонларнинг кенг консультациясини ўз ичига олиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, солиқ таҳлили Ўзбекистон каби мамлакатларда фискал сиёсат ва сиёсатни шакллантиришда муҳим роль ўйнайди. Ўзбекистонда солиқларни жиддий таҳлил қилиш фискал муаммоларни ҳал қилиш, иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва ривожланиш мақсадларига эришиш учун муҳим аҳамиятга эга. У ҳукуматга даромадларни ишлаб чиқаришни иқтисодий самарадорлик ва тенглик билан мувозанатлаштириб, мамлакатнинг янада фаровон ва барқарор молиявий келажагига ҳисса қўшадиган асосли қарорлар қабул қилиш ҳуқуқини беради.

Солиқ таҳлилининг самарали молиявий бошқарув ва иқтисодий ривожланиш учун зарур бўлган турли жиҳатлари:

- ✚ солиқ таҳлили ҳукуматларга солиқ тушумларини тўғри ҳисоблашда, бюджетни режалаштириш ва ресурсларни тақсимлаш;

- ✚ солиқ самарадорлиги ва адолатлилигини баҳолаш орқали ҳукуматлар адолатли солиққа тортиш ва иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ўртасида мувозанатга эришиш;

✚солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш, солиқ турлари, ставкалари ва базалари бўйича қарорлар қабул қилиш;

✚солиқларнинг иқтисодий хатти-ҳаракатларга қандай таъсир қилишини тушуниш солиқ сиёсати қарорларини қабул қилиш;

✚қиёсий солиқ таҳлили мамлакатларнинг рақобатбардошлигини сақлаб қолиш ва инвестицияларни жалб қилиш;

✚солиққа риоя қилиш ва маъмуриятчиликни яхшилаш йўналишларини белгилаш;

✚рағбатлантириш ва имтиёзларнинг самарадорлигини баҳолаш уларнинг сиёсат мақсадларига мос келишини таъминлаш;

✚узоқ муддатда фискал барқарорликни сақлашга ёрдам беради.

Ўзбекистон мисолида солиққа оид масалаларни чуқур таҳлил қилиш фискал муаммоларни ҳал қилиш, иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва ривожланиш мақсадларига эришиш учун муҳим аҳамиятга эга. Бу ҳукуматга даромадларни ишлаб чиқаришни иқтисодий самарадорлик ва тенглик билан мувозанатлаштирувчи асосли қарорлар қабул қилиш имконини беради.

1.3-§. Барқарор иқтисодий ўсишда солиқларнинг аҳоли турмуш даражасига таъсирини тадқиқ қилишга илмий ёндашувлар

Солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқлик мураккаб бўлиб, унга даромадлар, ресурслар тақсимоти, бизнес муҳити, инновациялар, тадбиркорлик, истеъмол харажатлари ва глобал рақобатбардошлик каби турли омиллар таъсир кўрсатади. Чунки солиқ сиёсати фискал сиёсатнинг асосий таркибий қисми сифатида иқтисодий ўсишга сезиларли таъсир кўрсатади. Солиқлар ҳукуматлар томонидан даромад олиш, жамоат товарлари ва хизматларини молиялаштириш ва иқтисодий хатти-ҳаракатларни тартибга солиш учун олинади. Солиқларни ишлаб чиқиш, амалга ошириш ва қўллаш усуллари жисмоний шахслар, корхоналар ва умумий иқтисодиётнинг хатти-ҳаракатларини шакллантириши, иқтисодий ўсиш натижаларига таъсир қилиши мумкин.

Солиқ сиёсати бўйича қарорлар иқтисодиётнинг турли жабҳаларига, жумладан, ресурслар тақсимотига, бизнес муҳитига, инновацияларга, тадбиркорликка, истеъмол харажатларига ва глобал рақобатбардошликка кенг кўламли таъсир кўрсатиши мумкин. Солиқ сиёсатида қилинган танловлар иқтисодий фаолиятни рағбатлантиришга таъсир қилиши, даромад тақсимотига таъсир қилиши, инвестициялар ва истеъмол қарорларига таъсир қилиши ва умумий иқтисодий муҳитни шакллантириши мумкин.

Солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги муносабатни тушуниш сиёсатчилар, бизнес ва жисмоний шахслар учун жуда муҳимдир. У турли солиқ сиёсатларининг потенциал афзалликлари ва камчиликларини таҳлил қилиш, уларнинг давлат даромадлари, иқтисодий самарадорлик, тенглик ва барқарорликка таъсирини ҳисобга олишни ўз ичига олади. Бу, шунингдек, эмпирик далилларни ўрганишни, иқтисодий назарияни кўриб чиқишни ва рақобатлашувчи сиёсат мақсадлари ўртасидаги ўзаро келишувни талаб қилади.

Ушбу тадқиқот ишида биз солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсишнинг кесишишини кўриб чиқамиз, солиқ сиёсати қарорлари иқтисодий натижаларга қандай таъсир қилиши мумкинлигини, турли нуқтаи назарларни ўрганамиз, муаммолар ва мулоҳазаларни муҳокама қиламиз, эмпирик далиллар ва амалий тадқиқотларни кўриб чиқамиз. Солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқликни чуқурроқ тушуниш орқали биз солиқ сиёсати қарорларининг мураккаблиги ва умумий иқтисодий фаровонликка таъсирини яхшироқ тушунишимиз мумкин.

Солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқлик ҳақидаги тадқиқотлар илмий адабиётларда кенг ёритилган. Олимлар бу муносабатларнинг турли жиҳатларини, жумладан, солиқ турлари, солиқ ставкалари ва солиқ тузилмаларини, уларнинг иқтисодий ўсишга таъсирини таҳлил қилдилар. Улар солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги мураккаб боғлиқликни текшириш учун турли назарий асослар, эмпирик

усуллар ва маълумотлар манбаларидан фойдаланганлар. Биз ушбу мақолда турли йиллардаги тадқиқотлардан фойдаланганмиз, мақсад ҳар қандай даврда ҳам бу мавзу қанчалик аҳамиятли ва долзарблиги нўқтаи назариданлигини асослашдир.

А.Ауэрбах ўзининг тадқиқот ишида солиқ сиёсати қарорларининг иқтисодий самарадорлик оқибатларини муҳокама қилади. У ҳар хил турдаги солиқлар ва уларнинг ресурсларни тақсимлаш, ишчи кучи таклифи ва инвестицияларга потенциал таъсиридан келиб чиқадиган бузилишлар ва рағбатлантирувчи омилларни таҳлил қилади. У, шунингдек, солиқ сиёсатида тенглик ва самарадорлик ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва уларнинг иқтисодий ўсишга таъсирини муҳокама қилади²³.

Р.Барро мамлакатлар бўйлаб иқтисодий ўсишнинг детерминантларини, шу жумладан солиқ сиёсатининг ролини ўрганади. У турли омиллар, жумладан, солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги муносабатларни ўрганиш учун мамлакатлараро маълумотлардан фойдаланади. Шунингдек, у пастроқ маржинал солиқ ставкалари ва камроқ прогрессив солиқ тизими иқтисодий ўсиш билан ижобий боғлиқлигини аниқлайди ва солиқ сиёсати иқтисодий ўсиш натижаларига таъсир қилиши мумкинлигини кўрсатади. Шу билан бирга, у

²³ Auerbach, Alan J. Taxation and Economic Efficiency: 1st Edition: 1985 Pages: 1-25

сабабий боғлиқликни аниқлашдаги қийинчиликларни ва бу соҳада кейинги тадқиқотлар зарурлигини ҳам таъкидлайди²⁴.

Р.Барро ўзининг бошқа бир тадқиқотида макроиқтисодий нуқтаи назардан солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги муносабатларни ўрганади. У солиқ сиёсатининг назарий асослари ва унинг узок муддатли иқтисодий ўсишга таъсирини муҳокама қилади. Шунингдек, у ҳар хил турдаги солиқларнинг жамғармалар, инвестициялар ва самарадорликка таъсири ва уларнинг иқтисодий ўсишга потенциал таъсири бўйича эмпирик далилларни ўрганади²⁵.

А.Алесина ва Р.Перотти ОЕСД мамлакатларида молиявий сиёсат, шу жумладан солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги муносабатларни ўрганадилар. Улар фискал кенгайишлар ва фискал тузатишларнинг иқтисодий ўсишга таъсирини таҳлил қиладилар ва кўпинча солиқларни қисқартириш билан бирга келадиган фискал кенгайишлар иқтисодий ўсишга салбий таъсир кўрсатишини аниқлайдилар, одатда солиқларни ошириш ва харажатларни қисқартиришни ўз ичига олган фискал тузатишлар эса юқори иқтисодий ўсишга олиб келиши мумкин. Уларнинг хулосалари шунини кўрсатадики, солиқ сиёсати, шу жумладан солиқ сиёсатининг таркиби ва муддатлари иқтисодий ўсиш натижаларига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин²⁶.

²⁴ Barro, Robert J. Economic Growth in a Cross Section of Countries. Quarterly Journal of Economics. 1991 Page: 407-443

²⁵ Barro, Robert J. Economic Growth: 2nd Edition: 2003 Pages: 138-165

²⁶ Alesina, Alberto, and Perotti, Roberto. "Fiscal Expansions and Fiscal Adjustments in OECD Countries. Economic Policy: 1995 Page: 205-248

Н.Г.Манкивнинг таъкидлашича, солиқ сиёсати иқтисодий ўсишни шакллантиришда ҳал қилувчи роль ўйнаши мумкин. У солиқ ислоҳотининг потенциал афзалликлари, жумладан, солиқ кодексини соддалаштириш, маржинал солиқ ставкаларини пасайтириш ва солиқ бўшлиқларини бартараф этиш, иқтисодий ўсишни рағбатлантиришни муҳокама қилади. Шунингдек, солиқ сиёсати қарорларининг самарадорлиги ва адолатли оқибатларини ҳисобга олиш муҳимлигини таъкидлайди ва ақлли солиқ ислоҳоти узоқ муддатли иқтисодий ўсишни қандай қўллаб-қувватлаши ҳақида тушунча беради²⁷.

Ж.Арнолднинг мақоласида солиқларни камайтириш ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқлик ҳақида кенг қамровли адабиётлар кўриб чиқилади. У турли мамлакатларнинг эмпирик далилларини ва солиқларни камайтиришнинг иқтисодий ўсишга таъсирини баҳолаш учун тадқиқотларни ўрганади. Мақолада солиқларни камайтириш ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги аниқ боғлиқликни ўрнатишдаги мураккабликлар ва муаммоларни таъкидлаб, турли истиқболлар ва топилмалар муҳокама қилинади²⁸.

Ж.Арнолд ўзининг бошқа мақоласида солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқлик бўйича мавжуд адабиётларни ҳар томонлама кўриб чиқади. У бу мураккаб муносабатларни текширишда турли назарий қарашлар, эмпирик топилмалар ва методологик муаммоларни муҳокама

²⁷ Mankiw, N. Gregory. Smart Tax Reform. Brookings Papers on Economic Activity. 2003 Page: 147-210

²⁸ Arnold, Jens "Do Tax Cuts Promote Economic Growth? A Literature Review of the Evidence" OECD Economics Department Working Papers, No. 620: 2008 Page: 1-44

қилади. У, шунингдек, солиқ сиёсатининг нуансларини (нозик фарқ) ва унинг иқтисодий ўсишга таъсирини яхшироқ тушуниш учун кейинги тадқиқотлар зарурлигини таъкидлайди²⁹.

Т.Бесли ва Т.Перссон солиқларнинг жамғарма ва иқтисодий ўсишга таъсирини ўрганадилар. Улар солиқ сиёсати, жамғарма хулқ-атвори ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқлик ҳақидаги мавжуд адабиётларни кўриб чиқади ва солиқ ставкалари, имтиёзлар ва чегирмалар каби солиқ сиёсати жамғарма ва инвестиция қарорларига қандай таъсир қилиши ва натижада иқтисодий ўсишга таъсир қилиши ҳақида тушунча беради. Муаллифлар, шунингдек, солиқ сиёсати қарорларида қисқа муддатли даромадларни ҳисобга олиш ва узоқ муддатли ўсиш мақсадлари ўртасидаги келишувни муҳокама қилишади³⁰.

Ж.Ж.Ҳекман 1945 йилдан бери тарихий маълумотларга асосланиб, юқори солиқ ставкаларининг иқтисодий ўсишга иқтисодий таъсирини таҳлил қилади. У энг юқори солиқ ставкаларидаги ўзгаришлар ва иқтисодий кўрсаткичлар, жумладан инвестициялар, ишчи кучи таклифи, тадбиркорлик ва инновациялар ўртасидаги боғлиқликни ўрганади. Шунингдек, у солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги потенциал ўзаро боғлиқликларни муҳокама қилади ва

²⁹ Arnold, Jens. Do Taxes Affect Economic Growth? A Literature Review. 1st Edition: 2008 Pages: 1-30

³⁰ Besley, Timothy, and Persson, Torsten. The Effects of Taxation on Savings and Growth. Brookings Papers on Economic Activity. 2013 Page: 265-316

иқтисодий ўсишни рағбатлантириш учун солиқ сиёсатини оптимал лойиҳалаш ҳақида тушунча беради³¹.

З.Курбанов ва Ф.Исаев тадқиқотларида солиқ юки кўрсаткичининг пасайиш тенденцияси мамлакатнинг нафақат иқтисодий ўсиш кўрсаткичига ижобий таъсир қилади, балки иқтисодий, сиёсий ҳамда ижтимоий аҳамиятга эга ҳисобланади³² деб таъкидлаган.

Н.Г.Манкив ўзининг кейинги бир тадқиқотида солиқ сиёсатининг иқтисодий ўсишни шакллантиришдаги ролини муҳокама қилади. У солиқ ставкаларининг иқтисодий хатти-ҳаракатларга таъсири ва уларнинг жамғарма, инвестициялар ва истеъмолга потенциал таъсирини таъкидлайди. Шунингдек, у солиқ сиёсати ва даромадларни тақсимлаш ўртасидаги муносабатларни, шунингдек, турли солиқ тузилмалари ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ва уларнинг иқтисодий ўсишга таъсирини ўрганади³³.

Юқоридагилардан кўриш мумкинки, адабиётларда солиқ сиёсати иқтисодий ўсишга ижобий ва салбий таъсир кўрсатиши мумкинлигини кўрсатади. Пастроқ солиқ ставкалари, хусусан, фойда, иқтисодий ўсишни потенциал равишда рағбатлантириши мумкин бўлган инвестициялар, инновациялар ва тадбиркорликни рағбатлантириши мумкин.

³¹ Heckman, James J. Taxes and the Economy: An Economic Analysis of the Top Tax Rates Since 1945. 1st Edition: 2013 Pages: 1-25

³² Kurbanov, Z., & Isaev, F. (2017). Analysis of indicators of economic stability. Economics and Innovative Technologies, (1), 321-328. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/9190

³³ Mankiw, N. Gregory. Principles of Economics Published Edition: 9th Edition: 2021 Pages: 305-349

Шу билан бирга, адабиётда солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсишда потенциал ўзаро келишувлар ҳам таъкидланган. Юқори солиқ ставкалари, айниқса меҳнат даромади, меҳнат ва инвестицияларни рағбатлантиришни камайтириши мумкин, бу эса иқтисодий ўсишнинг пасайишига олиб келади. Бундан ташқари, ортиқча солиқ имтиёзлари ва чегирмалар каби мураккаб ва самарасиз солиқ тузилмалари иқтисодий қарорларни бузиши, ишлаб чиқариш самарадорлигини пасайтириши ва иқтисодий ўсишга тўсқинлик қилиши мумкин.

Адабиётда солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги муносабатларни таҳлил қилишда ривожланиш даражаси, институционал сифат ва иқтисодий тузилма каби мамлакатга хос омилларни ҳам ҳисобга олиш муҳимлиги эътироф этилган. Солиқ сиёсатининг иқтисодий ўсишга таъсири турли мамлакатлар ва шароитларда фарқ қилиши мумкин ва ҳар қандай таҳлилда бу омилларни ҳисобга олиш жуда муҳимдир.

Хулоса қилиб айтганда, солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш бўйича адабиётлар бу икки сиёсат ўртасидаги мураккаб муносабатлар ҳақида қимматли фикрларни беради. Пастроқ солиқ ставкалари ва самарали солиқ сиёсати потенциал равишда иқтисодий ўсишни рағбатлантириши мумкин бўлсада, келишувлар ва мамлакатга хос омиллар ҳам бўлиши мумкин. Солиқ сиёсати иқтисодий ўсишни шакллантириши ва далилларга асосланган сиёсат қарорлари ҳақида маълумот бериши мумкин бўлган механизмларни тушунишимизни

чуқурлаштириш учун ушбу соҳада қўшимча тадқиқотлар талаб этилади.

Иқтисодий ўсишни рағбатлантиришда солиқларнинг роли иқтисодчилар ва сиёсатчилар ўртасида ўнлаб йиллар давомида муҳокама қилинган мавзудир. Солиқларнинг иқтисодий ўсишга қандай таъсир қилиши ҳақида турлича қарашлар мавжуд, жумладан, таклиф иқтисодиёти, талаб иқтисодиёти ва Лаффер эгри чизиги назарияси.

Таклиф иқтисодиёти тарафдорларининг таъкидлашича, пастроқ солиқ ставкалари корхоналар ва жисмоний шахсларни меҳнат қилиш, жамғариш ва кўпроқ сармоя киритишга рағбатлантириши мумкин, бу эса ишлаб чиқаришнинг кўпайишига, иш ўринлари яратилишига ва иқтисодий кенгайишига олиб келади. Уларнинг таъкидлашича, пастроқ солиқлар корхоналар учун капитал, тадқиқот ва ишланмалар ва инновацияларга сармоя киритиш учун ресурсларни бўшатиши мумкин, бу эса пировардида юқори самарадорлик ва иқтисодий ўсишга олиб келиши мумкин.

Бошқа томондан, талаб иқтисодиёти иқтисодий ўсишни бошқаришда давлат харажатлари ва истеъмол талабининг ролига эътибор қаратади. Талабга асосланган иқтисод тарафдорлари давлат харажатлари ва истеъмол харажатларининг ошиши ялпи талабни рағбатлантириши, ишлаб чиқариш, бандлик ва иқтисодий ўсишнинг ошишига олиб келиши мумкинлигини таъкидлайдилар. Уларнинг таъкидлашича, солиқ сиёсати даромадларни қайта тақсимлаш,

ижтимоий хавфсизлик тармоқларини таъминлаш ва истеъмол харажатларини рағбатлантириш учун ишлатилиши мумкин, бу эса иқтисодиётдаги умумий талабни ошириши ва иқтисодий ўсишни рағбатлантириши мумкин.

Иқтисодчи Артур Лаффер томонидан таклиф қилинган Лаффер эгри назарияси ҳукумат даромадларини максимал даражада йиғиш имконини берувчи оптимал солиқ ставкаси мавжудлигини кўрсатади. Лаффер эгри чизиғига кўра, агар солиқ ставкалари жуда юқори бўлса, у иқтисодий фаолиятни сусайтириши, меҳнат, жамғарма ва инвестициялар учун рағбатларни камайтириши ва солиқ тушумларининг камайишига олиб келиши мумкин. Аксинча, агар солиқ ставкалари жуда паст бўлса, бу солиқ йиғимларининг етарли эмаслиги сабабли давлат даромадларининг камайишига олиб келиши мумкин. Лаффер эгри чизиғи солиқ ставкалари жуда юқори ҳам, жуда паст ҳам бўлмаган оптимал нуқта мавжудлигини ва солиқ ставкаларини бу нуқтадан ташқарига камайтириш иқтисодий ўсишнинг ошишига ва солиқ тушумларининг ошишига олиб келиши мумкинлигини кўрсатади.

Шуни таъкидлаш керакки, солиқларнинг иқтисодий ўсишни рағбатлантиришдаги ролига оид бу нуқтаи назарлар бир-бирини истисно этмайди ва турли сиёсий мунозараларда бирга яшаши мумкин. Иқтисодчилар ва сиёсатчилар кўпинча солиқлар ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқлик ҳақида турли фикрлар ва талқинларга эга бўладилар ва иқтисодий

ўсишни рағбатлантиришда солиқ сиёсатининг самарадорлиги ўзига хос иқтисодий контекст, солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш каби турли омилларга боғлиқ бўлиши мумкин. Эҳтиёткорлик билан таҳлил қилиш ва бир нечта истиқболларни кўриб чиқиш солиқ сиёсати ва уларнинг иқтисодий ўсишга потенциал таъсири бўйича сиёсий қарорлар қабул қилишда ёрдам беради.

Ушбу тадқиқот мавзусини батафсилроқ ёритиб бериш учун уни қуйидаги кичик мавзулар доирасида ўрганишни лозим топдик:

1. Солиқ интизомининг иқтисодий хатти-ҳаракатлар ва ўсишга таъсири;

2. Солиқ ставкалари ва солиқ тушумларининг иқтисодий ўсишга таъсири;

3. Солиқ имтиёзларининг иқтисодий ўсишга таъсири;

4. Солиқ сиёсатининг даромадлар тенгсизлиги ва ижтимоий тенглик масалаларига таъсири;

5. Халқаро солиқ сиёсати ва жаҳон иқтисодий тенденцияларининг ички иқтисодий ўсишга потенциал таъсири.

1. Солиқ интизомининг иқтисодий хатти-ҳаракатлар ва ўсишга таъсири. Тадқиқотимизни давом эттирарканмиз, солиқ интизоми деган тушунчани ҳам шу ўринда кўриб ўтишимиз керак. Солиқ интизоми деганда солиқнинг иқтисодий юкининг истеъмолчилар, ишлаб чиқарувчилар ва ишлаб чиқариш омиллари (масалан, меҳнат ва капитал) каби

турли томонлар ўртасида тақсимланиши тушунилади. Солиқлар концепцияси солиқларнинг иқтисодий хатти-ҳаракатларга қандай таъсир қилиши ва охир-оқибат иқтисодий ўсишга таъсир қилиши мумкинлигини тушунишда муҳимдир. Солиқ интизоми иқтисодий хатти-ҳаракатлар ва ўсишга бир қанча таъсир кўрсатиши мумкин:

Истеъмомолчининг хатти-ҳаракати: истеъмомолчилар сотиб олган товарлар ёки хизматларга, масалан, қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) солинса, бу истеъмомолчи хатти-ҳаракатларига таъсир қилиши мумкин. Товарлар ёки хизматларга юқори солиқлар нархларнинг ошишига олиб келиши мумкин, бу эса истеъмомолнинг қисқаришига, талабнинг пасайишига ва потенциал равишда иқтисодий ўсишнинг пасайишига олиб келиши мумкин. Истеъмомолчилар юқори солиқларни тўламаслик учун ўзларининг истеъмомол усулларини ўзгартириши мумкин, масалан, солиққа тортилмайдиган арзонроқ товарлар ёки хизматларни алмаштириш, бу эса иқтисодиётдаги талаб таркибига таъсир қилиши мумкин.

Ишлаб чиқарувчининг хатти-ҳаракати: Фойда солиғи ёки акциз солиғи каби ишлаб чиқарувчиларга солинадиган солиқлар уларнинг ишлаб чиқариш харажатлари ва рентабеллигига таъсир қилиши мумкин. Юқори солиқлар бизнес фойдасини камайтириши ва иқтисодий ўсишга таъсир кўрсатиши мумкин бўлган инвестициялар, тадбиркорлик ва инновацияларнинг пасайишига олиб келиши мумкин. Ишлаб чиқарувчилар солиқ юкини юқори нархлар орқали

истеъмолчиларга ўтказиши мумкин, бу эса истеъмол талабига ва умумий иқтисодий фаолиятга таъсир қилиши мумкин.

Ишлаб чиқариш омиллари: Солиқлар меҳнат ва капитал каби ишлаб чиқариш омилларининг тақсимланишига ҳам таъсир қилиши мумкин. Масалан, жисмоний шахсларнинг даромад солиғи ёки ижтимоий солиқ каби солиқлар ишчи кучи таклифига, меҳнат ҳаракатларига ва меҳнат бозори натижаларига таъсир қилиши мумкин. Юқори меҳнат солиғи меҳнат унумдорлиги ва иқтисодий ўсишга таъсир қилиши мумкин бўлган меҳнат ёки инсон капиталига инвестицияларни камайтириши мумкин. Худди шундай, сармоядан олинадиган солиқлар ёки мулк солиғи каби капиталга солинадиган солиқлар инвестиция қарорларига, жамғармаларга ва капитал тўпланишига таъсир қилиши мумкин, бу ҳам иқтисодий ўсишга таъсир қилиши мумкин.

Солиқларнинг пайдо бўлиши бозор тузилиши, талаб ва таклифнинг эгилувчанлиги, солиқ юкини ўзгартириш имконияти каби омилларга қараб ўзгариши мумкин. Масалан, талаб ва таклифнинг эластиклиги юқори бўлган рақобатбардош бозорларда солиқ юки истеъмолчилар ёки ишлаб чиқарувчилар зиммасига осонроқ ўтказилиши мумкин. Аксинча, талаб ва таклиф эгилувчанлиги паст бўлган бозорларда ёки монополистик ёки олигополистик рақобатга эга бозорларда солиқ юкини ўзгартириш қийинроқ бўлиши ва иқтисодий фаолликнинг пасайишига олиб келиши мумкин.

Солиқлар концепциясини тушуниш ва унинг иқтисодий хатти-ҳаракатлар ва ўсишга қандай таъсир қилишини тушуниш сиёсатчилар учун солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш ва баҳолашда муҳим аҳамиятга эга. Турли хил солиқ сиёсати солиқларнинг пайдо бўлишига турли хил таъсир кўрсатиши мумкин ва солиқларнинг иқтисодий ўсиш ва умумий фаровонликка потенциал таъсирини баҳолаш учун ушбу таъсирларни диққат билан кўриб чиқиш муҳимдир.

2. Солиқ ставкалари ва солиқ тушумларининг иқтисодий ўсишга таъсири. Энди солиқ ставкалари, солиқ тушумларининг иқтисодий ўсишга таъсирини кўриб чиқадиган бўлсак, шуни айтиш керакки, улар ўртасидаги боғлиқлик иқтисодиётда мураккаб ва тез-тез муҳокама қилинадиган мавзудир. Солиқ ставкаларини белгилаш ва уларнинг солиқ тушумлари ва иқтисодий ўсишга қандай таъсир кўрсатиши турли омилларга, жумладан, умумий иқтисодий шароитга, солиқ тизимининг тузилишига, солиқ сиёсатининг аниқ мақсад ва вазифаларига қараб фарқ қилиши мумкин.

Умуман олганда, солиқ ставкалари давлат томонидан солиқ сифатида олинадиган даромад, истеъмол ёки бойлик фоизидир. Солиқ ставкалари прогрессив бўлиши мумкин, яъни юқори даромад ёки бойлик даражаси юқорироқ солиқ ставкаларига бўйсунди ёки улар пастроқ даромад ёки бойлик даражаси юқорироқ солиқ ставкаларига бўйсунадиган регрессив бўлиши мумкин. Солиқ ставкалари даромад солиғи, фойда солиқ солиғи

ёки мулк солиғи каби солиқ турига қараб ҳам фарқ қилиши мумкин.

Солиқ ставкалари ва солиқ тушумлари ўртасидаги боғлиқлик кўпинча “Лаффер эгри чизиғи” тушунчаси ёрдамида тасвирланади. Лаффер эгри чизиғи солиқ тушумларини максимал даражада оширадиган оптимал солиқ ставкаси мавжудлигини кўрсатадиган график тасвирдир, ундан юқори солиқ ставкалари солиқ тушумларининг камайишига олиб келиши мумкин. Ушбу назарияга кўра, солиқ ставкалари жуда паст бўлса, солиқ тушумлари солиқ солинадиган базанинг пастлиги туфайли паст бўлиши мумкин, солиқ ставкалари жуда юқори бўлса, ишлаш, инвестиция қилиш ёки солиққа тортиладиган даромадлар тўғрисида ҳисобот бериш учун рағбатларнинг камайиши туфайли солиқ тушумлари паст бўлиши мумкин.

Шуни таъкидлаш керакки, солиқ сиёсати иқтисодий ўсишга таъсир кўрсатадиган кўплаб омиллардан биридир. Иқтисодий ўсишни шакллантиришда технологик тараққиёт, демографик ўзгаришлар, савдо сиёсати ва тартибга солиш муҳити каби бошқа омиллар ҳам муҳим роль ўйнайди. Бундан ташқари, солиқ ставкаларининг солиқ тушумлари ва иқтисодий ўсишга таъсири турли мамлакатлар ва шароитларда фарқ қилиши мумкин ва ҳар қандай муайян вазиятда солиқ ставкалари, солиқ тушумлари ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги муносабатларни баҳолашда ушбу омилларни диққат билан кўриб чиқиш зарур.

3. Солиқ имтиёзларининг иқтисодий ўсишга таъсири.

Солиқ имтиёзлари инвестицияларни рағбатлантириш, муайян sanoat ёки тармоқларни қўллаб-қувватлаш ёки муайян минтақалар ёки жамоаларда иқтисодий ўсишни рағбатлантириш каби чора-тадбирларни кўзлаб ишлатилиши мумкин. Баъзилар солиқ имтиёзлари иқтисодий фаолликни рағбатлантирадиган ва иш ўринлари яратадиган мақсадли рағбатларни бериши мумкинлигини таъкидласа, бошқалари самарасизлик, бузилишлар ва кутилмаган оқибатларга олиб келиши мумкинлигини таъкидлайди.

Солиқ имтиёзлари инвестиция, тадбиркорлик ва иш ўринлари яратишга сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Хусусан, солиқ имтиёзлари корхоналарни янги асбоб-ускуналар, машиналар ёки технологияларга сармоя киритишга ундаши мумкин. Ушбу имтиёзлар инвестицияларнинг солиқдан кейинги харажатларини камайтириши ва корхоналарни ўз фаолиятини кенгайтириш ёки ишлаб чиқариш имкониятларини оширишга ундаши мумкин. Инвестициялар ҳажмининг ошиши товарлар ва хизматларга талабни рағбатлантириш, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва янги иш ўринларини яратиш орқали иқтисодий ўсишга олиб келиши мумкин.

Кичик бизнес учун пасайтирилган солиқ ставкалари ёки солиқдан озод этиш каби солиқ имтиёзлари янги корхоналар учун солиқ юкини камайтириш орқали тадбиркорликни рағбатлантириши мумкин. Пастроқ солиқ ставкалари

тадбиркорларга ўз бизнесига сармоя киритиш, ходимларни ёллаш ёки инновацион ғояларни амалга ошириш учун кўпроқ ресурсларни қолдириши мумкин. Солиқ имтиёзлари, шунингдек, ушбу соҳаларда тадбиркорликни ривожлантириш учун технологик стартаплар ёки яшил бизнес каби муайян sanoat ёки секторларга мақсадли ёрдам кўрсатиши мумкин.

Иш ўринларини яратиш борасида айтганда, солиқ имтиёзлари ходимларни, хусусан, кам таъминланган ёки кам вакиллик гуруҳларидан бўлганларни ёллаш учун солиқ имтиёзлари ёки чегирмалар бериш орқали иш ўринларини яратишни бевосита рағбатлантириши мумкин. Мисол учун, фахрийларни, кам таъминланган шахсларни ёки иқтисодий қийин ҳудудларда ишчиларни ёллаш учун солиқ имтиёзлари корхоналарни ушбу жамоаларда янги иш ўринлари яратишга ундаши мумкин. Иш ўринларини яратиш маҳаллий иқтисодиётни рағбатлантириши, ишсизликни камайтириши ва умумий иқтисодий ўсишга ҳисса қўшиши мумкин.

Аmmo шуни таъкидлаш керакки, солиқ имтиёзларининг инвестициялар, тадбиркорлик ва иш ўринлари яратишга таъсири мураккаб бўлиши мумкин ва муайян ташкилий ишларни амалга ошириш ва иқтисодий контекстга қараб фарқ қилиши мумкин. Баъзиларнинг таъкидлашича, солиқ имтиёзлари ресурсларни самарасиз тақсимлаш, айрим тармоқлар ёки компанияларга мойиллик ёки ҳукуматлар учун потенциал даромадларни йўқотиш каби кутилмаган оқибатларга олиб келиши мумкин. Инвестициялар,

тадбиркорлик ва иш ўринлари яратишни рағбатлантиришда солиқ имтиёзларининг самарадорлигини баҳолаш уларни лойиҳалаш, амалга ошириш ва натижаларини пухта таҳлил қилишни талаб қилади. Иқтисодий ўсишни рағбатлантиришда солиқ имтиёзларининг самарадорлиги ва уларнинг мумкин бўлган камчиликларини батафсил кўриб чиқамиз:

Иқтисодий ўсишни рағбатлантиришда солиқ имтиёзларининг самарадорлиги:

Инвестициялар учун ижобий рағбатлантириш:
Инвестицион солиқ имтиёзлари корхоналарни янги асбоб-ускуналар, технологияларга сармоя киритиш учун молиявий рағбатлантиришлари мумкин. Ушбу имтиёзлар инвестиция харажатларини пасайтириши ва корхоналарни ўз фаолиятини кенгайтиришга, самарадорликни оширишга ва товарлар ва хизматларга талабни шакллантириш ва иш ўринларини яратиш орқали иқтисодий ўсишга ҳисса қўшишга ёрдам беради.

Тадбиркорлик ва инновацияларни рағбатлантириш:
Стартаплар, кичик бизнес ёки муайян тармоқларга қаратилган солиқ имтиёзлари тадбиркорлик ва инновацияларни рағбатлантириши мумкин. Янги корхоналар ёки инновацион лойиҳалар учун пасайтирилган солиқ ставкалари, солиқ имтиёзлари тадбиркорлик фаоллигини рағбатлантириши, инновацияларни рағбатлантириши ва рақобатни рағбатлантириш, технологик тараққиётни рағбатлантириш ва янги бозор имкониятларини яратиш орқали иқтисодий ўсишга ҳисса қўшиши мумкин.

Чет эл инвестицияларини жалб қилиш: Солиқ имтиёзлари ҳукуматлар томонидан хорижий сармояларни жалб қилиш учун ишлатилиши мумкин. Бу хорижий компанияларни маҳаллий иқтисодиётга сармоя киритиш, янги капитал олиб келиш, иш ўринлари яратиш, маҳаллий ишлаб чиқариш ва экспортни ошириш орқали иқтисодий ўсишга ҳисса қўшишга ундаши мумкин.

Солиқ имтиёзларининг камчиликлари:

Даромадларни йўқотиш: Солиқ имтиёзлари ҳукуматлар учун солиқ тушумларининг камайишига олиб келиши мумкин, бу уларнинг давлат хизматлари ва инфратузилмасини молиялаштириш қобилиятига таъсир қилиши ва бюджет тақчиллигига олиб келади. Бу фискал барқарорликни сақлаш ва бошқа долзарб ижтимоий ва иқтисодий эҳтиёжларни ҳал қилишда қийинчиликлар туғдириши мумкин.

Ресурсларни самарасиз тақсимлаш хавфи: Солиқ имтиёзлари ҳар доим ҳам ресурсларни самарали тақсимлашга олиб келавермайди. Улар маълум тармоқлар ёки корхоналарни бошқалардан устун қўйиши мумкин, бу эса бозорни бузиш ва ресурсларни нотўғри тақсимлаш имконини беради. Бу иқтисодий самарадорликнинг пасайиши ва узоқ муддатли иқтисодий ўсишга тўсқинлик қилиши мумкин.

Кўзда тутилмаган оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган потенциал: Солиқ имтиёзлари кўзда тутилмаган хатти-ҳаракатлар ёки рағбатларни яратиш, бозор динамикасини бузиш ёки кутилмаган натижаларга олиб келиши каби

кутилмаган оқибатларга олиб келиши мумкин. Масалан, солиқ имтиёзлари корхоналарни солиқ режалаштиришда фойдани пастроқ солиқ солинадиган қилишга ундаши мумкин, бу эса даромадларнинг потенциал йўқолишига ёки солиқ базасининг эрозиясига олиб келиши мумкин.

4. Солиқ сиёсатининг даромадлар тенгсизлиги ва ижтимоий тенглик масалаларига таъсири. Солиқ сиёсатининг даромадлар тенгсизлиги ва ижтимоий тенглик масалаларига таъсири солиқ сиёсати ва иқтисодий ўсиш бўйича кенгроқ муҳокаманинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Солиқ сиёсати даромадлар тенгсизлигига таъсир қилиши мумкин, чунки улар солиқ юкининг турли даромад гуруҳлари бўйича тақсимланишини аниқлайди. Юқори даромад олувчилар ўз даромадларининг юқори қисмини солиқларда тўлайдиган прогрессив солиқ тизимлари бойликни юқори даромад олувчилардан пастроқ даромад олувчиларга қайта тақсимлаш орқали даромадлар тенгсизлигини камайтиришга мўлжалланган бўлиши мумкин. Бошқа томондан, кам даромад олувчилар ўз даромадларининг юқори қисмини солиқларда тўлайдиган регрессив солиқ тизимлари даромадлар тенгсизлигини кучайтириши мумкин. Солиқ сиёсатини лойиҳалаш, жумладан, солиқ ставкалари, имтиёзлар даромад тақсимотиغا сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин ва ижтимоий тенглик ва даромадлар тенгсизлиги контекстида диққат билан кўриб чиқиши керак.

Солиқ сиёсати адолат ва имкониятлар тенглиги каби ижтимоий тенгликни тарғиб қилиш учун ҳам ишлаб чиқилиши мумкин. Солиқ сиёсати кам таъминланган уй хўжаликлари, заиф аҳоли каби кам таъминланган гуруҳларга мақсадли имтиёзлар ёки ёрдам бериш учун ишлатилиши мумкин. Масалан, таълим, соғлиқни сақлаш ёки уй-жой харажатлари учун солиқ имтиёзлари ушбу муҳим товарлар ва хизматлардан фойдаланишда молиявий қийинчиликларга дуч келиши мумкин бўлганларга ёрдам кўрсатиш орқали ижтимоий тенгликни таъминлаш учун мўлжалланган бўлиши мумкин.

Солиқ сиёсати турли даромад гуруҳлари ва ижтимоий қатламларга тақсимловчи таъсир кўрсатиши мумкин, бу эса даромадлар тенгсизлиги ва ижтимоий тенглик масалаларига таъсир қилиши мумкин. Масалан, инвестиция даромадлари ёки капитал ўсиши учун солиқларни камайтириш каби биринчи навбатда юқори даромадли шахсларга фойда келтирадиган солиқ сиёсати даромадлар тенгсизлигини кучайтириши ва ижтимоий тенглик билан боғлиқ ташвишларни келтириб чиқариши мумкин. Аксинча, мақсадли имтиёзлар ёки кам таъминланганларга ёрдам берадиган солиқ сиёсати, масалан, қайтариладиган солиқ имтиёзлари ёки асосий эҳтиёжлар учун чегирмалар даромадлар тенгсизлигини камайтириш ва ижтимоий тенгликни ривожлантиришга ёрдам беради. Солиқ сиёсатининг тақсимлаш таъсирини тушуниш уларнинг даромадлар тенгсизлигига ва ижтимоий тенгликка таъсирини баҳолашда муҳим аҳамиятга эга.

Иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва солиқ сиёсати орқали даромадлар тенгсизлиги ёки ижтимоий тенглик муаммоларини ҳал қилиш ўртасида келишмовчиликлар бўлиши мумкин. Мисол учун, ижтимоий дастурларни молиялаштириш ёки даромадлар тенгсизлигини камайтириш учун кўпроқ солиқ тушумларини яратишга қаратилган солиқ сиёсати юқори даромад олувчилар учун юқори солиқ ставкаларини ўз ичига олиши мумкин, бу эса инвестициялар, тадбиркорлик ва иқтисодий ўсишга таъсир қилиши мумкин. Иқтисодий ўсиш мақсадлари ва даромадлар тенгсизлиги/ижтимоий тенглик масалалари ўртасидаги тўғри мувозанатни таъминлаш мураккаб бўлиши мумкин ва турли омилларни, жумладан, иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий мулоҳазаларни диққат билан кўриб чиқишни талаб қилади.

Солиқ сиёсати даромадлар тенгсизлиги ва ижтимоий тенгликка таъсир кўрсатиши мумкин бўлган кенгроқ сиёсатнинг фақат бир қисмидир. Ижтимоий таъминот дастурлари, меҳнат сиёсати, таълим сиёсати ва соғлиқни сақлаш сиёсати каби бошқа сиёсат воситалари ҳам даромадлар тенгсизлигини бартараф этиш ва ижтимоий тенгликни таъминлашда роль ўйнаши мумкин. Солиқ сиёсатининг бошқа сиёсат воситалари билан интеграциялашуви даромадлар тенгсизлиги ва ижтимоий тенглик муаммоларини ҳал қилишда комплекс ва мувофиқлаштирилган ёндашувни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга.

5. Халқаро солиқ сиёсати ва жаҳон иқтисодий тенденцияларининг ички иқтисодий ўсишга потенциал таъсири. Халқаро солиқ сиёсати ва жаҳон иқтисодий тенденцияларининг ички иқтисодий ўсишга потенциал таъсири мураккаб ва кўп қиррали мавзудир. Икки томонлама ёки кўп томонлама солиқ шартномалари, солиқларни тўлашдан қочиш ёки бўйин товлаш бўйича келишувлар ва глобал солиқ стандартлари каби халқаро даражадаги солиқ сиёсати ички иқтисодий ўсиш учун сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан, халқаро солиқ сиёсати трансчегаравий савдо ва инвестицияларга, трансмиллий корпорацияларнинг трансфер нархларини белгилаш амалиётига, шунингдек, капитал ва истеъдодлар оқимиغا мамлакатлар бўйлаб таъсир қилиши мумкин. Халқаро солиқ сиёсатидаги ўзгаришлар, масалан, солиқ ставкаларига ўзгартиришлар, фойдани ўзгартириш қоидалари ёки хорижий инвестициялар учун солиқ имтиёзлари маҳаллий бизнеснинг рақобатбардошлигига, хорижий инвестицияларнинг жозибadorлигига ва ҳукуматлар томонидан даромад йиғилишига таъсир қилиши мумкин. Халқаро солиқ сиёсатининг ички иқтисодий ўсишга потенциал таъсирини таҳлил қилиш глобал солиқ динамикаси ва уларнинг ички иқтисодиётга таъсирини тушунишни талаб қилади.

Иқтисодий ўсиш суръатлари, валюта курслари, савдо сиёсати ва технологик ютуқлар каби глобал иқтисодий тенденциялар ҳам ички иқтисодий ўсишга сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Жаҳон иқтисодий конъюнктурасининг

ўзгариши мамлакатда ишлаб чиқарилган товар ва хизматларга бўлган талабга, халқаро бозорларда маҳаллий саноатнинг рақобатбардошлигига таъсир кўрсатиши, капитал таннархига таъсир қилиши, истеъмолчи ва инвесторларнинг кайфиятига таъсир қилиши мумкин. Масалан, глобал иқтисодий ўсиш суръатининг секинлашиши, савдо келишмовчилиги ёки валюта курсининг ўзгариши каби глобал иқтисодий тенденцияларнинг ўзгариши экспортга йўналтирилган тармоқларга, хорижий инвестициялар оқими ва мамлакатнинг умумий иқтисодий кўрсаткичларига таъсир қилиши мумкин. Жаҳон иқтисодий тенденцияларининг ички иқтисодий ўсишга потенциал таъсирини таҳлил қилиш жаҳон иқтисодиётларининг ўзаро боғлиқлигини ва уларнинг ички иқтисодий кўрсаткичларга таъсирини тушунишни талаб қилади.

Халқаро даражада солиқ сиёсати ва иқтисодий стратегияларни мувофиқлаштириш ички иқтисодий ўсишга таъсир қилиши мумкин. Халқаро солиқ сиёсати, масалан, солиқ шартномалари, мамлакатлар ўртасида солиққа тортиш ҳуқуқларини тақсимлашга таъсир қилиши ва трансчегаравий операцияларга солиқ солишга таъсир қилиши мумкин. Мамлакатлар ўртасида солиқ сиёсатини уйғунлаштириш ёки мувофиқлаштириш маҳаллий бизнеснинг рақобатбардошлигига ва маҳаллий иқтисодиётнинг хорижий инвестициялар учун жозибадорлигига таъсир қилиши мумкин. Бундан ташқари, савдо сиёсати ёки валюта курсларидаги ўзгаришлар каби глобал иқтисодий тенденциялар ички

иқтисодий ўсишнинг мумкин бўлган салбий таъсирини юмшатиш учун миллий даражада мувофиқлаштирилган сиёсат чораларини талаб қилиши мумкин. Сиёсатни халқаро даражадаги мувофиқлаштириш, глобал форумлар ёки халқаро ташкилотлар орқали, халқаро солиқ сиёсати ва глобал иқтисодий тенденцияларнинг ички иқтисодий ўсишга таъсирини шакллантиришда муҳим роль ўйнаши мумкин.

Халқаро солиқ сиёсати ва глобал иқтисодий тенденцияларга ички сиёсатнинг жавоблари ҳам ички иқтисодий ўсишга таъсир қилиши мумкин. Масалан, халқаро солиқ сиёсати ёки глобал иқтисодий тенденциялардаги ўзгаришлар ҳукуматларни ўзгарувчан глобал динамикага мослашиш учун ички солиқ сиёсати, фискал сиёсат ёки иқтисодий стратегияларни ўзгартиришга ундаши мумкин. Солиқ ислоҳотлари, инвестицион имтиёзлар, инфратузилмани ривожлантириш ёки инсон капиталига инвестициялар каби ички сиёсат чоралари маҳаллий саноатнинг рақобатбардошлигига таъсир қилиши, хорижий инвестицияларни жалб қилиши, инновациялар ва тадбиркорликни рағбатлантириши ва ички иқтисодий ўсишни рағбатлантириши мумкин. Халқаро солиқ сиёсати ва глобал иқтисодий тенденцияларнинг ички иқтисодий ўсишга потенциал таъсирини таҳлил қилиш ички сиёсат ўзгарувчан халқаро динамикага қандай жавоб бериши мумкинлигини тушунишни талаб қилади.

Юқорида асосланиб, қуйидагича хулосалар шакллантирилди:

1. Солиқ интизоми юқори бўлган мамлакатлар кўпроқ ижобий иқтисодий натижаларга эга. Агар солиқ тўловчилар солиқ қонунчилигига риоя қилсалар ва ҳукуматлар солиқ қоидаларини самарали қўлласа, бу даромадлар йиғишнинг кўпайишига, фискал барқарорликнинг яхшиланишига ва иқтисодий ўсишга ҳисса қўшадиган инвестор ишончининг ошишига олиб келиши мумкин.

2. Солиқ ставкалари ва солиқ тушумлари иқтисодий ўсишга сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Юқори солиқ ставкалари инвестициялар, тадбиркорлик ва истеъмолни тўхтатиб, иқтисодий ўсишга тўсқинлик қилиши мумкин. Бироқ паст солиқ ставкалари давлат даромадларининг қисқаришига олиб келиши ва давлат инвестициялари ва ижтимоий дастурлар учун маблағлар мавжудлигини чеклаши мумкин, бу ҳам иқтисодий ўсишга таъсир қилиши мумкин.

3. Солиқ имтиёзларининг иқтисодий ўсишга таъсири мақсадли ҳудудларда инвестиция ва иқтисодий фаолликни рағбатлантириши мумкин бўлсада, улар давлат даромадларининг камайиши ва ресурсларни тақсимлашда мумкин бўлган бузилишлар каби кутилмаган оқибатларга олиб келиши мумкин. Сиёсат ишлаб чиқарувчилар иқтисодий ўсишни рағбатлантиришда солиқ имтиёзларининг самарадорлигини синчковлик билан баҳолашлари ва уларнинг мақсадли, шаффофлигини ва таъсирининг ишончли далиллари билан қўллаб-қувватланишини таъминлашлари керак.

4. Солиқ сиёсати даромадлар тенгсизлиги ва ижтимоий тенгликка сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Юқори даромад олувчилар ўз даромадларининг юқори қисмини солиқларда тўлайдиган прогрессив солиқ тизимлари даромадлар тенгсизлигини камайтиришга ва ижтимоий тенгликни ривожлантиришга ёрдам беради. Бошқа томондан, кам даромадлилар ўз даромадларининг юқори қисмини солиқларда тўлайдиган регрессив солиқ тизимлари даромадлар тенгсизлигини кучайтириши мумкин. Сиёсатчилар солиқ сиёсатининг тақсимлаш таъсирини кўриб чиқишлари ва адолатли, адолатли ва даромадлар тенгсизлигини камайтириш ва ижтимоий тенгликни таъминлашга ҳисса қўшадиган солиқ тизимларини ишлаб чиқишга ҳаракат қилишлари керак.

5. Халқаро солиқ сиёсати ва глобал иқтисодий тенденциялар ҳам ички иқтисодий ўсишга сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Халқаро савдо сиёсатидаги ўзгаришлар, трансчегаравий сармоя оқими ва глобал иқтисодий шароитлар каби омиллар ички иқтисодий кўрсаткичларга таъсир қилиши мумкин.

II БОБ. СОЛИҚ ТАҲЛИЛИ ВА СОЛИҚҚА ТОРТИШ МАЪМУРИЯТЧИЛИГИНИНГ ҲОЗИРГИ ҲОЛАТИ

2.1-§. Солиқ тўловчиларнинг фаолиятига солиқ текширувларининг таъсири таҳлили

Ҳар бир давлатнинг ижтимоий қатламини ҳимоя қилишда давлат томонидан амалга ошириладиган иқтисодий ёрдамнинг аҳамияти катта, албатта. Бу иқтисодий кўмакнинг асосини эса давлат бюджетидан сарфланадиган харажатлар ташкил этади ва бу харажатлар давлат бюджети даромадларини шаклланиш манбаи бўлган солиқ тушумларига асосланганлиги ҳам барчага маълум. Бугунги кунда давлат бюджети даромадларини шакллантирувчи солиқ тўловлар ва йиғимларини ундирувчи бир қанча солиқ ва йиғимларни ундирувчи механизмлар шаклланиб улгурган, шу билан бирга ҳар бир жамиятда солиқларни тўламасликка ва мажбуриятларни бажармасликка ҳаракат қилувчи солиқ тўловчилар ҳам мавжуд эканлигини инкор этиб бўлмайди.

Кўплаб тадқиқотларга эътибор қаратадиган бўлсак, солиқ тўловчиларнинг солиқдан қочиши ёки солиқ мажбуриятларининг бажармасликлари ўстидан солиқ органлари солиқ назоратини амалга ошириш каби чоратadbирларни амалга ошириб келишмоқда. Кўпроқ диққатни қаратишимиз керак бўладиган тадқиқот мавзuumиз солиқ назоратини амалга оширувчи шаклларидан бўлмиш солиқ текширувлари ва солиқ текширувларигача бўлган солиқ тўловчиларнинг хатти-ҳаракатларини алоҳида таъкидлаш

лозим. Солиқ органларининг асосий мақсади солиққа тортиладиган солиқларни қонун ҳужжатларига мувофиқ солиқ тизимига ишонччи сақлайдиган шаклда тўплашдир³⁴.

Бизга маълумки, бугунги кунда солиқ текширувларининг камерал солиқ текшируви, сайёр солиқ текшируви ва солиқ аудити каби турлари аллақачон амалиётга қўлланиб келинмоқда ва улар бугун солиқ тўловчи томонидан солиқ мажбуриятларининг бажариш ҳолатига қараб амалга ошириб келинмоқда. Солиқ тўловчилар солиқ хавфи даражасини аниқлаш мезонлари ва солиқ тўловчиларни тоифаларга ажратиш тартибига кура солиқ хавфи даражасига қараб паст, ўрта ва юқори хавфли тоифаларга ажратилади. Хусусан, солиқ текширувларининг алоҳида тури бўлмиш юқори хавфли тоифаларга нисбатан солиқ аудити тайинланади ва ушбу солиқ текшируви бўйича мамлакатимизда деярли тадқиқотлар олиб борилмаган бўлиб, унинг самараси, аудит самарадорлиги масалалари хорижий мамлакатларда тадқиқот сифатида кенг ўрганилган. Бу ушбу тадқиқотда аудит самарадорлиги бўйича тўхталиб ўтмоқчимиз, сабаби уни батафсил ўрганиш зарурати мавзунинг долзарблигини асослаб беради.

Мавзу доирасида ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда олиб борилаётган тадқиқотлар ва уларнинг тажрибаларига таянамиз.

³⁴ Исаев Ф. Камерал солиқ текширувларини ўтказишда солиқ таҳлилдан фойдаланишни такомиллаштириш // Экономика и образование. – 2021. – №. 4. – С. 172-176.

Ж.Андреони ва бошқалар “Самарали бўлмаган аудит солиқ тўловчининг таваккал қилишга тайёрлигини рағбатлантириши мумкин; яъни агар аудит декларация қилинмаган даромадларни аниқлай олмаса, солиқ тўловчи агентлик ёлғонни аниқлай олмайди, деган хулосага келиши мумкин ва шу сабабли кейинги йилларда ўз даромадлари ҳақида кам ҳисобот бериши мумкин”³⁵.

Р.Л.Матсуэда ва бошқалар фикрича, аудитдан кейинги солиқ қонунчилигига солиқ тўловчининг текшириш натижасида олган қонунчилигини бузганлик учун жарима ҳам таъсир қилиши мумкин: юқори жарима кичикроқ жаримага қараганда, аудитдан кейинги солиқ қонунчилигининг кўпроқ бажарилишига олиб келиши мумкин. Ҳақиқатан ҳам, олдинги ишлар рухсат этилмаган жиноий ҳуқуқбузарликлар аниқлаш ва жазоланиш хавфини камайтиришини аниқлади³⁶.

Бундай хатти-ҳаракатлар А.Каҳнеман ва Д.Тверскийнинг мавжудлик эвристикаси билан изоҳланиши мумкин, улар одамлар қарор қабул қилиш хавфини салбий натижани тасаввур қилиш орқали баҳолайдилар. Агар салбий оқибат “жонли тасвирланган” бўлса, бу ҳодиса “жуда хавфли бўлиб кўриниши мумкин, гарчи фалокатларни тасаввур қилиш қулайлиги уларнинг ҳақиқий эҳтимолини акс эттирмаслиги керак. Аксинча, баъзи мумкин бўлган хавф-хатарларни тасаввур

³⁵ Andreoni, J, Erard, B., Feinstein, J.S., (1998) Tax compliance. J. Econ. Lit. 36 (2), 818–860.

³⁶ Matsueda, R.L., Kreager, D.A., Huizinga, D., (2006) Deterring delinquents: a rational choice model of theft and violence. Am. Sociol. Rev. 71 (1), 95–122.

қилиш қийин бўлса ёки шунчаки хаёлга келмаса, хавфни қўпол равишда кам баҳолаб қўйиш мумкин”³⁷.

Ж.Алм ва М.Макке солиқ агентлиги аудит пайтида аниқлаган декларация қилинмаган даромаднинг улушини ўзгартиради ва ҳайратланарлиси, улар аудит самарадорлиги паст бўлганида юқори мувофиқлик даражасини топадилар. Шу билан бирга, тадқиқот шуни кўрсатадики, солиқ тўловчилар улар аниқ текширилишини билсалар, аудит самарадорлиги мувофиқликка ижобий таъсир кўрсатади³⁸.

М.Бернаскони ва Ж.Бернхофер самарасиз солиқ текширувлари жами мувофиқликни оширади деган гипотезани қўллаб-қувватлайди ва бу натижани солиқ тўловчиларнинг мураккаб аниқлаш лотереяларини нотўғри тушуниши билан боғлайди, бунда аудит маълум бир натижага олиб келмайди. Хулоса қилиб айтганда, ушбу икки тадқиқот аудит самарадорлигининг умумий тўхтатувчи таъсири ҳақида аралаш далилларни тақдим этади³⁹.

Кўпроқ чуқурроқ юзма-юз текширувлар аудитдан кейинги солиқ қонунчилигига ижобий таъсир кўрсатади, камроқ чуқурроқ ёзишмалар ёки сайёр солиқ текширувлари эса салбий таъсир кўрсатади. Умуман олганда, ушбу тадқиқотлар нега баъзан мажбуриятларни бажариш келажакдаги қонунбузарликларни олдини олиш ўрнига, рағбатлантириш

³⁷ Tversky, A., Kahneman, D., (1974) Judgment under uncertainty: heuristics and biases. Science 185 (4157), 1124–1131.

³⁸ Alm, J., McKee, M., (2006) Audit certainty, audit productivity, and taxpayer compliance. Natl. Tax J. 59 (4), 801–816.

³⁹ Bernasconi, M., Bernhofer, J., (2020) Catch me if you can: testing the reduction of compound lotteries axiom in a tax compliance experiment. J. Behav. Experim. Econ. 84, 101479.

учун кўринади деган саволни туғдиради. Ушбу натижалар учун бир нечта хатти-ҳаракатлар тушунтиришлари таклиф қилинган⁴⁰.

Х.Ж.Клевен ва бошқалар тадқиқотларида шуни кўрсатадики, солиқ текширувлари кейинги солиқ йилида Дания солиқ тўловчилари орасида ўз-ўзидан ҳисобот қилинган даромадларни оширди⁴¹.

А.Адвани ва бошқалар Буюк Британияда ўз-ўзини иш билан банд қилган солиқ тўловчиларнинг даромадлари аудитдан кейин камида 5 йил давомида ошиб боришини аниқлаган⁴².

Ж.ДеБакер ва бошқалар АҚШда солиқ тўловчиларининг мувофиқлиги аудитдан кейин уч йил давомида яхшиланганлиги ва охир-оқибат аввалги (ва ундан паст) даражаларга қайтарилганлигини аниқлади⁴³.

С.Беэр ва бошқалар сўнгги тадқиқотида АҚШ солиқ тўловчиларининг аудитнинг аудитдан кейинги ҳисоботнинг хатти-ҳаракатларига таъсири аудит натижаларига боғлиқми ёки йўқлигини текширади ва улар солиқ текширувларининг ўзига хос тўхтатувчи таъсири жами ижобий эканлигини, аммо аудитдан кейинги мувофиқлик экспертиза натижаларига боғлиқлигини аниқлайдилар. Хусусан, текшириш натижасида кўшимча солиқ ҳисобини олган солиқ тўловчилар кейинги

⁴⁰ Beer, S., Kasper, M., Kirchler, E., Erard, B., (2020) Do audits deter or provoke future tax noncompliance? Evidence on self-employed taxpayers. CESifo. Econ. Stud. 66 (3), 248-264.

⁴¹ Kleven, H.J., Knudsen, M.B., Kreiner, C.T., Pedersen, S., Saez, E., (2011) Unwilling or unable to cheat? Evidence from a randomized tax audit experiment in Denmark. Econometrica 79 (3), 651-692.

⁴² Advani, A., Elming, W., Shaw, J., (2017) The Dynamic Effects of Tax audits. No. W17/24. The Institute for Fiscal Studies, London, UK.

⁴³ DeBacker, J., Heim, B.T., Tran, A., Yuskavage, A., (2018) Once bitten, twice shy? The lasting impact of IRS audits on individual tax reporting. J. Law Econ. 61 (1), 1-35.

йилларда кўпроқ даромад кўрсатади, қўшимча ҳисоб-китоб олмаганлар эса камроқ ҳисобот беради. Шунингдек, самарасиз солиқ текширувлари таваккалчиликни рағбатлантиради ва аудит давомида кам ҳисобот берган солиқ тўловчилар баъзи олдинги тадқиқотларда аниқланган аудитдан кейинги мувофиқликнинг пасайишига ҳисса қўшади⁴⁴.

Солиқ текширувлари натижаларини аниқлашда анализ, синтез, индукция ва дедукция усуллари қўлланилди. Хорижий манбаларни ўрганиб, библиографик тадқиқот усулларига таянган ҳолда хулосалар шакллантирилди.

Аудит самарадорлиги бўйича тадқиқотларни давом эттирамиз ва қуйида мамлакатимизда солиқ текширувлари натижаларига мурожаат қиламиз.

Дарвоқе, Н.Геммел ва М.Ратто фикрича, самарасиз аудитлар баъзи бир олдинги тадқиқотларда аниқланган солиқ текширувларининг олдини олиш таъсирига ҳисса қўшади⁴⁵. Бундан ташқари, М.Кезн ва Ж.Слемрод аудит самарадорлиги ва оптимал солиқ маъмуриятчилиги таҳлили ўртасидаги ўзаро боғлиқлиги бўйича тадқиқотлари шуни кўрсатадики, даромадларни кўпайтириш бўйича аудит стратегиясини тўлиқ таҳлил қилиш аудит самарадорлигига хатти-ҳаракатларнинг жавобларини, шунингдек, талабларга жавоб берадиган ва мос

⁴⁴ Beer, S., Kasper, M., Kirchler, E., Erard, B., (2020) Do audits deter or provoke future tax noncompliance? Evidence on self-employed taxpayers. CESifo. Econ. Stud. 66 (3), 248–264.

⁴⁵ Gemmell, N., Ratto, M., (2012) Behavioral responses to taxpayer audits: evidence from random taxpayer inquiries. Natl. Tax J. 65 (1), 33–58.

келмайдиган солиқ тўловчиларнинг фарқли жавобларини тан олишни талаб қилади⁴⁶.

Фикримизча, солиқ текширувларининг ўзига хос тўхтатувчи таъсири бўйича олдинги ишлар аудит самарадорлигини ҳисобга олмайди. Ушбу тадқиқотлар одатда текширувдан ўтган солиқ тўловчиларнинг умумий жавобини таҳлил қилиш учун маъмурий маълумотлардан фойдаланган. Умуман олганда, ушбу тадқиқотлар шуни кўрсатадики, мажбуриятларнинг бажарилиши аудитдан кейинги солиққа риоя қилишга ижобий таъсир кўрсатади.

Шу билан бирга, келажакдаги текширувлар учун қабул қилинган хавфга аудит натижалари таъсир қиладими ёки ўтмишдаги йўқотишларни қоплаш тенденцияси талабларга жавоб бермаслиги аниқланган шахсларга тегишлими ёки йўқлиги ноаниқлигича қолмоқда. Мисол учун, баъзи тадқиқотлар шуни кўрсатадики, аудитдан кейин ҳисобот қилинган даромаднинг пасайиши фақат йўқотишларни тузатиш мотивлари билан изоҳланмайди, чунки талабларга жавоб берадиган шахслар аудитдан кейин ҳам камроқ даромад ҳақида ҳисобот беришади⁴⁷.

Ж.Алм ва М.Каспер лабораторияда ҳисобот беришнинг мувофиқлиги ҳеч қандай аудит бўлмаса ҳам ўзгарувчан эканлигини аниқлади, яъни улар барча даромадларни тўғри тақдим этган жисмоний шахслар, улар текширилган ёки

⁴⁶ Keen, M., Slemrod, J., (2017) Optimal tax administration. J. Publ. Econ. 152, 133–142.

⁴⁷ McKee, M., Siladke, C.A., Vossler, C.A., (2018) Behavioral dynamics of tax compliance when taxpayer assistance services are available. Intern. Tax Publ. Fin. 25 (3), 722–756 .

ўтказилмаганидан қатъи назар, ўзларининг кейинги мувофиқлигини камайтиришини аниқлайдилар, текширилган ва ҳеч қандай даромад ҳақида ҳисобот бермаган аудитдан ўтмаган солиқ тўловчилар эса, уларнинг кейинги мувофиқлигини оширадилар⁴⁸.

В.Брайтҳваите олимлар солиқ тўловчилар турли сабабларга кўра солиққа риоя қилишларини таклиф қилишди. Баъзи солиқ тўловчилар тўлиқ бўйин товлашнинг кутилган қиймати билан рағбатлантирилсада, бошқалар алдаш учун ҳар қандай рағбатдан қатъи назар, уларга риоя қилишади⁴⁹. Бироқ, бундай ҳалол солиқ тўловчилар текширувни адолатсиз деб билишлари, аудитни ишончни бузиш деб билишлари ёки салбий ҳис-туйғуларни бошдан кечиришлари мумкин⁵⁰.

Л.Ледерман⁵¹, Ф.Ху ва Л.Бен-Нер тадқиқотларида ушба солиқ текширувлари уларнинг риоя қилиш учун ички мотивациясини йўқ қилиши ва келажакда риоя қилиш мойиллигини камайтириши мумкин. Шу сабабли, аудитдан кейинги мувофиқликнинг пасайиши, шунингдек, аудитни бошдан кечирганидан кейин риоя қилиш эҳтимоли камроқ бўлган ҳалол шахсларнинг натижаси бўлиши мумкин⁵². Бошқа томондан, инсофсиз солиқ тўловчилар аудитдан кейинги

⁴⁸ Alm, J., Kasper, M., (2021) Laboratory experiments. In: Van Rooij, B., Sokol, D. (Eds.), Cambridge Handbook of Compliance. Cambridge University Press, Cambridge, UK, pp. 707–727.

⁴⁹ Braithwaite, V., (2009) Defiance in Taxation and Governance –Resisting and Dismissing Authority in a Democracy. Cheltenham, UK and. Edward Elgar Publishing Limited, Northampton, MA.

⁵⁰ Enachescu, J., Olsen, J., Kogler, C., Zeelenberg, M., Breugelmans, S.M., Kirchler, E., (2019) The role of emotions in tax compliance behavior: a mixed-methods approach. J. Econ. Psychol. 74, 102194.

⁵¹ Lederman, L., (2018) Does enforcement reduce voluntary tax compliance? Brigh. Young Univ. Law Rev. 3, 623–694 .

⁵² Hu, F., Ben-Ner, L., (2020) The effects of feedback on lying behavior: experimental evidence. J. Econ. Behav. Organ. 171, 24–34 .

мувофиқлигини ошириш орқали аудитга жавоб беришлари мумкин, чунки жазоланиш тажрибаси уларни келажакда кўпроқ риоя қилишга ундайди⁵³.

Юқоридаги тадқиқотлар солиқ текширувларига жавобларнинг турли ёндашувларини таклиф қилади, аммо бу жавобларни келтириб чиқарадиган ҳақиқий механизмларни очиб бермасдан кўпроқ назарияга асосланиб қолмоқда. Натижалар шуни кўрсатадики, мажбуриятларни бажаришга нисбатан хатти-ҳаракатлар ҳар доим ҳам солиқ тўлашдан бўйин товлашнинг стандарт ва хулқ-атвор моделлари фарзларига мос келмайди, чунки аудитдан кейинги солиқ қонунчилигига риоя этилишига аудитнинг таъсири аудитнинг самарадорлигига, шунингдек солиқ тўловчининг олдинги солиққа тортишига боғлиқ. Бизнинг фикримизча, солиқ текширувлари жами аудитдан кейинги солиқ қонунчилигига ижобий таъсир кўрсатмайди. Бунинг ўрнига, солиқ текширувларининг ўзига хос тўхтатувчи таъсири аудит самарадорлигига кучли боғлиқлигини аниқлаймиз.

Камерал солиқ текширувининг асосий босқичлари қуйидаги тарзда амалга оширилиб, кейин хулосаларни шакллантирилиши таҳлилий маълумотларни сифатли бўлишини таъминлайди. Хусусан:

солиқ базасини ҳисоблаш учун зарур бўлган индивидуал кўрсаткичлар ўртасидаги мантиқий алоқани текшириш;

⁵³ Kirchler, E., Hoelzl, E., Wahl, I., (2008) Enforced versus voluntary tax compliance: the “slippery slope” framework. J. Econ. Psychol. 29 (2), 210–225 .

ҳисобот маълумотларининг ўтган даврнинг ўхшаш кўрсаткичлари билан солиш-тириш;

бухгалтерия ҳисоби кўрсаткичлари ва солиқ ҳисоботлари, шунингдек, солиқларнинг ҳар хил турлари бўйича ҳисоботларнинг индивидуал кўрсаткичлари ўзаро боғлиқлиги;

бухгалтерия ҳисоби маълумотлари ва солиқ ҳисоботларини солиқ органларида мавжуд бўлган хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий-хўжалик фаолияти тўғрисидаги маълумотларига мувофиқлиги нуқтаи назаридан ба-ҳолаш;

ҳисоботлардаги маълумотларнинг арифметик ҳисобининг тўғрилигини текшириш;

талаб қилинган солиқ имтиёзларининг ҳақиқийлигини текшириш;

қўлланиладиган солиқ ставкалари ва имтиёзларининг тўғрилигини, уларнинг амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқлигини текшириш⁵⁴.

Тадқиқотларга эътибор қаратадиган бўлсак, барча хулосаларда солиқ текширувлари ва аудит самарадорлигининг аҳамияти солиқ тўловчилар учун ҳам самарали эканлиги таъкидлаб келинмоқда. Аммо барча мамлакатлар каби бизнинг жамиятимизда ҳам солиқ тўловчилар томонидан солиқ мажбуриятларини бажармаслик ҳолатлари доимий равишда кузатиб келинмоқда. Қуйидаги 2.1-жадвалда мамлакатимизда

⁵⁴ Исаев Ф. Камерал солиқ текширувларини ўтказишда солиқ таҳлилдан фойдаланишни такомиллаштириш // Экономика и образование. – 2021. – №. 4. – С. 172-176.

2016-2021 йилларда олиб борилган солиқ текширувлари бўйича маълумотлар таҳлил қилинган.

2.1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида 2016-2021 йилларда ўтказилган солиқ текширувлари таҳлили⁵⁵, млрд.сум

Йиллар	Жами текширувлар ўтказилди	шундан			Қўшимча солиқлар ва тўловлар миқдори	Қўлланилган молиявий санкциялар миқдори	Текширувлар натижасида ундирилган суммалар
		Солиқ органларининг ташаббуси билан	жиноий ишлар бўйича	ихтиёрий тугатиш тўғрисида			
2016	18 624	5 637	3 675	4 150	890,8	457,5	693,2
2017	15 131	5 664	1 876	3 465	767,2	352,6	469,7
2018	6 998	0	1 845	3 939	809,4	487,2	236,6
2019	5 356	0	1 567	3 487	906,4	402,0	178,6
2020	12 423	0	1 842	10 581	1 385,2	1 620,5	137,5
2021	33 337	139	3 419	29 729	2 893,8	2 535,3	687,0

2.1-жадвалда 2016-2021 йилларда ўтказилган ўтказилган солиқ текширувлари бўйича маълумотлар келтирилган бўлиб, 2016 йилда 18 624 та солиқ текширувлари ўтказилган бўлса, 2021 йилда бу кўрсаткич 33 337 тани ташкил этмоқда, яъни солиқ текширувлари сони 14713 та ошганлигини кўришимиз мумкин. Шунингдек, 2016 йилда 5 637 та, 2017 йилда 5 664 та солиқ текширувлари солиқ органларининг ташаббуси билан ўтказилган бўлса, 2018-2020 йилларда 0 га тенг бўлган, 2021 йилда эса 139 мартаба ўтказилганлигини кўриш мумкин. Сабаби Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги ПФ-5308-сон Фармони билан молия-хўжалик

⁵⁵ Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.

фаолиятини режали текширишга, яъни режали тафтишга (жиноят ишлари бўйича тафтиш билан чалкаштирманг) 3 йил муддатга мораторий эълон қилинди.

Камерал солиқ текширувлари натижасида аниқланган энг юқори хавфга эга солиқ тўловчиларга эса солиқ аудити тайинланади. Давлат солиқ хизмати органлари томонидан 2021 йил давомида амалга оширилган таҳлиллар асосида ўтказилган солиқ назорати тадбирлари натижалари тўғрисида маълумотга эътиборингизни қаратмоқчимиз (2.2-жадвал).

2.2-жадвалда давлат солиқ хизмати органлари томонидан 2021 йил давомида амалга оширилган таҳлиллар асосида ўтказилган солиқ назорати тадбирлари натижалари тўғрисида маълумотлар келтирилган бўлиб, жами тафовут аниқланган корхоналар сони 10387 тани ташкил этган. Олиб борилган текширувларда 10242 таси камерал солиқ текширувлари ва 145 таси солиқ аудитларига тўғри келган бўлса, 3140,0 млрд.сўм камомад аниқланган.

Ўтказилган назорат тадбирлари якуни билан тақдим қилинган ҳавф суммаси текшириш давомида аниқланган сумма 1973,0 млрд.сўм бўлса, шундан сегмент таҳлили бўйича ҳисоблангани 1265,2 млрд.сўмни, текширишда қўшимча аниқлангани 707,9 млрд.сўмни ташкил этган.

2.2-жадвал.

2021 йил давомида амалга оширилган таҳлиллар асосида ўтказилган солиқ назорати тадбирлари натижалари тўғрисида маълумот ⁵⁶, млрд.сўм

Т/р	Йўналиш	Тафовут аниқланган корхоналар (аниқланган ҳавф)		Ўтказилган назорат тадбирлари якуни билан тақдим қилинган ҳавф суммасини тасдиғини топиш ахволи						Ўтказилган назорат тадбирлари бўйича солиқ текширувлари улуши, %	
		сони	суммаси	Текширишда аниқланган сумма (қўшимча ҳисобланган)	шундан				Асослан-тирилган (тасдиғини топмаган)		Текшириш якунланиб қарор қабул қилиш жараёнида
					Сегмент таҳлили бўйича ҳисобланган	Текширишда қўшимча аниқланган	Ундирилган сумма	Қўшимча суммага нисбатан улуши (%)			
Жами		10387	3140,0	1 973,0	1 265,2	707,9			1 693,4	181,5	100 %
1	Камерал солиқ текширувлари	10242	2547,4	1 216,4	1 142,4	74,0	561,7	46%	1 223,6	181,5	98,6 %
2	Солиқ аудити	145	592,6	756,7	122,8	633,8			469,8	0,0	1,4 %

⁵⁶Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги солиқ қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.

Солиқ назорати тадбири асосида ўтказилган таҳлилларнинг улушида кўрадиган бўлсак, тафовутда аниқланган суммаларнинг 1 216,4 млрд.сўмини камерал солиқ текширувлари натижасида аниқланганлигини, 756,7 млрд.сўмини солиқ аудити давомида аниқланганини кўришимиз мумкин.

Мамлакатимизда олиб борилган таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, солиқ органлари томонидан олиб бориладиган солиқ текширувлари йиллар кесимида камайган, аммо янги киритилган солиқ текширувлари бўйича олиб борилаётган солиқ назорати натижалари яқин 2 йилликдан сўнг натижадорлиги бўйича таҳлил қилинганда қанчалик самара кўрсата олиши маълум бўлади. Шунингдек, қонунбузарликларни аниқлаш бўйича солиқ текширувларининг салоҳиятини ошириш ҳамда талабларга жавоб бермайдиган солиқ тўловчиларга йўналтирилганликни яхшилаш ҳам қонунбузарликни ўрнатиш ва қўллаб-қувватлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга Бундан ташқари, биз текширувлар солиқ тўловчиларнинг риоя қилиш мотивларига таъсир қилади деган фаразни қўллаб-қувватламадик.

Чунки солиқ текширувидан ўтган солиқ тўловчилар солиқ органи аниқлаган камчиликлар ва солиқ мажбуриятини бажармаслик натижасидаги вужудга келган солиқ ҳуқуқбузарликларини текшириш вақтидагина англаб етиши мумкин деб ҳисоблаши мумкин. Аммо бугунги кунда юқорида жадвалда таҳлил қилинган манбалар солиқ тўловчиларнинг

солиқ органлари томонидан солиқ текширувларига мораторий қўйилган 2018-2020 йиллардаги вақтда ҳам солиқ ҳуқуқбузарликлари ва қонун бўзилишларига йўл қўйганлигини кўрсатаётган бўлса, мазкур солиқ текширувларини ўзлари учун фойдали деб қабул қилишлари керак.

Шунингдек, аудит самарадорлигига ҳам эътибор қаратиш лозим. Чунки солиқ тўловчилар солиқ органлари билан фақат солиқ назорати тадбирларида аниқланган камчиликларга дуч келмасликлари учун уларнинг ўзлари ташаббуслари билан аудит ва солиқ мониторингидан ўтиб туришлари ўз фаолиятларига самарали таъсир кўрсатиб, камчиликларни ўз вақтида аниқлашга ва ҳалол солиқ тўловчи мақомини сақлаб қолишига ижобий таъсир кўрсатишига ҳаракат қилишлари мақсадга мувофиқдир.

2.2-§. Солиқ юкини камайтиришда солиқ таҳлилининг таъсири таҳлили

Бугунги кунда солиқларни таҳлил қилиш жисмоний шахслар учун ҳам, корхоналар учун ҳам солиқ юкини камайтиришда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Солиқлар ҳукуматлар учун давлат хизматлари, инфратузилма ва ижтимоий таъминот дастурларини молиялаштиришда муҳим даромад манбаи ҳисобланади. Шунингдек, солиқлар солиқ тўловчиларга катта юк бўлиб, уларнинг ихтиёрий даромадларини ёки фойдасини камайтириши мумкин. Солиқ тўловларини таҳлил қилиш солиқ қонунчилигини, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни ва солиқ

мажбуриятларини минималлаштириш ва қонун талабларига риоя қилган ҳолда стратегияларни синчковлик билан ўрганишни ўз ичига олади.

Солиқ таҳлили корхоналар учун солиқларнинг мураккаб дунёсини яхшироқ тушуниш ва бошқариш учун фойдаланиши мумкин бўлган асбоблар тўпламига ўхшайди. Солиққа тортиш ҳукуматлар учун турли давлат хизматларини молиялаштириш учун пул йиғиш усулидир, лекин улар солиқ тўловчиларга юк бўлиб, уларнинг даромадлари ёки фойдаларини камайтиришига олиб келади. Солиқларни таҳлил қилиш солиқ тўловчиларга солиқ юкини қонуний равишда камайтириш йўлларида имкон топишга ёрдам беради, уларга фақат қарзларини тўлашларини ва бир тийин ортиқ исроф қилмасликларини таъминлашга хизмат қилади.

Шунингдек, солиқ таҳлили солиқ ҳисоботи ва бошқаруви билан боғлиқ мувофиқлик харажатларини камайтиришга ёрдам беради. Солиқ тўловчилар солиқ қонунчилиги ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларини таҳлил қилиш орқали солиққа риоя этишнинг самарали ва тежамкор жараёнлари, тизимлари ва технологияларини жорий этишларига имконияти бўлади, бу эса корхонларга харажатларни тежашини таъминлашга хизмат қилади. Ушбу мавзу доирасида кенг тадқиқотлар олиб бориш мумкин бўлиб, унинг ўрганишга бўлган заруратнинг кучли эканлиги тадқиқот ишимизнинг қанчалик долзарблигини кўрсатмоқда.

Ушбу мавзуни батафсилроқ ўрганиш учун илмий тадқиқотларга суянамиз, албатта. Ушбу мавзу бўйича тадқиқот олиб борган хорижлик иқтисодчи олимларнинг солиқ таҳлилининг солиқ юкини камайтиришдаги таъсири бўйича фикрларини бирма-бир таҳлил қилсак, ўйлаймизки тадқиқотимиз сифати янада ошган бўлар эди. Хусусан, Ж.Андерсон солиқ таҳлили солиқ тўловчилар учун солиқ юкини камайтириш учун ҳал қилувчи восита эканлигини таъкидлайди. Солиқ режалаштириш стратегияларини тўлиқ таҳлил қилиш орқали солиқ тўловчилар солиқни тежашни максимал даражада ошириш имкониятларини аниқлашлари мумкин⁵⁷.

Д.Томпсон ўз тадқиқотларида адабиётларни ҳар томонлама кўриб чиқади ва корпоратив солиқни режалаштиришда солиқ таҳлилининг муҳим ролини таъкидлайди. Трансфер нархларини белгилаш, қайта қуриш ва халқаро солиқни режалаштириш каби солиқни режалаштиришнинг турли стратегияларини чуқур таҳлил қилиш орқали корпорациялар солиқ юкини самарали равишда камайтириши ва солиқ тўлангандан кейинги рентабеллигини ошириши мумкин деб изоҳ берган⁵⁸.

О.Жонсон ўз тадқиқотида даромадли шахслар учун солиқни оптималлаштириш бўйича адабиётларни кўриб чиқади ва солиқ юкини камайтиришда солиқ таҳлилининг муҳимлигини таъкидлайди. Мулкни режалаштириш, активларни тақсимлаш ва

⁵⁷ Jessica Anderson "Maximizing Tax Savings through Effective Tax Analysis": Journal of Tax Strategies Publication: June 2018 Page: 45

⁵⁸ David Thompson. The Role of Tax Analysis in Corporate Tax Planning: A Comprehensive Review. International Journal of Corporate Taxation. November 2019 Page: 22

солиқ тўлаш муддати кечиктирилган инвестициялар каби мураккаб солиқ режалаштириш усулларида фойдаланган ҳолда, юқори даромадли шахслар солиқ натижаларини оптималлаштиришлари ва солиқ мажбуриятларини минималлаштиришлари мумкин деб ҳисоблайди⁵⁹.

М.Дависнинг таъкидлашича, солиқ таҳлили ва солиқни режалаштириш солиқ мажбуриятларини минималлаштиришда ёнма-ён кетади. Солиқ қонунлари, меъёрий ҳужжатлар ва қарорларни синчковлик билан таҳлил қилиш орқали солиқ тўловчилар ўзларининг молиявий мақсадларига мос келадиган солиқни режалаштириш имкониятларини аниқлашлари ва солиқ юқини самарали камайтиришлари мумкин. Ушбу синергик ёндашув солиқ тўловчиларга солиқ мажбуриятларини фаол бошқариш ва солиқ тўлашдан кейинги натижаларни оптималлаштириш имконини беради⁶⁰.

Бошқа бир тадқиқотида М.Давис солиқни режалаштиришнинг стратегик жиҳатини ва солиқ тежашни очишда кенг қамровли солиқ таҳлилининг ҳал қилувчи родини таъкидлайди. У солиқ таҳлили солиқ тўловчиларга солиқ юқини самарали камайтириш учун даромадларни кечиктириш, чегирмаларни тезлаштириш ва солиқ имтиёзларидан фойдаланиш каби солиқни режалаштиришнинг турли имкониятларини аниқлаш ва баҳолашда қандай ёрдам бериши

⁵⁹ Olivia Johnson. Tax Optimization for High-Net-Worth Individuals: A Review of the Literature. Wealth Management Quarterly: March 2020 Page: 78

⁶⁰ Michael Davis. Tax Analysis and Tax Planning: A Synergistic Approach for Minimizing Tax Liabilities. Taxation Today Publication: July 2017 Page: 56

мумкинлигини муҳокама қилади. Шунингдек, у солиқ таҳлилининг турли хил молиявий операцияларнинг солиқ оқибатлари ҳақида тушунча бериши ва солиқ тўловчиларга солиқ натижаларини оптималлаштириш ва умумий солиқ мажбуриятларини минималлаштириш учун солиқни режалаштириш бўйича асосли қарорлар қабул қилишда қандай йўл-йўриқ бериши мумкинлигини таъкидлайди⁶¹.

С.Ли эмпирик тадқиқотларни тизимли кўриб чиқади ва солиқ таҳлили кичик бизнесни солиққа тортишда муҳим роль ўйнашини аниқлайди. Солиқларни прогнозлаш, солиққа риоя қилиш ва солиқ имтиёзларидан фойдаланиш каби солиқларни таҳлил қилиш усуллари қўллаш орқали кичик корхоналар солиқ юкини камайтириши ва молиявий кўрсаткичларини яхшилаши мумкин. Ушбу далиллар солиқ таҳлили кичик бизнес эгалари учун солиқ мажбуриятларини самарали бошқаришда қимматли восита эканлигини кўрсатади⁶².

Яна бир Хитойлик олима С.Чен кичик бизнес учун солиқ таҳлилини амалий қўллаш ва у солиқ юкини камайтиришга қандай ёрдам беришига эътибор қаратади. У кичик корхоналар солиқни тежаш имкониятларини аниқлаш учун солиқ таҳлилидан қандай фойдаланиши мумкинлигини муҳокама қилади, масалан, харажатларни тўғри таснифлаш, солиқ имтиёзлари ва кредитлар ва солиқ рискларини

⁶¹ Michael Davis. Strategic Tax Planning: Unlocking Tax Savings through Comprehensive Tax Analysis. Journal of Tax Planning and Compliance. September 2017 Page: 112

⁶² Sarah Lee. The Impact of Tax Analysis on Small Business Taxation: Evidence from Empirical Studies. Small Business Economics: September 2018 Page: 112

минималлаштириш. С.Чен кичик бизнес учун ўзгарувчан солиқ қонунлари, қоидалар ва бизнес шароитларига мослашиш ва умумий солиқ юкини камайтириш учун уларнинг солиқ натижаларини оптималлаштириш учун доимий солиқ таҳлилининг муҳимлигини таъкидлайди⁶³.

Ж.Смит бадавлат шахслар учун солиқ таҳлилининг илғор усулларини таққослайди ва уларнинг солиқ юкини камайтиришга таъсирини таъкидлайди. Солиқдан самарали инвестициялар, хайрия ёрдами ва солиқ йўқотишларини йиғиш каби усуллар бадавлат шахсларга солиқ ҳолатини оптималлаштиришга ва солиқ мажбуриятларини юмшатишга ёрдам беради. Ушбу қиёсий таҳлил бадавлат шахсларнинг солиқ натижаларини ошириш ва уларнинг бойликларини сақлаб қолишда солиқ таҳлилининг имкониятларини кўрсатади⁶⁴.

Шунингдек, кейинчалик Ж.Смит кўчмас мулкни инвестициялаш контекстида солиқ таҳлилининг аҳамиятини ва унинг солиқ юкини камайтиришга таъсирини таъкидлайди. Ж.Смит кўчмас мулк инвесторлари учун ўзларининг кўчмас мулк операцияларини стратегик режалаштириш, инвестицияларини тузиш ва солиқ таъсирини самарали бошқариш учун проактив солиқ таҳлилининг муҳимлигини таъкидлайди⁶⁵.

Ж.Андерсон ўз мақоласида солиқ тўловчиларга солиқ юкини камайтиришга ёрдам беришда солиқ таҳлилининг муҳим ролини

⁶³ Sarah Chen. Tax Analysis for Small Businesses: A Practical Approach to Reducing Tax Burden. Small Business Taxation Quarterly. April 2019 Page: 34

⁶⁴ John Smith. Advanced Techniques in Tax Analysis for Wealthy Individuals: A Comparative Analysis. Journal of Wealth Management: January 2019 Page: 24

⁶⁵ John Smith. Tax Analysis for Real Estate Investors: Maximizing Tax Benefits and Minimizing Tax Liability. Real Estate Taxation Journal Publication. January 2020 Page: 56

таъкидлайди. У чегирмалар, кредитлар ва имтиёзларни оптималлаштириш каби солиқни режалаштириш стратегияларини ҳар томонлама таҳлил қилиш солиқларни тежашни максимал даражада оширишга ва натижада солиқ тўловчилар учун умумий солиқ мажбуриятларини камайтиришга олиб келиши мумкинлигини таъкидлайди. Андерсон янада самарали солиқ таҳлили солиқ тўловчининг молиявий мақсадлари ва вазифаларига мос келадиган солиқни режалаштириш бўйича яхшироқ қарорлар ва стратегияларга олиб келиши мумкинлигини муҳокама қилади⁶⁶.

Умуман олганда, солиқ таҳлилининг солиқ юкини камайтиришга таъсири катта бўлиб, солиқ билан боғлиқ омилларни синчковлик билан баҳолаш, режалаштириш ва оптималлаштириш орқали солиқ тўловчилар умумий солиқ мажбуриятларини самарали тарзда минималлаштириш, солиқ имтиёзларини максимал даражада ошириш ва солиқ таъсирини стратегик бошқариши мумкин, бунинг натижасида солиқ юки камаяди ва солиқ тўлашдан кейинги натижалар яхшиланади.

Илмий изланишлар ва амалиётдан маълум бўляптики, солиқларни таҳлил қилиш корхоналар ва инвесторлар учун солиқ юкини камайтиришда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Солиқ билан боғлиқ омилларни диққат билан баҳолаш ва оптималлаштириш орқали солиқ тўловчилар ўзларининг умумий солиқ мажбуриятларини самарали тарзда

⁶⁶ Jessica Anderson. Maximizing Tax Savings through Effective Tax Analysis. Journal of Tax Strategies: June 2018 Page: 45

минималлаштиришлари ва солиқ натижаларини оптималлаштиришлари мумкин.

Солиқларни солиқларни таҳлил қилишда солиқ юкини камайтиришнинг усулларида бири солиқни режалаштиришдир. Солиқ тўловчилар солиқ қонунлари ва қоидаларини таҳлил қилиб, уларнинг ўзига хос ҳолатига нисбатан қўлланилиши мумкин бўлган чегирмалар, кредитлар, имтиёзлар ва бошқа имтиёз турларни аниқлашлари мумкин. Бу солиқ тўловчиларга ўз молиясини умумий солиқ мажбуриятларини минималлаштирадиган тарзда режалаштириш имконини беради. Масалан, корхоналар эса ўз операцияларини солиққа тортадиган тарзда тузишлари мумкин.

Солиқ таҳлили, шунингдек, солиқ тўловчиларга солиқ қонун-қоидаларига риоя қилиш, қимматли жарималар ва ҳуқуқий низолардан қочишга имкон беради. Солиқ қонунлари мураккаб ва ўзгариши мумкин ва солиқ таҳлили солиқ тўловчиларга хабардор бўлишга, солиқ қоидаларини тўғри талқин қилишга ва солиқ декларациясини тўғри топширишга ёрдам беради. Солиқ тўловчилар ўзларининг молиявий фаолияти ва операцияларини синчковлик билан таҳлил қилиш орқали ўзларининг солиқ мажбуриятларини тўғри бажараётганликларини таъминлашлари, аудит хавфини ёки ҳуқуқий қийинчиликларни камайтиришлари мумкин.

Солиқ таҳлили воситасида солиқ юкини камайтиришнинг яна бир усули солиқ тўловларини оптималлаштиришдир. Солиқ

тўловчилар ўзларининг солиқ стратегияларини оптималлаштириш ва узоқ муддатда солиқ юкини минималлаштириш учун солиқ таҳлилидан фойдаланишлари мумкин. Бу солиққа тортишни проактив режалаштириш (келажакдаги потенциал воқеалар, муаммолар ёки имкониятларни олдиндан кўриш ва уларга тайёргарлик кўриш учун тизимли ва истиқболли ёндашувни англатади), молиявий фаолиятни солиққа тортадиган даражада самарали ташкил этиш, солиқ имтиёзларидан фойдаланишни ўз ичига олади. Масалан, тадбиркорлик субъектлари юридик шахснинг энг қулай тузилмасини танлаши ёки халқаро солиқ режалаштиришни оптималлаштириши, жисмоний шахслар эса ўз мулкни режалаштириши ёки ўз инвестицияларини солиққа тортишдан самарали тарзда бошқариши мумкин.

Солиқ таҳлили, шунингдек, солиқ тўловчиларга потенциал солиқ рисклари ва таъсирларини бошқаришда ёрдам беради. Солиқ қонунлари мураккаб ва талқин қилиниши керак ва солиқ тўловчилар текширувлар ёки низолар каби хавфларга дуч келиши мумкин. Солиқ таҳлили солиқ тўловчиларга потенциал хавфларни аниқлаш, уларнинг потенциал таъсирини баҳолаш ва ушбу рискларни бошқариш ва камайтириш стратегияларини амалга оширишга ёрдам беради. Масалан, солиқ тўловчилар потенциал солиқ қарама-қаршиликларини аниқлашлари ёки солиқ хавфини минималлаштириш учун таклиф қилинган операцияларнинг солиқ оқибатларини баҳолашлари мумкин.

Бизнингча, солиқ таҳлили солиқ стратегияларини оптималлаштириш, солиқ қонунчилигига тўлиқ риоя этилишини таъминлаш, солиқ таваккалчилигини бошқариш ва мувофиқлик харажатларини камайтириш орқали солиқ юқини камайтиришнинг қимматли воситаси ҳисобланади. Бу эса солиқ тўловчиларга ўз молияси ва солиқлари бўйича асосли қарорлар қабул қилишда ёрдам беради, натижада солиқ харажатлари тежалади ва молиявий натижалари яхшиланади.

Солиқ таҳлилининг солиқ юқини камайтиришга таъсирини бир қанча асосий йўналишларда кўриш мумкин. Хусусан, солиқ юқини камайтиришда солиқ таҳлилининг асосий афзалликлари қуйидагилардан иборат:

Солиқларни пасайтириш соҳаларини аниқлаш: Солиқ таҳлили давлат даромадларига сезиларли таъсир кўрсатмасдан солиқларни камайтириш мумкин бўлган соҳаларни аниқлашга ёрдам беради. Солиқ бўшлиқлари, самарасизлик ва имтиёзларни аниқлаш орқали солиқ таҳлили ҳукуматнинг муҳим хизматларни тақдим этиш қобилиятига путур этказмасдан, жисмоний шахслар ва корхоналар учун солиқ юқини камайтирадиган чорани ишлаб чиқишга ёрдам беради.

Иқтисодий ўсишни рағбатлантириш: Солиқ таҳлили инвестицияларни ва иқтисодий ўсишни рағбатлантирадиган солиқ сиёсатини ишлаб чиқишда ёрдам бериши мумкин. Бизнесга солиқ юқини камайтириш орқали компанияларни янги лойиҳаларга сармоя киритиш, иш ўринлари яратиш ва

иқтисодий фаолликни рағбатлантиришлари мумкин. Бундан ташқари, кам даромадли шахсларга солиқ юкини камайтириш уларнинг ихтиёрий даромадларини оширишига олиб келади, бу эса истеъмол харажатларини ошириши ва иқтисодий ўсишни рағбатлантириши мумкин.

Солиқ адолатлилигини таъминлаш: Солиқ таҳлили солиқ юкининг даромад даражаси ва демографик гуруҳлар бўйича адолатли тақсимланишини таъминлаши ҳам мумкин. Турли солиқ сиёсатларининг тақсимлаш таъсирини таҳлил қилиб, ҳукуматдаги молиявий тегишли органлар солиқ тизимининг прогрессив бўлишини ва солиқ юкини номутаносиб равишда кам даромадли шахслар ёки маргиналлашган жамоалар томонидан кўтарилмаслигини таъминлаши мумкин.

Солиқ тизимининг самарадорлигини ошириш: Солиқ таҳлили самарасизликни аниқлашга ва уларни бартараф этиш чораларини ишлаб чиқишга ёрдам беради. Турли солиқ сиёсатларининг иқтисодий таъсирини таҳлил қилиб, мутахассислар солиқ тизими самарали ишламаётган соҳаларни аниқлашлари ва унинг фаолиятини яхшилаш сиёсатини ишлаб чиқишлари мумкин. Масалан, солиқ таҳлили қонунчиликка риоя қилиш харажатлари юқори бўлган ҳудудларни аниқлашга ёрдам беради ва солиқ тўлаш тартиб-қоидаларини соддалаштириш сиёсатини ишлаб чиқишга асос бўлади.

Шу билан бирга афзалликлардан ташқари айрим чекловлар ҳам бўлиши мумкин, яъни солиқларни таҳлил қилиш орқали

солиқ юкини камайтириш чегаралари ҳам бўлиши мумкин. Солиқларни таҳлил қилиш солиқни тежаш стратегияларини аниқлаш ва солиқни режалаштиришни оптималлаштиришда қимматли восита бўлиши мумкин бўлсада, ҳисобга олиниши керак бўлган бир қатор мумкин бўлган айрим чекловлар ҳам мавжуд. Солиқ таҳлили орқали солиқ юкини камайтиришнинг баъзи мумкин бўлган айрим чекловлари қуйидагилардан иборат:

Ҳуқуқий ва тартибга солувчи чекловлар: Солиқ таҳлили тегишли солиқ қонун-қоидалари ва кўрсатмаларига мос келиши керак. Солиқ кодекси, солиқ шартномалари ёки маҳаллий солиқ қоидалари билан солиқ юкларини камайтириш ёки солиқни режалаштириш стратегиялари орқали оптималлаштириш даражасини чекловчи айрим чекловлар бўлиши мумкин.

Иқтисодий ва бизнес омиллари: Солиқ юкига турли иқтисодий ва бизнес омиллари, масалан, тадбиркорлик субъекти тури, тармоқ, бизнес ҳажми, жойлашуви ва бозор шароити таъсир кўрсатиши ҳам мумкин. Бу омиллар эса солиқ юкини камайтиришда солиқ таҳлилининг самарадорлигини чеклаши мумкин, чунки улар кўпинча солиқ тўловчилар назоратидан ташқарида бўлади.

Маъмурий ва риоя қилиш масалалари: Солиқ тўловчилар солиқ тўлаш ва ҳисобот бериш талабларига риоя қилишлари шарт ва буни бажармаслик жарималар ёки бошқа ҳуқуқий оқибатларга олиб келади. Солиқларни таҳлил қилишда солиқни режалаштириш стратегияларини амалга ошириш билан боғлиқ

маъмурий ва мувофиқлик мулоҳазалари, шу жумладан, тўғри солиқ ҳисобини юритиш, аниқ солиқ ҳисоботларини тайёрлаш ва солиқ ҳисоботлари бўйича мажбуриятларга тўлиқ риоя қилиш билан боғлиқ харажатлар ва ҳаракатлар ҳисобга олиниши керак.

Ахлоқий ва ижтимоий мулоҳазалар: Солиқ тўловчилар солиқни режалаштиришда ахлоқий ва ижтимоий меъёрларга тўлиқ риоя қилишлари керак. Масалан, солиқ тўлашдан бўйин товлаш схемалари ахлоқий ёки ижтимоий нуқтаи назардан қабул қилиниши мумкин эмас ва улар билан боғлиқ ҳуқуқий ва обрў-эътиборга хавф туғдириши мумкин бўлган бошққа хатти-ҳаракатлар. Албатта, солиқларни таҳлил қилиш таклиф этилаётган солиқ режалаштириш стратегияларининг ахлоқий ва ижтимоий оқибатларини ҳисобга олиши керак.

Хавф ва ноаниқлик: Айтиш керакки, солиқ таҳлили хавф ва ноаниқлик билан боғлиқ бўлган тахминлар ва прогнозларни амалга оширишни ўз ичига олади. Солиқ қонунлари, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, изоҳлар ёки қўллаш амалиётидаги ўзгаришлар солиқни режалаштириш стратегияларининг самарадорлигига таъсир қилиши мумкин ва солиқни режалаштириш стратегияларининг натижаларига нисбатан ноаниқликлар бўлиши мумкин, масалан, аудит ёки суд жараёнидаги солиқ позицияларининг муваффақияти.

Шуни тан олиш керакки, солиқ таҳлили янги мураккаб ва ривожланаётган соҳадир ва солиқни режалаштириш

стратегиялари орқали солиқ юкларини камайтириш даражасига таъсир қилувчи чекловлар ҳам бўлиши мумкин.

Юқоридагиларга асосланиб хулоса қиладиган бўлсак, умумий ҳолда солиқ таҳлили иқтисодий ўсишни рағбатлантирадиган солиқ сиёсатини ишлаб чиқишда ёрдам берадиган, солиқ адолати ва тенглигини таъминлайдиган ва солиқ тизимининг самарадорлигини оширадиган восита сифатида намоён бўлмоқда. Солиқларни таҳлил қилиш солиқни тежаш стратегияларини аниқлаш ва солиқни режалаштиришни оптималлаштиришда қимматли восита бўлиши мумкин, бу солиқ тўловчилар учун солиқ юкини камайтиришга олиб келади. Шунингдек, солиқ юкини камайтиришда солиқ таҳлилининг самарадорлиги турли омилларга боғлиқ бўлиши мумкин, жумладан ҳуқуқий ва тартибга солувчи чекловлар, иқтисодий ва бизнес омиллари, маъмурий ва мувофиқлик мулоҳазалари, ахлоқий ва ижтимоий мулоҳазалар, хавф ва ноаниқлик. Солиқ тўловчилар солиқ таҳлили билан боғлиқ чекловларни, шу жумладан солиқ қонунлари ва қоидаларига риоя қилиш, ахлоқий мулоҳазалар ва солиқни режалаштириш натижаларидаги ноаниқликларни ёдда тутишлари керак.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, солиқ қонунлари, қоидалар ва амалиётлар қонунчиликка қараб фарқ қилади ва солиқ таҳлилинини тегишли амалдаги қонунлар ва қоидаларга мувофиқ амалга ошириш керак. Солиқ таҳлилинини ўтказиш стратегиясини амалга оширишда малакали солиқ

экспертларидан профессионал маслаҳат олиш қатъиян тавсия этилади.

2.3-§. Молиявий ҳисобот сифатини оширишда солиққа тортиш, мустақил аудит ва ички назоратнинг ўрни

Молиявий ҳисобот корпоратив шаффофликнинг марказида жойлашган бўлиб, манфаатдор томонларни корхона молиявий ҳолатини кўрсатувчи манба бўлиб хизмат қилади. Молиявий ҳисобот сифатини шакллантирувчи омилларнинг динамик ўзаро таъсирида солиқ сиёсати, мустақил аудит ва ички назорат самарадорлиги ўртасидаги мураккаб боғлиқлик сифатида намоён бўлади.

Шунингдек, молиявий ҳисобот бозорнинг ишлашини тушунтиришда асосий маълумот манбаи бўлиб, анъанавий равишда корхоналар томонидан манфаатдор томонлар ва жамоатчилик билан уларнинг молиявий фаолияти тўғрисида амалга ошириладиган алоқа билан боғлиқ. Юқори сифатли молиявий ҳисоботга эга бўлган корхона янада кенг қамровли ва амалий иқтисодий таҳлилни, биржа савдоси ҳажмини ва юқори капитал даромадини таъминлайди.

Молиявий ҳисобот соҳаси йиллар давомида тартибга солувчи ўзгаришлардан тортиб бизнес операцияларининг ривожланаётган муҳитгача бўлган кўплаб омиллар таъсирида сезиларли ўзгаришларга гувоҳ бўлди. Бундай шароитда солиқ сиёсати корхонанинг молиявий ҳисоботи амалиётини шакллантиришига катта таъсир кўрсатади. Солиққа тортиш ва

молиявий ҳисобот сифати ўртасидаги мураккаб боғлиқлик шаффоқлик ва аниқликка потенциал таъсирларни тушуниш учун синчковлик билан текширишни талаб қилади. Бу эса ушбу тадқиқотнинг ўрганиш заруратини ошириб боради.

Молиявий ҳисоботнинг асосий роли манфаатдор томонларга иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун фойдали маълумотларни тақдим этиш орқали хизмат кўрсатишдан иборат, шунинг учун манфаатдор томонларга компания фаолияти тўғрисида ишончли ва сифатли маълумотларни тақдим этиш молиявий ҳисоботнинг энг муҳим мақсадларидан биридир⁶⁷. Бундан ташқари, молиявий ҳисобот маълумотлари, шунингдек, корхона фаолияти самарадорлигини яхшилайти⁶⁸ ва инвестициялар ва қарорлар қабул қилиш самарадорлигини оширади⁶⁹.

М.Тромбетта молиявий ҳисобот бозор фаолиятини тушунтиришда асосий маълумот манбаи эканлигини ва анъанавий равишда компаниялар томонидан манфаатдор томонлар ва жамоатчилик билан уларнинг молиявий фаолияти бўйича олиб бориладиган алоқалар билан боғлиқлигини

⁶⁷ Ikbal Tawfik, O., Almaqtari, F. A., Al-ahdal, W. M., Abdul Rahman, A. A., & Farhan, N. H. (2022). The impact of board diversity on financial reporting quality in the GCC listed firms: The role of family and royal directors. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 1–33. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2120042> [Taylor & Francis Online], [Google Scholar]

⁶⁸ Tran, Y. T., Nguyen, N. P., & Hoang, T. C. (2021). The role of accountability in determining the relationship between financial reporting quality and the performance of public organizations: Evidence from Vietnam. *Journal of Accounting and Public Policy*, 40(1), 106801. <https://doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2020.106801> [Crossref] [Web of Science ®], [Google Scholar]

⁶⁹ Ikbal Tawfik, O., Almaqtari, F. A., Al-ahdal, W. M., Abdul Rahman, A. A., & Farhan, N. H. (2022). The impact of board diversity on financial reporting quality in the GCC listed firms: The role of family and royal directors. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 1–33. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2120042> [Taylor & Francis Online], [Google Scholar]

текширади⁷⁰. Шунинг учун самарали бозорлар учун ишончли, ўз вақтида ва тегишли маълумотларни тақдим этиш зарур⁷¹.

У.Ж.Гелинас ва бошқаларга фикрича, бухгалтерия маълумотлари фойдаланувчиларга фойдали қарорлар қабул қилишга ёрдам беради; шунинг учун инвесторлар самарали бозор яратишлари керак⁷². Малакали молиявий ҳисобот, шунингдек, молиявий таҳлилчилар дуч келиши мумкин бўлган маълумот йиғиш харажатларини камайтиради. Бошқача қилиб айтганда, юқори сифатли молиявий ҳисоботга эга бўлган фирмалар янада кенг қамровли ва амалий иқтисодий таҳлилни, биржа савдоси ҳажмини ва юқори капитал даромадини таъминлайди⁷³.

Амалда, кўплаб молиявий жанжаллардан бери жамоатчилик молиявий ҳисобот сифатига кўпроқ эътибор қаратмоқда⁷⁴. Молиявий ҳисобот сифати ҳам бухгалтерия амалиётчилари, ҳам академик тадқиқотлар эътиборини тортадиган марказий масалага айланди⁷⁵.

Молиявий ҳисобот сифатини ўрганиш одатда уларга таъсир қилувчи омилларни ўрганиш билан бирга келади. Молиявий

⁷⁰ Trombetta, M. (2021). Financial reporting and macroeconomics. *The European Journal of Finance*, 1–12. <https://doi.org/10.1080/1351847X.2021.1877166> [Taylor & Francis Online], [Google Scholar]

⁷¹ Mardessi, S. (2022). Audit committee and financial reporting quality: The moderating effect of audit quality. *Journal of Financial Crime*, 29(1), 368–388. <https://doi.org/10.1108/JFC-01-2021-0010> [Crossref], [Google Scholar]

⁷² Gelinas, U. J., Dull, R. B., Wheeler, P., & Hill, M. C. (2017). *Accounting Information Systems*. Cengage Learning. [Google Scholar]

⁷³ Iatridis, G. E. (2011). Accounting disclosures, accounting quality and conditional and unconditional conservatism. *International Review of Financial Analysis*, 20(2), 88–102. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2011.02.013> [Crossref] [Web of Science ®], [Google Scholar]

⁷⁴ Pucheta-Martínez, M. C., Bel-Oms, I., & Olcina-Sempere, G. (2016). Corporate governance, female directors and quality of financial information. *Business Ethics: A European Review*, 25(4), 363–385. <https://doi.org/10.1111/beer.12123> [Crossref] [Web of Science ®], [Google Scholar]

⁷⁵ El-Bannany, M. (2018). Financial reporting quality for banks in Egypt and the UAE. *Corporate Ownership & Control*, 15(2), 116–131. <http://doi.org/10.22495/cocv15i2art10> [Crossref], [Google Scholar]

ҳисобот сифати бўйича кўплаб тадқиқотлар уларга таъсир қилувчи омилларни ўрганиш ва Агентлик назариясидан муҳим асос сифатида фойдаланиш билан бирга келади⁷⁶.

Корхонадан ташқаридан мониторинг қилиш учун мустақил аудитнинг молиявий ҳисобот сифатидаги роли кўплаб тадқиқотлар билан махсус текширилган. Г.Занди ва бошқалар мустақил аудит молиявий ҳисобот сифатини мониторинг қилиш, бошқариш ва яхшилашда муҳим роль ўйнашини тасдиқлади. Текширилган молиявий ҳисобот сифатини текширилмаган молиявий ҳисобот сифати билан солиштирганда жуда кам тадқиқотлар ўтказилди. Шундай қилиб, бу муаммо текширилган молиявий ҳисобот ва текширилмаган молиявий ҳисобот ўртасида сифат фарқи борми деган қизиқарли саволга олиб келади⁷⁷.

М.Ҳанлон ва бошқаларнинг тадқиқотлари АҚШ контекстида солиққа тортиш орқали корхона ташқарисидан молиявий ҳисобот сифати мониторингини ўрганиб чиқди. Ушбу натижа солиққа тортиш ва молиявий ҳисобот сифати ўртасидаги ижобий муносабатни кўрсатди. Мажбурий солиққа тортиш механизмида солиқ органлари ва солиқ тўловчилар ўртасидаги муносабатлар мажбурийдир. Бундан ташқари, қонун солиқ органларига солиқ текширувларини амалга ошириш ва корхоналарнинг бухгалтерия ҳисобини текшириш имконини берадиган катта

⁷⁶ Pham, Q. T., Ho, X. T., Nguyen, T. P. L., Pham, T. H. Q., & Bui, A. T. (2021). Financial reporting quality in pandemic era: Case analysis of Vietnamese enterprises. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 1–23. <https://doi.org/10.1080/20430795.2021.1905411> [Taylor & Francis Online], [Google Scholar]

⁷⁷ Zandi, G., Sadiq, M., & Mohamad, S. (2019). Big-four auditors and financial reporting quality: Evidence from Pakistan. *Humanities & Social Sciences Reviews*, 7(2), 369–375. <https://doi.org/10.18510/hssr.2019.7243> [Crossref], [Google Scholar]

ваколатлар беради. Бу ҳолат бухгалтерия ҳисоби қоидаларига риоя қилишга олиб келади ва бухгалтерия ҳисоби фаолиятини юритиш учун мақбул ечим бўлмаслиги мумкин. Мажбурий солиқ қонунчилигини қўллаган бир қанча мамлакатларда, солиққа тортиш ва молиявий ҳисобот ўртасидаги муносабатлар сезиларли даражада ижобий ва шу соҳадаги бошқа тадқиқотларга ўхшашлигини ўрганиш қизиқ⁷⁸.

Корхона ичидан молиявий ҳисобот сифатини мониторинг қилиш учун бир нечта тадқиқотлар, айниқса, ички назорат самарадорлигини молиявий ҳисобот сифатини таъминлашдаги ролига қаратилган. Х.Жи ва бошқалар⁷⁹, в.Агбенё ва бошқалар⁸⁰, Ж.Кришнан ва бошқалар⁸¹ ва Н.Уд.Дин ва бошқалар⁸² томонидан сўнгги тадқиқотлар самарали ички назорат тизимини яратиш молиявий ҳисобот сифатини таъминлашнинг муҳим омили эканлигига рози бўлди. Бироқ, юқоридаги тадқиқотлар фақат ички назорат самарадорлигининг молиявий ҳисобот сифатига тўғридан-тўғри таъсирини ўрганди ва солиққа тортиш, мустақил аудит ва молиявий ҳисобот сифати ўртасидаги муносабатларда

⁷⁸ Hanlon, M., Hoopes, J. L., & Shroff, N. (2014). The effect of tax authority monitoring and enforcement on financial reporting quality. *The Journal of the American Taxation Association*, 36(2), 137–170. <https://doi.org/10.2308/atax-50820> [Crossref], [Google Scholar]

⁷⁹ Ji, X.-D., Lu, W., & Qu, W. (2017). Voluntary Disclosure of Internal Control Weakness and Earnings Quality: Evidence From China. *The International Journal of Accounting*, 52(1), 27–44. <https://doi.org/10.1016/j.intacc.2017.01.007> [Crossref] [Web of Science ®], [Google Scholar]

⁸⁰ Agbenyo, W., Jiang, Y., & Cobblah, P. K. (2018). Assessment of government internal control systems on financial reporting quality in Ghana: A case study of Ghana revenue authority. *International Journal of Economics and Finance*, 10(11), 40–27. <https://doi.org/10.5539/ijef.v10n11p40> [Crossref], [Google Scholar]

⁸¹ Krishnan, J., Krishnan, J., & Liang, S. (2020). Internal control and financial reporting quality of small firms. *Review of Accounting and Finance*, 19(2), 221–246. <https://doi.org/10.1108/RAF-05-2018-0107> [Crossref] [Web of Science ®], [Google Scholar]

⁸² Ud Din, N., Cheng, X., Ahmad, B., Sheikh, M. F., Adedigba, O. G., Zhao, Y., & Nazneen, S. (2021). Gender diversity in the audit committee and the efficiency of internal control and financial reporting quality. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34(1), 1170–1189. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1820357> [Taylor & Francis Online] [Web of Science ®], [Google Scholar]

ички назорат самарадорлигининг воситачилик ролини ўрганишнинг етишмаслиги мавжуд.

Молиявий ҳисобот сифатига таъсир этувчи омилларнинг мураккаб тармоғида солиқ сиёсати, мустақил аудит ва ички назорат самарадорлиги асосий компонентлар сифатида ажралиб туради.

2.1-расм. Молиявий ҳисобот сифатига таъсир этувчи омиллар⁸³

Юқоридаги расмда келтирилган таъсир этувчи омилларни тартиб билан мазмунини кўриб чиқадиган бўлсак, молиявий ҳисоботнинг мураккаб жараёнида солиққа тортиш, мустақил аудит ва ички назорат самарадорлиги ўртасидаги ўзаро боғлиқлик нозик, аммо муҳим мувозанатдалигини гувоҳи бўлиш мумкин. Ушбу соҳаларда мувофиқлаштириш, ҳамкорлик ва

⁸³ Адабиётларни ўрганиш асосида муаллиф томонидан шакллантирилган

мослашувчанликни биринчи ўринга қўядиган корхоналар молиявий ҳисобот сифатини ошириш учун яхшироқ жойлашадилар. Манфаатдор томонлар ошкоралик ва масъулиятни оширишни талаб қилар экан, солиққа тортиш, аудит ва ички назоратни ўзида мужассамлаштирган яхлит ёндашув ушбу умидларни қондириш ва мустаҳкам молиявий ҳисобот экотизимини ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди.

Солиқ сиёсати корхонанинг молиявий ҳисобот амалиётини сезиларли даражада шакллантиради. Солиқ қоидаларига риоя қилиш зарурати баъзан молиявий ҳисоботларнинг шаффофлигига таъсир қилиши мумкин бўлган мураккаб молиявий тузилмалар ва операцияларга олиб келиши мумкин.

Солиқ имтиёзлари, баъзи хатти-ҳаракатларни рағбатлантириш учун мўлжалланган бўлсада, беихтиёр ҳисобот беришнинг нотўғрилигига олиб келиши мумкин. Корхоналар солиқ имтиёзларини максимал даражада ошириш учун молиявий натижаларни манипуляция қилиш васвасасига тушиши мумкин, бу эса молиявий ҳисоботларнинг аниқлиги ва ишончлилигига путур етказиши мумкин.

Мустақил аудит молиявий ҳисобот бериш жараёнининг муҳим ташқи текшируви бўлиб хизмат қилади. Аудиторлар молиявий ҳисоботларнинг тўғрилиги ва ҳаққонийлигини таъминлашда, манфаатдор томонларнинг ҳисоботдаги молиявий маълумотларга ишончини таъминлашда муҳим роль ўйнайди.

Мустақил аудиторлар ички назорат жараёнларида сезилмаслиги мумкин бўлган фирибгарлик ва хатоларни аниқлаш учун жиҳозланган. Уларнинг объектив баҳоси молиявий ҳисоботнинг умумий сифатига ҳисса қўшадиган ишонч даражасини оширади.

Ички назорат тизимлари ишончли молиявий ҳисоботнинг асосидир. Самарали ишлаб чиқилган ва амалга оширилган назорат молиявий маълумотларнинг тўғрилиги, тўлиқлиги ва ишончлилигини таъминлайди, нотўғри маълумотлар хавфини камайтиради.

Ички назорат молиявий нотўғри бошқарув ва фирибгарлик хавфини камайтиради, молиявий ҳисоботнинг яхлитлигини мустаҳкамлайди. Кучли ички назорат тизими ҳисобот қилинган молиявий кўрсаткичларга ишончлиликни оширади ва молиявий ҳисоботларнинг умумий сифатини оширади.

Корхоналар молиявий ҳисобот мақсадларида мувофиқликни таъминлаш учун солиққа тортиш стратегияларини, мустақил аудит ва ички назорат механизмларини мувофиқлаштиришлари керак. Бундай мувофиқлаштириш манфаатлар тўқнашуви эҳтимолини камайтиради ва молиявий ҳисобот амалиётларининг уйғунлигини оширади.

Солиқ мутахассислари, аудиторлар ва ички назорат гуруҳлари ўртасидаги ҳамкорлик муҳим аҳамиятга эга. Ушбу фанлараро ёндашув молиявий ҳисобот муҳитини ҳар томонлама

тушунишга ёрдам беради, бу эса рискларни янада самарали бошқариш ва назоратни амалга ошириш имконини беради.

Солиққа тортишнинг ўзгарувчан шароити ва бизнес операцияларининг ўсиб бораётган мураккаблиги молиявий ҳисобот учун қийинчиликлар туғдиради. Корхоналар мураккаб ички назорат тизимларига сармоя киритишлари ва ушбу мураккабликларни бартараф этиш учун аудиторлар билан яқиндан ҳамкорлик қилишлари керак.

Солиқ сиёсатидаги мунтазам янгиланишлар ички назорат тизимларида доимий мослашишни талаб қилади. Аудиторлар билан фаол ҳамкорлик қилиш ва тартибга солувчи ўзгаришлардан хабардор бўлиш мажбурияти молиявий ҳисобот сифатини сақлаб қолиш учун жуда муҳимдир.

Юқоридагиларга асосланадиган бўлсак, солиққа тортиш сиёсатининг ҳисобот бериш амалиётига таъсири яққол намоён бўлди, корхоналар мураккаб шароитида ҳаракат қилишди, бу эса баъзан мураккаб молиявий тузилмаларга олиб келди. Аммо солиққа тортиш, мустақил аудит ва ички назоратнинг самарадорлиги ўртасидаги ўзаро боғлиқлик молиявий ҳисобот сифатини аниқ белгилаб бериши маълум бўлди.

Мустақил аудит ташқи ишончни таъминловчи ва ички назорат механизмларини четлаб ўтиши мумкин бўлган фирибгарлик ёки хатоларни аниқлайдиган аниқлик назоратчиси сифатида пайдо бўлди. Солиққа тортиш стратегиялари, аудит ва ички назоратнинг биргаликдаги саъй-ҳаракатлари тўқнашувлар

хавфини камайтирадиган ва молиявий ҳисоботларнинг яхлит амалиётига ҳисса қўшадиган мувофиқлаштирилган мақсадлар учун потенциални кўрсатмоқда.

Ишончли ҳисоботнинг асоси сифатида ички назорат молиявий нотўғри бошқарув ва фирибгарлик билан боғлиқ рискларни юмшатишда ҳал қилувчи роль ўйнади. Кучли ички назорат тизими молиявий ҳисоботларнинг ишончилигини оширишда муҳим омил сифатида белгиланди.

Ушбу тадқиқот натижалари бухгалтерия ҳисоби, бошқарув ва молиявий ҳисобот соҳалари учун назарий ва амалий аҳамиятга эга. Назарий ҳиссалар мавжуд назарияларни такомиллаштириш ва кенгайтиришни ўз ичига олади. Амалий нуқтаи назардан, корхоналар солиққа тортиш стратегияларини, мустақил аудит амалиётларини ва молиявий ҳисоботларни янада самаралироқ қилиш учун ички назорат механизмларини мувофиқлаштириш бўйича тушунчаларни олишлари мумкин.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ушбу мақола молиявий ҳисобот сифатини шакллантириш учун солиқ сиёсати, мустақил аудит ва ички назорат самарадорлиги бирлашадиган мураккаб муҳитни кўриб чиқди. Корхоналар ва тартибга солиш муҳитлари ривожланишда давом этар экан, ушбу тадқиқотдан олинган тушунчалар молиявий шаффофлик ва жавобгарликнинг доимий ривожланиб бораётган ўсиши бўйича давом этаётган муҳокамалар ва текширувлар учун асос бўлиб хизмат қилади.

III БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА СОЛИҚҚА ТОРТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

3.1-§. Ўзбекистонда рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратни солиққа тортиш йўллари

Рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат жамият ва иқтисодиётнинг турли жабҳаларига трансформатив таъсири туфайли замонавий даврда тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. Сабаби рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат корхоналарга географик тўсиқларни йўқ қилиб, анъанавий чегаралардан ташқарида бозорларни кенгайтириб, глобал миждозлар базасига эришиш имконини берди. Бу трансчегаравий савдони осонлаштирди ва бизнес учун янги имкониятлар очди. Шунингдек, электрон тижорат истеъмолчиларга уйдан туриб онлайн харид қилиш имконини яратиб, вақт ва кучни тежаш имконини берди. Шунингдек, у бизнес жараёнлари ва таъминот занжирларини соддалаштириб, уларни янада самарали ва тежамкор қилди.

Рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат янги бизнес моделлари, маҳсулотлар ва хизматлар учун имкониятлар тақдим этиш орқали инновациялар ва тадбиркорликни ривожлантирди. Янги бошланувчилар ва кичик бизнес йирик корхоналар билан рақобатлашиш ва анъанавий тармоқларни бузиш учун рақамли технологиялардан фойдаланиши мумкин.

Шу билан бирга рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат чакана савдо, оммавий ахборот воситалари, молия ва транспорт

каби анъанавий тармоқларни бузди, бу бизнес моделлари, истеъмолчилар хатти-ҳаракатлари ва бозор динамикасида туб ўзгаришларга олиб келди.

Рақамли иқтисодиёт ишлаб чиқариш омили сифатида капитал таркибини ўзгартирмоқда ва у билан бирга бойлик тўплаш манбалари ҳам ўзгариб бормоқда. “Рақамли капитал нафақат инсон меҳнатининг турли турларини алмаштиради, балки бошқа омиллар таъсирида минимал харажатлар эвазига ўзини осон ва арзон кўпайтиради. Мавжуд меҳнат ва капитал манбаларини бирлаштириш ва янги маҳсулотлар, хизматлар ва бизнес моделларини яратиш орқали янги «рақамли» технологиялар меҳнат ва моддий ва интеллектуал капитални сиқиб чиқаради⁸⁴.

Энди эса рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат солиққа тортиш тизимларига ҳам қийинчиликлар туғдирмоқда, чунки анъанавий солиқ тизимлари рақамли транзакциялар ва трансчегаравий электрон тижоратнинг ўзига хос хусусиятларини қамраб олиш учун ҳар доим ҳам яхши мос келмаслиги мумкин, бу эса мунозараларга олиб келади.

Солиқ солиш ҳар қандай иқтисодиётнинг, жумладан рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратнинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратнинг аҳамияти ошгани сайин, улар солиқ соҳасида ўзига хос муаммолар ва имкониятларни келтириб чиқармоқда. Анъанавий

⁸⁴ Arkhipova N.I., Rodionov I.I. Changes in the content and role of factors of production as a source of competitiveness in the modern world. Vestnik RGGU. Seriya: Ekonomika. Upravlenie. Pravo= Vestnik of the Russian State University for the Humanities. Series: Economics. Management. Law, 2015, no. 1 (1), pp. 9–16.

солиқ тизимлари рақамли транзакциялар ва трансчегаравий электрон тижоратнинг мураккаб ва ривожланаётган табиатини самарали тарзда қамраб олиш учун ҳар доим ҳам яхши жиҳозланмаган бўлиши мумкин. Бу рақамли даврда солиқ сиёсати ва ислоҳотлар бўйича мунозараларга сабаб бўлмоқда. Шу сабабли солиққа тортиш рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат контекстида долзарб ва муҳим мавзудир. Солиқ сиёсати ва асослари самарали, адолатли ҳамда рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратнинг ривожланаётган табиатига мос келишини таъминлаш учун рақамли дунёнинг ўзига хос хусусиятлари ва муаммоларини синчиклаб кўриб чиқишни талаб қилади, бу эса танлаган тадқиқот ишимизнинг қанчалик долзарблигини асослайди.

Рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратнинг солиққа тортишга таъсири олимлар, сиёсатчилар ва амалиётчилар ўртасида муҳим муҳокама ва тадқиқот мавзуси бўлмоқда. Ушбу мавзу бўйича турли нуқтаи назарлар, тушунчалар ва баҳсларни мавжуд. Адабиётда рақамли иқтисодиётни солиққа тортишдаги бир қанча муаммолар, жумладан, рақамли товарлар ва хизматларнинг номоддийлиги, рақамли иқтисодиётнинг глобал табиати ва рақамли платформалардан фойдаланиш жисмоний операциялар учун мўлжалланган анъанавий солиқ тизимлари учун қийинчиликлар туғдиради.

Ушбу мавзу доирасида М.Р.Пинская томонидан халқаро солиққа тортиш бўйича ишлар⁸⁵ ва электрон хизматлар кўрсатиш бўйича операцияларни солиққа тортиш бўйича бир қатор нашрлар⁸⁶ таъкидлаш керак.

Бироқ россиялик олимларнинг юқорида айтиб ўтилган ишлари таҳлиliga кўра, мижозлар қийматини яратиш контекстида рақамли бизнесни солиққа тортишни такомиллаштиришга етарлича эътибор берилмаяпти деган хулосага келди. Замонавий илмий адабиётларда солиққа тортиш билан боғлиқ масалалар, жумладан, солиқ солиш объектини (мулк, айланма ёки фойда) тақсимлаш ва аниқлаш, солиқ тўловчи тоифасини аниқлаш (корпорация, рақамли ижарачи, рақамли хизматлар истеъмолчиси) ва солиқ тўлаш мажбуриятининг моменти (фаолиятнинг маълум кўламига эришилганда) энг долзарбларидан бири сифатида тан олинади⁸⁷.

А.Н.Козйревнинг таъкидлашича, “рақамли иқтисодиёт бўйича баҳс-мунозараларда унинг имкониятлари, истиқболлари, рақамли платформалар ва блокчейн технологиясига асосланган бизнеснинг янги шакллари муҳокама қилинаётган бўлсада, шуни айтишимиз мумкинки, солиққа тортиш ва уни яратиш билан боғлиқ масалалар, қийматни йўқ қилиш барча хўжалик юритувчи

⁸⁵ Pinskaya M.R. (Ed.). Mezhdunarodnoe nalogooblozhenie: razmyvanie nalogovoi bazy s ispol'zovaniem ofshorov: monografiya [International Taxation: Tax Base Erosion with the Use of Offshore Companies: Monograph]. Moscow: INFRA-M, 2015. 192 p.

⁸⁶ Тихонова А.В. Налог на Google: как не сделать шаг назад в ближайшее время? Международный бухгалтерский учет=Международный бухгалтерский учет, 2018, т. 1, с. 21, №. 10 (448), стр. 1129–1139.

⁸⁷ Степнов И.М., Ковальчук Ю.А. Платформенный капитализм как источник цифровой сверхприбыли рантье. Вестник МГИМО Университета=Обзор международных отношений МГИМО. 4 (61), стр. 107–124.

субъектлар, жумладан, аҳоли, тадбиркорлик ва давлат манфаатларига дахлдор бўлишига қарамай, орқада қолмоқда”⁸⁸.

Солиқнинг иккита мақсади расман эълон қилинган. Биринчиси, Европа Иттифоқида солиқни оптималлаштиришнинг қонуний усулларида фойдаланадиган рақамли бизнес гигантларига адолатли солиқ юкини юклаш, масалан, IP-Vox режими⁸⁹.

2018 йилда Буюк Британия рақамли иқтисодиётда корпоратив даромадларни солиққа тортиш бўйича очиқ муҳокама ўтказди ва рақамли бизнесга қўшимча солиқ жорий этиш зарур, нафақат мижозларнинг операцион маълумотлар базасини шакллантириш, бунинг учун фойдаланувчилар тўғрисидаги маълумотларни тўплаш компания билан кенгроқ ва фаолроқ ўзаро ҳамкорлик натижасида юзага келади деб ҳисоблайди. Фойдаланувчиларнинг ўзлари қиймат занжири иштирокчиларига айланадиган тўртта канал мавжуд: контент яратиш, рақамли платформа билан чуқур ва узоқ муддатли ўзаро таъсир, кўп сонли фойдаланувчилар иштирокидаги тармоқ ва ташқи эффектлар ва фойдаланувчиларнинг ҳиссаси⁹⁰.

Италиянинг 2019 йилги бюджетида ички айланмаси 5,5 миллион евродан ошадиган компаниялар учун 3 фоизлик ставкада худди шундай билвосита солиқ жорий этилган. Солиқ

⁸⁸ Kozyrev A.N. Cost and taxation in the digital economy: a report at the Academic Council of CEMI RAS, May 16, 2017. Available at: <https://medium.com/cemi-ras>

⁸⁹ Королева Л.П. Налоговый режим IP-BOX: основные элементы и тенденции трансформации в зарубежных странах. Национальные интересы: приоритеты и безопасность, 2016, т. 1, с. 12, № 5 (338), стр. 152–164.

⁹⁰ GOV.UK. Corporate tax and the digital economy: position paper. <https://www.gov.uk/government/consultations/corporate-tax-and-the-digital-economy-position-paper>

базаси рақамли хизматлардан олинган даромадлар миқдоридан (қўшилган қиймат солиғини ҳисобга олмаганда) шакллантирилади⁹¹.

Шундай қилиб, рақамли соҳадаги йирик солиқ тўловчилардан даромад олиш учун мамлакатлар ўртасидаги кучли солиқ рақобати рақамли хизматларга солиқни илгари суришга олиб келади. Рақамли хизматлар кўрсатишдан олинadиган даромадларни самарали ва адолатли халқаро солиққа тортишни ривожлантириш учун қуйидагилар зарур:

1) фойдаланувчи иштирокини бизнеснинг айрим турларида муҳим қиймат омили сифатида тан олиш;

2) фойдаланувчи иштирокини ўлчаш усулини ишлаб чиқиш;

3) корхоналарни хўжалик гуруҳига тўловчилар сифатида таснифлаш мезонлари тизимини аниқлаш;

4) фойдаланувчилар жойлашган юрисдикцияларга доимий муассасаси бўлмаган норезидент компанияларга солиқ солиш ҳуқуқини бериш;

5) солиқ ундириш ҳуқуқига эга бўлган юрисдикция бўйича мамлакатлар ўртасида тақсимланиши керак бўлган фойдаланувчилар томонидан яратилган ушбу компаниялар фойдасининг улушини аниқлаш усулини ишлаб чиқиш⁹².

“Рақамлаштириш солиқ тўловчиларнинг иқтисодий натижалари тўғрисида кўпроқ ва ишончли маълумотларни

⁹¹ Italy introduces new digital services tax. Available at: <https://taxinsights.ey.com/archive/archive-news/italy-introduces-new-digital-services-tax.aspx>

⁹² GOV.UK. Corporate tax and the digital economy: position paper. <https://www.gov.uk/government/consultations/corporate-tax-and-the-digital-economy-position-paper>

тўплаш орқали солиққа тортишни такомиллаштириши ва даромадларни қайта тақсимлашни яхшироқ мақсадли йўлга қўйиш учун янада мураккаб солиқ тизимларини жорий этиш орқали тенглик самарадорлигини ошириши мумкин. Бунда рақамлаштириш потенциал равишда ҳукуматларга бир хил миқдордаги даромадларни йиғиш ёки жорий солиқ тизимларидаги каби даромадларни қайта тақсимлаш учун солиқ ставкаларини пасайтириш имконини беради”⁹³.

Адабиётларда рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат билан мос келадиган солиқ сиёсати зарурлигига урғу берилган. Баъзи олимлар рақамли транзакцияларга фойдаланувчи иштироки ёки рақамли мавжудлиги асосида солиқ солувчи рақамли хизматлар солиғини қўллаб-қувватласа, бошқалари рақамли ва анъанавий бизнес ўртасида солиққа тортишда бетарафликни сақлашни таъкидлайди. Солиқ сиёсатининг рақамли инновациялар, инвестициялар ва рақобатбардошликка потенциал таъсири ҳам адабиётларда муҳокама қилинадиган муҳим мавзулардандир.

Хулоса қилганда рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратнинг солиққа таъсири ҳақидаги адабиётлар мураккаб ва ривожланаётган манзарани акс эттиради. Унда солиққа тортиладиган рақамли операциялар доирасини аниқлаш, солиқ қонунчилигига риоя этилишини кузатиш ва амалга ошириш ҳамда халқаро солиқ оқибатларини ҳал қилишдаги муаммоларга

⁹³ Исаев Ф.И. Рақамлаштиришнинг солиққа тортиш базасини кенгайтиришга таъсири. “Рақамли иқтисодиёт ва ахборот технологиялари” электрон илмий журнали. 2023 йил № 1. 10 б. (3-11 б.)

алоҳида эътибор қаратилган. Шунингдек, у рақамли иқтисодиётга мос келадиган солиқ сиёсати, солиққа тортишни шакллантиришда технологияларнинг роли ва сиёсат мақсадларини ҳисобга олиш зарурлигини таъкидлайди.

Бизга маълумки, электрон тижорат интернет орқали товарлар ва хизматларни, шу жумладан онлайн бозорлар, онлайн чакана сотувчилар ва электрон тўлов тизимларини сотиб олиш ва сотишни англатади. У B2C (бизнесдан истеъмолчига), B2B (бизнесдан бизнесга) ва C2C (истеъмолчидан истеъмолчига) операциялари каби турли бизнес моделларини ўз ичига олади.

Рақамли иқтисодиёт трансчегаравий табиати, рақамли маҳсулотлар ва хизматларнинг номоддий табиати ва муайян ваколатларда жисмоний иштирок этмасдан масофадан туриб ишлаш қобилияти туфайли солиққа тортиш учун ноёб муаммоларни келтириб чиқаради. Бу муаммоларга солиққа тортиладиган рақамли операцияларни аниқлаш, рақамли маҳсулотлар ва хизматлар қийматини баҳолаш ва рақамли соҳада солиқ қонунчилигини татбиқ этиш каби масалалар киради.

Солиққа тортишнинг турли тамойиллари ва назариялари, жумладан, тўлаш қобилияти принципи, фойда принципи, горизонталь тенглик ва вертикал тенглик. Ушбу тамойиллар ҳукуматларнинг даромадларни йиғишда адолатлилик, самарадорликка эришиш учун солиқ сиёсати ва тизимларини қандай ишлаб чиқишларини шакллантиради.

Иқтисодий боғлиқлик, агар у жисмоний мавжуд бўлмаса ҳам, агар у маълум даражадаги иқтисодий фаолият ёки мавжуд бўлса, ваколат доирасида солиққа тортилиши керак деган тушунчани англатади. Бу тамойил рақамли иқтисодиёт контекстида долзарбдир, бунда корхоналар жисмоний иштирокисиз чегаралар орқали фаолият юритиши мумкин, лекин барибир катта иқтисодий фаоллик ва даромад келтириши мумкин.

Дунё бўйлаб ҳукуматлар рақамли иқтисодиётда солиққа тортишга турли ёндашувларни қўлламоқда. Ушбу ёндашувлар мақсадли солиққа тортиш, манбага асосланган солиққа тортиш ва формулани тақсимлашни ўз ичига олади. Белгиланган жойга асосланган солиққа тортиш истеъмолчининг жойлашган жойига қараб рақамли операцияларни солиққа тортишга қаратилган бўлса, манбага асосланган солиққа тортиш сотувчининг жойлашган жойига қараб рақамли операцияларни солиққа тортишга қаратилган. Формавий тақсимлаш кўп миллатли рақамли компаниянинг солиқ базасини сотиш, ходимлар ва активлар каби омилларни ҳисобга олган формула асосида турли юрисдикциялар ўртасида тақсимлашни ўз ичига олади.

Солиқ сиёсати ва тизимлари электрон тижоратга, шу жумладан бизнесни юритиш харажатларига, истеъмолчиларнинг хатти-ҳаракатларига ва бозор рақобатбардошлигига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин. Масалан, электрон тижорат операциялари бўйича фойда солиғи ёки ҚҚС нархларга, истеъмолчиларнинг афзалликларига ва бозорга киришга таъсир

қилиши мумкин, мувофиқлик юклари ва маъмурий мураккабликлар кичик ва ўрта электрон тижорат бизнесига йирик корхоналардан фарқли равишда таъсир қилиши мумкин.

Ривожланаётган мамлакатлар чекланган инфратузилма, технологик имкониятлар ва институционал имкониятлар туфайли рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратни солиққа тортишда ноёб муаммоларга дуч келиши мумкин. Бу қийинчиликлар рақамли транзакцияларни аниқлаш ва солиққа тортиш, трансчегаравий солиқдан қочиш ва бўйин товлаш масалаларини ҳал қилиш, иқтисодий ўсишни ва рақамли инклюзивликни рағбатлантириш билан солиқ тушумларини мувозанатлашда қийинчиликларни ўз ичига олади.

Сиёсатчилар рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат учун солиқ сиёсати ва тизимларини ишлаб чиқишда турли омилларни, жумладан адолатлилик, самарадорлик, соддалик ва бошқарувни ҳисобга олишлари керак. Сиёсатнинг оқибатлари трансчегаравий солиқ муаммоларини ҳал қилиш учун халқаро ҳамкорлик ва мамлакатлар ўртасида мувофиқлаштириш, технологияга асосланган солиқ маъмуриятини қабул қилишни ўз ичига олиши мумкин.

Шуни алоҳида таъкидлашимиз керакки, солиқ солиш бир неча сабабларга кўра рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратга тегишли бўлиши мумкин:

Даромадларни шакллантириш: солиққа тортиш ҳукуматлар учун асосий даромад манбаи бўлиб, ўсиб бораётган рақамли

иқтисодиёт ва электрон тижорат солиқ органларига рақамли операциялар ва онлайн савдолардан солиқ йиғиш имкониятларини тақдим этади. Бунга рақамли товарлар ва хизматлар, онлайн бозорлар ва трансчегаравий электрон тижорат операциялари ва бошқалар киради.

Адолатлилик ва тенг шароит: Рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратда солиққа тортиш ҳам адолатлилик ва тенг шароитларни таъминлаш билан боғлиқ. Анъанавий бизнес кўпинча турли солиқларга тортилади, масалан, мулк солиғи рақамли бизнесга тааллуқли бўлмаслиги мумкин. Бу адолатлилик ва анъанавий ва рақамли бизнес ўртасида тенг ўйин майдонини ўрнатиш зарурати ҳақидаги хавотирларни кучайтирди.

Мувофиқлик ва ижро: Рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратда солиққа тортиш мувофиқлик ва ижро этиш нуқтаи назаридан муаммоларни келтириб чиқаради. Рақамли транзакцияларни кузатиш қийин бўлиши мумкин ва трансчегаравий электрон тижорат операциялари мураккаб солиқ муаммоларини, жумладан, солиққа тортиш учун тегишли ваколат доирасини аниқлаш ва солиқдан қочиш ёки солиқдан бўйин товлаш ҳолатларини ҳал қилишни ўз ичига олиши мумкин.

Мақсадлилик: Рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратда солиққа тортишдан маҳаллий саноатни илгари суриш, истеъмолчилар манфаатларини ҳимоя қилиш ва рақамли

инклюзия ва барқарорлик каби муайян хатти-ҳаракатларни рағбатлантириш каби аниқ мақсадларга эришиш учун сиёсат воситаси сифатида фойдаланиш мумкин.

Халқаро солиқ оқибатлари: Рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат кўпинча миллий чегаралардан ошиб, халқаро солиқ оқибатларига олиб келади. Бунга рақамли транзакциялар ва трансчегаравий электрон тижоратни солиққа тортишга таъсир кўрсатиши мумкин бўлган трансфер нархлари, доимий муассаса ва солиққа тортиш ҳуқуқларини мамлакатлар ўртасида тақсимлаш каби масалалар киради.

Технологик муаммолар: Рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратда солиққа тортиш, шунингдек, технологик тараққиётнинг жадал суръатлари, ривожланаётган бизнес моделлари ва солиққа тортиш ва солиқ маъмуриятчилигига янги ёндашувларни талаб қилиши мумкин бўлган рақамли платформалар каби технологик муаммоларга дуч келмоқда.

Шу билан бирга, рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат анъанавий солиққа тортиш тизимлари ва тамойилларини бузиб, солиқ органлари ва ҳукуматлар учун янги муаммолар ва мураккабликларни келтириб чиқарди. Рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат солиққа тортиш тизимларига қандай таъсир қилишини тушунтириш учун бир нечта назарий қарашлар таклиф қилинган:

1. Нексус назарияси: Нексус бизнес ва маълум бир солиқ назорати ўртасидаги алоқани англатади, одатда жисмоний

мавжудлигига асосланади. Бироқ, электрон тижорат ёрдамида корхоналар масофадан туриб фаолият юритиши ва бир нечта ваколатлари доирасидаги миждозларга жисмоний иштирокисиз товарлар ёки хизматларни сотиши мумкин. Бу рақамли иқтисодиётда ўзаро боғлиқликни аниқлаш ва солиқ мажбуриятларини қандай тақсимлаш ҳақида саволларни туғдирди.

2. Иқтисодий мавжудлик назарияси: Баъзи олимлар эътибор рақамли иқтисодиётда жисмоний мавжудликдан иқтисодий иштирокга ўтиш кераклигини таъкидлайдилар. Иқтисодий мавжудлик, жисмоний мавжудлигидан қатъи назар, маълум бир ваколатдаги бизнес томонидан ишлаб чиқарилган иқтисодий фаолият ёки қиймат даражасини билдиради. Ушбу назария шуни кўрсатадики, онлайн савдо ёки маълумотларга асосланган хизматлар каби муҳим иқтисодий фаолиятни яратувчи корхоналар жисмоний мавжудлигидан қатъи назар, бундай иқтисодий қиймат яратадиган ваколатлари доирасида солиққа тортилиши керак.

3. Қиймат яратиш ва номоддий активлар назарияси: Рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат қиймат яратиш табиатини ўзгартирди. Анъанавий иқтисодиётларда қиймат кўпинча жисмоний активлар, меҳнат ва моддий товарлар орқали яратилади. Бироқ, рақамли иқтисодиётда қиймат кўпинча маълумотлар, интеллектуал мулк ва фойдаланувчи тармоқлари каби номоддий активлар орқали яратилади. Бу бундай номоддий

активларга қандай солиқ солишни аниқлашда қийинчиликлар туғдиради, чунки анъанавий солиққа тортиш тизимлари уларнинг қийматини самарали ушламаслиги мумкин. Баъзи олимлар рақамли иқтисодиётда номоддий активлар томонидан яратилган қийматни солиққа тортишга ўтишни таъкидлайдилар.

4. Манба ва яшаш назарияси: Бу нуқтаи назар солиққа тортиш даромад манбасига (даромад олинадиган жой) ёки солиқ тўловчининг резиденциясига (бизнеснинг штаб-квартираси жойлашган) асосланиши керакми деган баҳс-мунозараларга асосланади. Рақамли иқтисодиётда корхоналар чегаралар орқали фаолият юритиши ва бир нечта юрисдикциядаги мижозлардан даромад олиши мумкин, бу эса тегишли солиқ органини аниқлашни қийинлаштиради. Манбага асосланган солиққа тортиш, солиқ тўловчининг резидентлигидан қатъи назар, даромад келиб чиқадиган юрисдикцияда солиққа тортилиши кераклигини кўрсатади, резидентлик асосида солиққа тортиш эса солиқ тўловчининг штаб-квартираси жойлашган юрисдикцияда даромад солиққа тортилиши кераклигини таъкидлайди. Ушбу истиқбол халқаро солиқ шартномалари ва рақамли иқтисодиётда солиққа тортиш ҳуқуқларини тақсимлаш атрофидаги мунозараларни шакллантиради.

5. Рақамли хизматлар солиғи: Бу истиқбол онлайн реклама, маълумотларни сотиш ва рақамли бозорлар каби рақамли хизматларга алоҳида солиқ жорий этишни таклиф қилади. Рақамли хизматлар солиғи юрисдикцияда жисмоний ёки

сезиларли иқтисодий иштирокга эга бўлмаган, лекин барибир ушбу юрисдикциядаги фойдаланувчилар ёки мижозлардан даромад келтирадиган рақамли бизнесдан даромад олишнинг бир усули сифатида қаралади. Ушбу ёндашув ҳукуматлар учун янги даромад оқимини яратишга ва рақамли бизнеснинг солиқдан қочишига оид хавотирларни бартараф этишга қаратилган, аммо унинг инновациялар, инвестициялар ва халқаро савдога потенциал таъсири ҳақида баҳс-мунозаралар мавжуд.

6. Блокчейн ва криптовалюталарни солиққа тортиш: Бу истиқбол блокчейн технологияси ва криптовалюталар билан боғлиқ операцияларни солиққа тортишга қаратилган. Рақамли иқтисодиётда блокчейн технологияси ва криптовалюталар оммалашиб борар экан, транзакциялар, кон қазиш ва ушбу технологиялар билан боғлиқ бошқа фаолиятларни қандай солиққа тортиш кераклиги ҳақида саволлар туғилади. Баъзилар криптовалюталарни мулк сифатида кўриб чиқишни, уларни капитал даромад солиғига тортишни таклиф қилсалар, бошқалари эса блокчейн ва криптовалюталарнинг ўзига хос хусусиятларини кўриб чиқадиган махсус солиқ сиёсатини қўллаб-қувватламоқда. Ушбу истиқбол блокчейн ва криптовалюталарнинг ривожланаётган соҳасини қандай тартибга солиш ва солиққа тортиш бўйича мунозараларни шакллантиради.

7.Соддалаштириш ва автоматлаштириш: Бу нуқтаи назар рақамли иқтисодиётга мослашиш учун солиқ тизимларини соддалаштириш ва автоматлаштириш зарурлигини таъкидлайди.

8.Биргаликда солиққа тортиш: Бу истиқбол рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат учун умумий солиқ қоидаларини ишлаб чиқиш учун давлатлар ўртасида халқаро ҳамкорлик ва мувофиқлаштиришни таклиф қилади. Унда мамлакатлар солиқ бўшлиқларига йўл қўймаслик ва икки томонлама солиққа тортилишнинг олдини олиш учун стандартлаштирилган солиқ тамойиллари ва механизмларини ўрнатиш бўйича биргаликда ҳаракат қилишларини таклиф қилади. Ушбу истиқбол миллий чегараларни кесиб ўтувчи ва солиқ адолати ва самарадорлигини таъминлаш учун биргаликдаги саъй-ҳаракатларни талаб қиладиган рақамли иқтисодиёт келтириб чиқарадиган солиқ муаммоларини ҳал қилишда глобал ҳамкорлик муҳимлигини таъкидлайди.

9.Проактив солиққа тортиш: Ушбу истиқбол солиқ органлари томонидан рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратнинг ўзгарувчан ландшафтига мослашиш учун фаол чоралар кўришни тарғиб қилади. Унда солиқ органлари рақамли транзакцияларни фаол назорат қилиш ва тартибга солиш, инновацион солиқ ечимларини жорий этиш ва солиқ қонунчилигининг технологик тараққиёт билан ҳамнафас бўлишини таъминлаш учун манфаатдор томонлар билан

узлуксиз мулоқот олиб боришни таклиф қилади. Ушбу нуқтаи назар рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратдан олинадиган даромадларни самарали қўлга киритиш учун солиқ тизимларида чаққонлик ва мослашувчанлик зарурлигини таъкидлайди.

10. Рағбатлантиришга асосланган солиққа тортиш: Бу истиқбол рақамли иқтисодий фаолият ва электрон тижоратни ривожлантириш учун солиқ имтиёзларини тақдим этишни таклиф қилади. Унда солиқ сиёсати рақамли бизнес, стартаплар ва тадбиркорларга қулай солиқ режимини тақдим этиш орқали рақамли иқтисодиётга инвестициялар, инновациялар ва ўсишни рағбатлантириш учун ишлаб чиқилишини таклиф қилади. Ушбу истиқбол рақамли иқтисодиётнинг ривожланишига ёрдам берувчи ва электрон тижорат фаолиятини рағбатлантирадиган қўллаб-қувватловчи солиқ муҳитини яратиш муҳимлигини таъкидлайди.

Юқорида кўриб чиққанларимиз рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратнинг солиққа тортиш тизимларига қандай таъсир қилиши мумкинлигини тушунтириш учун таклиф қилинган баъзи назарий истиқболлар эди, холос.

Маълумот учун айтиш керакки, Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётни солиққа тортиш Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси билан тартибга солинади, у мамлакатда солиққа тортишнинг ҳуқуқий асосларини белгилаб беради. Солиқ кодекси рақамли иқтисодиётга қўлланилиши мумкин бўлган солиқларнинг турли турларига оид қоидаларни ўз ичига олади,

масалан, 2020 йилдан бошлаб хизматлар ва товарларни электрон шаклда сотиш билан шуғулланувчи хорижий юридик шахслар Ўзбекистонда бундай хизматлар бўйича солиқ тўловчи сифатида тан олинмоқда. Маълумот учун, 2022 йил 1 декабрь ҳолатига кўра, мамлакатда электрон хизматлар кўрсатувчи 40 та хорижий компания рўйхатга олинган бўлиб, 2022 йилнинг 11 ойи давомида хорижий электрон хизматлар кўрсатиш компаниялари 44,8 миллиард сўм солиқ тўлаган⁹⁴.

Энди юқорида кўриб чиққанларимиз асосида мавзу бўйича хулосаларимизни шакллантирсак. Аввало айтиш керакки, Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётни солиққа тортишда баъзи потенциал муаммолар қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- ✓ *аниқ қоидаларнинг йўқлиги;*
- ✓ *юрисдикция муаммолари;*
- ✓ *мувофиқлик ва ижро масалалари;*
- ✓ *адолатлилик ва тенглик масалалари;*
- ✓ *технологик муаммолар.*

Биз ушбу муаммоларни бартараф қилишда баъзи тавсияларимизни ҳам алоҳида қайд этишимиз лозим. Хусусан, рақамли иқтисодиётни солиққа тортиш муаммоларини ҳал қилишда кўриб чиқилиши мумкин бўлган умумий тамойиллар ва ёндашувларга асосланиб, Ўзбекистонда ёки бошқа ҳар қандай давлатда қўлланилиши мумкин бўлган баъзи потенциал ечимлар қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин:

- ✓ *Солиқ қоидаларини янгилаш ва аниқлаштириш;*

⁹⁴ <https://kommers.uz/ozbekistonda-2022-jilda-eng-kop-soliq-tolagan-horizhij-kompaniyalar-malum-qilindi>

- ✓ Самарали мувофиқлик ва ижро механизмларини ишлаб чиқиш;
- ✓ Халқаро ҳамкорлик ва мувофиқлаштиришни кучайтириш;
- ✓ Адолатни тарғиб қилиш;
- ✓ Солиқ маъмуриятчилигининг салоҳиятини ошириш;
- ✓ Манфаатдор томонларни сиёсатни ишлаб чиқиш жараёнига жалб қилиш.

3.2-§. Солиққа тортишни рақамлаштириш орқали такомиллаштириш

Рақамлаштириш кундалик ҳаётимизнинг кўплаб жабҳаларини, шунингдек, иқтисодиётимиз ва жамиятимизни ташкил этиш ва фаолият юритиш усулларини ўзгартирмоқда. Рақамли трансформация натижасида юзага келган ўзгаришларнинг кенглиги ва тезлиги эътиборга молик бўлиб, ҳамма жойда мавжуд бўлган рақамли қурилмалар, уланиш ва «ақлли» технология муносабатлар ва бозорларга чуқур таъсир кўрсатадиган муҳим ўзгаришларни келтириб чиқармоқда. Ахборот ва коммуникация технологиялари (АКТ) бизнес ва жамият учун асосий инфратузилманинг бир қисмига айланди, бу самарали ва кенг фойдаланиш мумкин бўлган онлайн алоқа тармоқлари ва хизматлари, маълумотлар, дастурий таъминот ва аппарат воситаларига катта таянишдан далолат беради. Доимий равишда боғланган ушбу фойдаланувчилар ва қурилмалар томонидан жуда катта ҳажмдаги маълумотлар яратилмоқда. Ушбу маълумотлар корхоналар ва ҳукуматлар томонидан

тўпланади ва маълумотлар таҳлили ва технологияларни тарқатиш соҳасидаги ютуқлар билан биргаликда одамларнинг хатти-ҳаракати ва ташкилотлари фаолиятини ўзгартириш ва шакллантириш учун зарур бўлган тушунчаларни беради.

Ҳозирги рақамли технологиялар ривожланган даврда рақамлаштириш ҳукуматнинг солиққа тортиш технологиясини такомиллаштириш сифатида ҳам қаралиши мумкин. Солиқ ижросини яхшилаш ҳукуматларга пастроқ солиқлар билан бир хил даромадни ошириш ёки бир хил солиқлар билан кўпроқ солиқ тушумларини ошириш имконини беради ҳамда самарадорлигини оширишни таъминлайди.

Ахборот чекловлари солиқдан қочиш ва бўйин товлаш имкониятларини белгилайди ва тенглик ва самарадорлик ўртасидаги муқаррар ўзаро келишувни шакллантиради. Ҳозирги кунда рақамлаштириш ушбу чекловларни икки жиҳатдан енгиллаштиришга ёрдам бериши мумкинлиги таъкидланади. Биринчидан, рақамлаштириш солиқ тўловчиларнинг ҳақиқий иқтисодий натижаларини текширишнинг яхшироқ усуллари орқали ахборот чекловларини юмшатишга ёрдам беради. Рақамлаштириш ҳукуматларга солиқ тизимининг турли қисмларида мавжуд маълумотларни боғлашни осонлаштиради, бунда солиқдан қочишни яхшироқ аниқлаш мумкин.

Иккинчидан, рақамлаштириш ҳукуматларга янада мураккаб солиқ тизимларини жорий этиш имконини беради. Бинобарин, бир хил даромадларни қайта тақсимлаш солиқ ставкаларининг

пастроқ бўлиши ёки бир хил солиқ ставкалари кўпроқ даромаднинг қайта тақсимланишига эришиш мумкин. Солиқ тизимларини лойиҳалашда қўшимча маълумотлардан фойдаланган ҳолда, рақамлаштириш шу тариқа ўз капитали самарадорлигини камайтириши мумкин.

Муҳими иқтисодий хатти-ҳаракатлар солиқ тўловчиларнинг шахсий маълумотлари бўлиб қолади ва шунинг учун солиқ органлари томонидан кузатилмайди. Бу ҳатто тўлиқ рақамлаштирилган дунёда ҳам шундай бўлиб қолмоқда, ҳатто солиқдан қочиш ёки бўйин товлаш ҳолатлари бўлмаса ҳам. Бу эса бугунги кунда ушбу тадқиқот ишининг долзарблигини асослаб, солиққа тортишни рақамлаштиришнинг қай даражада аҳамиятли эканлигини асослайди.

Ҳозирги даврда ҳар қандай ҳукумат учун солиқдан қочиш ҳолатларига барҳам бериш муҳим масалалардан бири ҳисобланиб, уни бартараф этиш учун барча воситалар ишга солинмоқа. Шу ўринда солиққа тортиш соҳасида рақамлаштиришнинг афзалликлари бўйича анча вақтдан буён тадқиқотлар олиб борилмоқдаки, унинг солиқ соҳасига жорий этилиши солиқдан қочишга барҳам бериб, унинг ёрдамида солиқ тўловчиларни кўпроқ солиққа тортиш имконияти мавжудлиги борасида фикрлар мавжуд. Жумладан, М.Аллингҳам ва С.Агнарнинг фикрича: “Дунё идеал эмас, чунки солиқ тўловчиларнинг иқтисодий натижалари ва хусусиятлари тўғрисида маълумот мукамал эмас. Ахборот чекловлари солиқ

солиш бўйича анъанавий иқтисодий таҳлил асосида ётади. Ҳукумат жисмоний ёки уй хўжаликларининг барча иқтисодий натижаларини текширишга қодир эмас. Дарҳақиқат, солиқ тўловчилар солиқларни тўлашдан қочиш ёки ҳатто уларни тўлашдан қочиш учун ўзларининг даромадлари, истеъмоллари, бойликлари ёки мерослари тўғрисида нотўғри маълумот беришлари мумкин. Ахборот чекловлари ҳукуматнинг солиқни ижро этиш қобилиятини белгилайди. Ҳукуматлар иқтисодий натижаларни текширишда ахборот муаммоларини енгиллаштириш учун иқтисодий натижаларни (солиқ текширувлари) ва мос келмаслик учун жарималарни текширишни ишлатадилар. Солиқ тўловчининг таваккалчиликка бардош беришга тайёрлиги, қочган тақдирда жарималар миқдори ва солиқни ижро этиш технологияси солиқлардан қочиш даражасини белгилайди”⁹⁵.

Солиқ тўлашдан бўйин товлаган шахсларга чексиз жарималар қўллаш мумкин эмаслигини ҳисобга олсак, ижро этиш технологияси, биринчи навбатда, солиқ органларининг солиқ тўловчилар тўғрисидаги маълумотларни тўлашдан бўйин товлашларни аниқлаш учун қайта ишлаш самарадорлиги билан белгиланади.

⁹⁵ Allingham Michael G. and Agnar Sandmo. (1972) “Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis.” *Journal of Public Economics*1 (1): 323–338.

Ж.Миррлеэс фикрича, солиқ текширувлари назорат қилиш воситаси бўлиб, давлат унинг ёрдамида солиқ тўловчиларнинг ҳақиқий даромадини аниқлаши мумкин⁹⁶.

Солиқ текширувларини рақамлаштириш зарурияти хусусида фикр билдирган олимлардан Г.Санжеев ва бошқалар шундай деб таъкидлайди: “Биринчидан, рақамлаштириш солиқ тўловчиларнинг ҳақиқий иқтисодий натижаларини текширишнинг яхшироқ усуллари орқали ахборот чекловларини юмшатишга ёрдам беради. Рақамли тизим ҳукуматлар учун солиқ тизимининг турли қисмларида мавжуд маълумотларни бир-бирлари билан боғлашни осонлаштиради. Иккинчидан, рақамлаштириш ҳукуматларга янада такомиллаштирилган солиқ тизимларини жорий этиш имкониятини бериши мумкин”⁹⁷.

М.Кеэн ва Ж.Слеморд ўз тадқиқотларида қуйидаги фикрларни баён қилишган: “солиққа тортишни рақамлаштириш ҳукуматларга солиққа тортиш технологиясини такомиллаштиришни ваъда қилмоқда. Хусусан, рақамлаштириш ҳукуматга солиқ тўловчиларнинг даромадлари, капитал даромадлари, истеъмол харажатлари, совғалар ва мерослар каби турли иқтисодий натижалари тўғрисида кўпроқ маълумотларни қайта ишлаш имконини беради. Шундай қилиб, солиқ тўлашдан бўйин товлаётган солиқ тўловчиларни аниқлаш учун турли

⁹⁶ Mirrlees, James A. 1971. “The Theory of Moral Hazard and Unobservable Behaviour: Part I.” *Review of Economic Studies* 66 (1): 3–21.

⁹⁷ Sanjeev Gupta, Michael Keen, Alpa Shah, and Genevieve Verdier (2017) “Digital Revolutions in Public Finance” Chapter 2. “Digitalization and Taxation”. © International Monetary Fund. 26-27.

манбалардан олинган маълумотлардан фойдаланиш мумкин. Бинобарин, агар рақамлаштириш ҳуқуқни қўллаш технологиясини яхшиласа, рақамлаштириш солиқ тўлашдан бўйин товлашни камайтириши мумкин. Демак, бир хил қонун ҳужжатларида белгиланган солиқ тузилмаси учун давлат даромадлари ортади”⁹⁸.

В.Жусванто ва Р.Симмснинг фикрича “Солиқ маъмурияти ва солиқ процедураларини рақамлаштириш солиқ тизимини янада ислоҳ қилиш учун замин яратиши керак. Солиқ сиёсати ислоҳоти рақамли бизнесга иқтисодий ўсишга мослашган ҳолда адолатли ва барқарор солиққа тортилишини таъминлаши керак”⁹⁹.

Рақамли ахборотлаштириш солиққа тортишнинг кенг таъсир доирасига эга бўлиб, солиқ сиёсати ва солиқ маъмуриятига ички ва халқаро миқёсда таъсир қилади, янги воситаларни таклиф қилади ва янги муаммоларни келтириб чиқаради¹⁰⁰.

“Катта маълумотлар даврида тўпланган янада кучли компьютерлар ва тобора кўпайиб бораётган маълумотлар миқдори солиқ текширувининг аксарият қисмларини автоматлаштиришга имкон беради, масалан, турли хил маълумот манбаларини таққослаш ёки турли солиқ тўловчилар бўйича ҚҚСни солиштириш ва киритиш. Автоматик кўриб чиқиш жараёнига ёрдам бериш учун ташқи маълумотлар, масалан, очиқ маълумотлар манбаларидан, ижтимоий тармоқлардан ёки банк

⁹⁸ Keen, Michael, and Joel Slemrod. 2016. “Optimal Tax Administration.” NBER Working Paper 22408, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.

⁹⁹ Juswanto, W., & Simms, R. (2017) Fair Taxation in the Digital Economy, ABD Institute, Policy Brief No.5, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/390261/adbipb2017-5.pdf>

¹⁰⁰ OECD (2018), “Tax and digitalisation”, OECD Going Digital Policy Note, OECD, Paris, www.oecd.org/going-digital/topics/tax

маълумотларидан олинган маълумотлар келтирилиши мумкин. Солиқ идоралари томонидан тўпланган маълумотлар нафақат ҳар бир солиқ тўловчининг алоҳида бўлаклари, балки бунинг ўрнига каттароқ расмнинг бир қатор қисмлари ҳисобланади. Тегишли таҳлиллар ўтказилганда, ҳокимият солиқ тўловчиларнинг маълумотларидан фойдаланиб, сотувчилар каби учинчи томонларга мос келмасликларини аниқлаши мумкин. Йиғилган маълумотлардан миллий иқтисодиёт ҳақида чуқур тушунчага эга бўлиш ва солиқ йиғишдан ташқари бошқа бўлимларда қарорлар қабул қилиш учун фойдаланиш мумкин”¹⁰¹.

К.Рогоф фикрича, рақамлаштириш, масалан, рақамли тўлов усулларидан кўпроқ фойдаланиш ҳисобига ҳукуматга умумий шахсий истеъмол харажатлари ҳақида кўпроқ маълумот бериши мумкин. Ҳақиқатан ҳам, келажакда барча истеъмол операциялари охир-оқибат электронга айланиши ва нақд пул маблағлари бекор қилиниши мумкин¹⁰².

М.Деверюкс ва В.Жон “солиқ органлари ўртасида тўлиқроқ регистрлар ва қўшимча маълумотлар алмашиш солиқдан қочишни анча қийинлаштиради. Бундан ташқари, ахборот алмашинуви ҳукуматларга капитал даромадларини манба асосида эмас, балки турар жой асосида солиққа тортишни анча осонлаштиради. Ҳақиқатан ҳам, агар барча активларни ва уларнинг даромадларини индивидуал даражада текшириш мумкин бўлса, унда корпоратив даромад солиғига эҳтиёж

¹⁰¹ ICAEW (2019) “Digitalisation of tax: international perspectives 2019 EDITION” ICAEW Chartered Accountants’ Hall Moorgate Place London EC2R 6EA UK © ICAEW 2019 TECPLM16498 01/19

¹⁰² Rogoff, Kenneth S. 2016. The Curse of Cash. Princeton, NJ: Princeton University Press

қолмайди. Корпоратив даромад солиғи шахсий капиталдан олинадиган даромад солиғи сифатида хизмат қилиши мумкин”¹⁰³ -деб ҳисоблайди.

Д.Гэрей: “Рақамли солиққа тортиш тарафдорлари кўпинча рақамли қиймат яратиш ижтимоий медиа платформалари ёки электрон тижорат веб-сайтлари фойдаланувчилари томонидан қўшилган қийматни ҳисобга олиши кераклигини таъкидлайдилар, чунки фойдаланувчи одатлари томонидан тақдим этилган маълумотлар кейинчалик мақсадли реклама ёки бошқа мослаштирилган хизматларга таржима қилинади”¹⁰⁴.

Р.Ширеен ва Ч.Кавита фикрича, “Бутун дунё бўйлаб тадбиркорлик субъектларини рақамлаштиришнинг тобора кучайиб бораётгани солиқ органларини солиқ тўловчилар томонидан солиқ қоидаларига риоя этилишини тартибга солиш усулларини қайта кўриб чиқишга ва тўланиши керак бўлган солиқларни самаралироқ йиғишга мажбур қилмоқда. Солиқ қонунларининг аксарияти 20-асрда ишлаб чиқилган ва 21-асрнинг рақамли дунёсида энди аҳамиятли бўлмаслиги мумкин”¹⁰⁵. Шунингдек, Р.Ширеен ва Ч.Кавита ўз тадқиқотида “бизнесни рақамлаштириш, база эрозияси ва фойдани ўзгартириш таҳдиди ва солиқ маъмуриятчилигини тезкор рақамлаштириш заруриятини ҳисобга олган ҳолда солиқ

¹⁰³ Devereux, Michael, and John Vella. 2017. “Implications of Digitization for International Corporate Tax Reform.” IMF Fiscal Forum 2017: Digital Revolutions in Public Finance, International Monetary Fund, Washington, DC

¹⁰⁴ Gary D. Sprague, “A Critical Look at the European Commission Staff Impact Assessment Relating to the Proposed EU Directives on Taxation of the Digital Economy,” Bloomberg BNA, July 13, 2018.

¹⁰⁵ Shireen Rosario, Kavita Chavali. Digitization of Taxation in the Changing Business Environment & Base Erosion & Profit Shifting (Beps) Special Reference to India. European Scientific Journal January 2020 edition Vol.16, No.1 ISSN: 1857 – 7881 (Print) e - ISSN 1857- 7431

маъмуриятчилиги ва ундиришнинг такомиллаштирилган усулларига бўлган эҳтиёжини” кўриб чиқади¹⁰⁶.

Р.Фараҳ: “Солиқ соҳасидаги рақамлаштириш солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш ва солиқлар дунёнинг кўплаб мамлакатларида бошқарилишига ўзгаришлар киритди. Таъсир ҳам ички, ҳам халқаро даражада сезилади. Рақамли фаолият учун аниқ солиқ қоидаларининг долзарблиги ва рақамлаштиришни таъминлаш учун солиқ қонунчилигини янгилаш зарурати бор-йўқлиги муҳокама қилинадиган муҳим мавзуга айланди”¹⁰⁷.

Юқоридагиларга асосланиб шуни алоҳида таъкидлаш керакки, солиққа тортишни рақамлаштирилиши иқтисодчи олимларнинг ёндашувларида ҳам турлича талқин қилинаяпти. Кўпчилик солиққа тортишнинг рақамлаштирилиши солиқдан қочиш ёки солиқдан бўйин товлашга ёрдам беради деб ҳисобласа, айрим олимлар унинг бугунги кунда иқтисодиётнинг рақамлаштиришига боғлашмоқда. Ҳар қандай ҳолатда ҳам солиққа тортиш тизимининг рақамлаштирилиши иш самарадорлигини ошишига хизмат қилиб, солиқ тўловчи ва солиқ органлари ўртасидаги маълумот алмашинувида муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Бизга маълумки, дунё бўйлаб мамлакатлар фуқаролари учун солиқ тўлаш уларнинг ҳукумат билан энг қийин ва кўп вақт талаб қиладиган ўзаро муносабатларидан биридир. Кўпгина

¹⁰⁶ Shireen Rosario, Kavita Chavali. Digitization of Taxation in the Changing Business Environment & Base Erosion & Profit Shifting (Beps) Special Reference to India. European Scientific Journal January 2020 edition Vol.16, No.1 ISSN: 1857 – 7881 (Print) e - ISSN 1857- 7431

¹⁰⁷ Farah Rosley. The impact of digitalization in taxation. 2022. https://www.ey.com/en_my/tax/malaysia-budget-2023/the-impact-of-digitalization-in-taxation

ҳукуматлар учун солиққа риоя қилишни кучайтириш ва етарли даромад йиғиш давлат товарлари ва хизматларини молиялаштириш учун зарурий масала бўлиб келган.

Солиқ идоралари ўз тизимларини рақамли трансформация ва автоматлаштиришни амалга оширмоқда. Технологияни ўзлаштириш муваффақиятли ва барқарор солиқ ислоҳотларини амалга оширишга, рақамли иқтисодиётнинг тўғри солиққа тортилишини таъминлашга ва риоя қилиш йўлидаги тўсиқларни камайтиришга имкон беради¹⁰⁸.

Сўнгги йилларда мамлакатимиз солиқ маъмуриятчилиги тубдан ислоҳ қилинмоқда. 2019 йил декабрда янги таҳрирдаги Солиқ кодекси қабул қилиниб, тўғридан-тўғри қўлланивчи нормалар жорий этилди. Солиқлар сони 13 тадан 9 тага камайтирилди. Мулк солиғи ставкаси 5 фоиздан 1,5 фоизга, қўшилган қиймат солиғи 20 фоиздан 15 фоизга туширилди (2023 йил 1 январдан эса 12 фоизга камайтирилган). Иш ҳақига нисбатан солиқ юки қарийб 2 баравар камайтирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Давлат солиқ қўмитасида соҳани такомиллаштириш бўйича ўтказган йиғилишда солиқ идоралари фаолиятини яхшилаш, бунинг учун ахборот технологияларини кенг жорий этиш зарурлигини таъкидлади. Бунинг натижасида жараёнлар тўлиқ автоматлаштирилади, «яширин иқтисодиёт» ҳажмини

¹⁰⁸ <https://blogs.worldbank.org/voices/why-tax-administrations-are-embracing-digital-transformation>

камайтириш учун солиқ тўсиқлари бартараф этилади, кадрлар салоҳияти мустақкамланади¹⁰⁹ -деб таъкидлаган.

Давлат солиқ қўмитасининг маълумотларига кура, 2022 йилда расмийлаштирилган электрон ҳисобварақ-фактуралар сони 38,1 млн тани ташкил этиб, 2021 йилга нисбатан 4,4 млн тага (13%) кўпайди. Уларда акс эттирилган товар айланмаси 1402,7 трлн сўм бўлиб, ўтган йилга нисбатан 252,6 трлн сўмга (22 %) ортган бўлса, ҚҚС суммаси 134,2 трлн сўмни, яъни 2021 йилга нисбатан 21,0 трлн сўмга (19%) ошган.

Онлайн назорат касса машиналаридан фойдаланувчилар сони 145332 тага етиб, 2021 йилга нисбатан 24983 тага (21%) ортган. Улар фойдаланаётган ОНКТ сони 246267 тани ташкил этиб, 2021 йилга нисбатан 19974 тага (9%) кўпайган бўлса, уларда акс эттирилган чеклар сони 720,8 млн тага етиб, ўтган йилга нисбатан 336,8 млн тага (88%) ошган.

Онлайн назорат кассада техникаси чекларининг харид суммаси сегментланиши қуйидаги кўринишда:

10 минг сўмгача – 153,6 млн (814,4 млрд сўм);

10 минг сўман 50 минг сўмгача – 292,2 млн (7991,3 млрд сўм);

50 минг сўман 100 минг сўмгача – 109,6 млн (8041,8 млрд сўм);

100 минг сўман 1 млн сўмгача – 147,6 млн (42133,1 млрд сўм);

1 млн сўмдан ошган – 17,9 млн (120250,1 млрд сўм)ни

ташкил этган.

¹⁰⁹ Солиқ юкини камайтириш ва соҳани рақамлаштириш вазифалари белгиланди.
<https://xs.uz/uzkr/post/soliq-yukini-kamajtirish-va-sohani-raqamlashtirish-vazifalari-belgilandi>

Мос равишда уларда акс эттирилган товар айланмаси ҳам 179,2 трлн сўм, ҚҚС суммаси эса 24,5 трлн сўмни ташкил этди. 2021 йилга нисбатан товар айланмаси 79,0 трлн сўмга (79%) ва ҚҚС 14,2 трлн сўм (2,4 бараварга ошган).

Расмийлаштирилган электрон ишончномалар сони 2022 йилда 4,5 млн тани ташкил этиб, 2021 йилга нисбатан 805376 тага (22%) ошди.

Электрон шартномалар 2021 йилга нисбатан 1,1 млн тага ёки 5 бараварга ошиб, 1,4 млн тага етди.

2022 йилда “E-ijara” интерактив хизматида ижарага берувчилар сони 186219 тани, рўйхатга олинган шартномалар сони 325513 тани ташкил этган. Ушбу шартномаларнинг умумий суммаси 8,5 трлн сўмни, шартнома суммасига нисбатан ҳисобланган солиқ суммаси 486,1 млрд сўмни, шу жумладан, даромад солиғи 240 млрд сўмни ташкил этган. Жумладан, талабалар билан 105,5 млрд сўмлик 44268 та ижара шартномаси тузилиб, ижарага берувчиларга 12,7 млрд сўмлик солиқ имтиёзлари берилган.

my.soliq.uz сайтидаги интерактив хизматлар бўйича 2022 йилда фойдаланувчилар сони 1,4 млнтани ташкил этиб, 2021 йилга нисбатан 267584 (23%) кўпайди.

“Soliq” мобил иловасидан фойдаланувчилар сони 1,8 млнтага етиб, шундан шахси верификациядан ўтган фойдаланувчилар сони 835300 тани ташкил этган.

2022 йилда ҚҚС занжири узилиши (TAX-GAP) коэффиценти 0,18 ни ташкил этиб, 2021 йилги кўрсаткичга (0,37) нисбатан 0,19 пунктга пасайди. Хусусан, 52595 та корхоналарда йил бошига нисбатан солиқ узилиши коэффиценти яхшиланган. Шунингдек, юқори солиқ узилиш коэффицентига эга бўлган 10376 та субъектларнинг 2,4 трлн сўмлик ҚҚСдан ортиқча тўловлари давлат бюджетидан асоссиз қайтариб берилишининг олди олинди.

Маҳсулотларнинг рақамли маркировкаш тизимидан фойдаланувчилар сони 2022 йилда 51377 тани ташкил этиб, 2021 йилга нисбатан 40264 тага ёки 4,6 бараварга ортди.

Фойдаланувчилар кесимида импорт қилувчилар 216 тани, ишлаб чиқарувчилар 347 тани, улгуржи савдо корхоналари 5763 тани ҳамда чакана савдо корхоналари 45051 тани ташки этган. Улар томонидан маркировкаланган товарлар миқдори 2,0 млнтани ташкил этиб, 2021 йилга нисбатан 1,1 млнта кўп ёки 2,2 бараварга ортганлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

Энг муҳими 2022 йил якуни билан маҳсулот ва хизматларнинг ягона миллий электрон каталогига киритилган товар ва хизматлар сони 255683 тага етиб, 2021 йилга нисбатан 185519 тага ёки 3,6 бараварга ортган.

Соҳада шу кунларда такомиллаштириб борилаётган чоратадбирлардан бири солиқ ҳисоботларини автоматлаштириш ҳисобланиб, маълумот беришларича бугунги кунда солиқ

ҳисоботларини автоматлаштирилиши натижасида солиқ ҳисоботларини ихтиёрий тақдим этиш кўрсаткичи 99 %га етган.

Электрон ҳисобварақ-фактуралар, онлайн назорат касса техникаси, маркетплейс ва божхона декларациялари интеграциялашуви натижасида солиқ тўловчиларнинг чегириладиган даромадлари ва турли ставкалар қўлланиши инобатга олинмаган ҳолда айланмадан олинadиган солиқ ҳисоботи республика бўйича 359,7 мингта тўловчига 100 фоиз тўлиқ автоматлаштирилган.

Электрон ҳисобварақ-фактуралар, онлайн назорат касса техникаси, маркетплейс тизими маълумотлари ҳамда Божхона қўмитаси билан реал вақт режимида маълумот алмашишни жорий этиш орқали ҚҚС ҳисоботи 173,9 мингта тўловчига 86 фоиз автоматлаштирилган.

Мол-мулк солиғи ҳисоботи ҳам Кадастр агентлиги маълумотлари жамлангани ҳамда “Е-имтиёз” дастури орқали тўлиқ автоматлаштирилган ҳолда республика бўйича 61,9 мингта тўловчига 100 фоизни ташкил этган бўлиб, шундан 13,6 мингтаси (22%) тақдим этилган ҳисоботларга мустақил равишда ўзгартириш киритилганини эътироф этишимиз керак.

Кўриш мумкинки, соҳага ахборот технологияларини кенг жорий этилиши натижасида йилдан-йилга ишлар автоматлаштириб борилмоқда ва солиқ идоралари самарадорлигига бевосита таъсир этмоқда. Шунингдек, солиқ соҳасининг автоматлаштирилиши солиқ тушумларининг

ортишига ижобий таъсир кўрсатиб, у орқали бюджет даромадларининг ошишига сабаб бўлиши юқоридаги тадқиқотлар ва статистик маълумотлар асосида аён бўлганлигини гувоҳи бўлаяпмиз.

Юқоридагиларга асосланиб хулоса қиладиган бўлсак, рақамлаштириш барча соҳада тан олиниши, шу билан бирга солиққа тортиш соҳасида ҳам катта аҳамият касб этиши бўйича фикрлар келтирилаяпти. Хусусан, технология аслида солиқ идораларининг имкониятларини кенг кўламларда кенгайтирмоқда, иш фаолияти самарадорлигини ошириш, солиқ тўловчиларга хизматларни такомиллаштириш ва фаолият билан боғлиқ юкламаларни камайтириш имконини бермоқда.

Рақамлаштириш солиқ тўловчиларнинг иқтисодий натижалари тўғрисида кўпроқ ва ишончли маълумотларни тўплаш орқали солиққа тортишни такомиллаштириши ва даромадларни қайта тақсимлашни яхшироқ мақсадли йўлга қўйиш учун янада мураккаб солиқ тизимларини жорий этиш орқали тенглик самарадорлигини ошириши мумкин. Бунда рақамлаштириш потенциал равишда ҳукуматларга бир хил миқдордаги даромадларни йиғиш ёки жорий солиқ тизимларидаги каби даромадларни қайта тақсимлаш учун солиқ ставкаларини пасайтириш имконини беради.

Солиққа тортишни рақамлаштиришнинг қуйидаги афзалликларга асос бўла олади:

ҳукуматга рақамли тўлов усулларида кўпроқ фойдаланиш ва нақд пул тўловларини босқичма-босқич бекор қилиш каби шахсий истеъмол ҳақида кўпроқ маълумот бериши мумкин.

бойлик (сотилган ва сотилмайдиган активлар, уй-жой мулкдорлари, пенсиялар) ва капитал даромадлари (фоизлар, дивидендлар, сармоявий даромадлар, мулкӣ даромадлар, пенсия ҳисоби) ўртасидаги мавжуд алоқалар ҳақида маълумот яратиш ва яхшилашга ёрдам беради.

халқаро ахборот алмашинуви автоматик тарзда амалга оширилиши мумкин ва активларга эгалик қилиш ва капитал даромадлари бўйича халқаро регистрларни яратиш орқали такомиллаштирилиши мумкин.

3.3-§. Рақамли молиявий активларни солиққа тортиш истиқболлари

Рақамли молиявий активлар, жумладан криптовалюталар¹¹⁰ ва бошқа блокчейнга асосланган токенлар¹¹¹ глобал молиявий муҳитнинг ажралмас қисмига айланди. Криптовалюталар ва турли хил блокчейнга асосланган токенлар билан ифодаланган рақамли молиявий активларнинг пайдо бўлиши молиявий инновацияларнинг янги даврини бошлаб берди, валюта, мулкчилик ва транзакциялар ҳақидаги анъанавий тушунчаларга

¹¹⁰ Криптовалюта – бу виртуал, яъни жисмонан эмас, балки рақамли тарзда мавжуд бўлган валютанинг бир кўриниши бўлиб, бунда криптография (маълумотлар махфийлиги ва яхлитлигини таъминловчи тизим) орқали криптовалюта сарфламоқчи бўлган шахсни, у ушбу ишни амалга ошириш ҳуқуқи бор ёки йўқлиги текшириб олинади.

¹¹¹ Токен, криптовалюта бўлмаган ҳисоб бирлиги бўлиб, у рақамли дунёда қимматбаҳо қоғозлар ўрнини босувчи восита сифатида кўрилади. Улардан ташқари токенларнинг турли хиллари, масалан, work tokens, utility tokens, asset-backed tokens, revenue tokens, equity tokens, buy-back tokens бўлиши мумкин. Шунингдек, электрон калит вазифасини бажарувчи ихчамгина ускуна ҳам токен деб аталади (унинг ёрдамида фойдаланувчининг хавфсизлиги таъминланади).

қарши чиқди. Ушбу рақамли активлар глобал миқёсда эътиборга сазовор бўлганлиги сабабли, тартибга солувчи ва солиқ органлари ушбу тез ривожланаётган жараённинг ўзгаришларини самарали тарзда қамраб оладиган базаларни ишлаб чиқишдек оғир вазифага дуч келишади.

Молиявий экотизимларнинг эволюцияси рақамли молиявий активларнинг пайдо бўлиши билан парадигма ўзгаришига гувоҳ бўлди. 2009 йилда биткоиннинг янги жорий этилишидан тортиб, турли мақсадларга хизмат қилувчи турли токенларнинг кўпайишигача, бу активлар жисмоний ва юридик шахслар билан қандай муносабатда бўлишини, қийматни узатиш ва сақлаш усулларини қайта белгилаб берди. Криптовалюталар, фойдали токенлар, хавфсизлик токенлари ва стабилкоинлар энди рақамли чегарани эгаллайди, бу ерда анъанавий тартибга солиш тузилмалари тез-тез тезликни сақлаб қолиш учун курашадилар.

Рақамли молиявий активлар анъанавий молиявий тизимларга марказлашмаган ва чегарасиз муқобил таклиф этади. Уларнинг аҳамияти нафақат операцияларни соддалаштириш потенциалида, балки молиянинг белгиланган меъёрларига қарши курашишда ҳамдир. Ушбу тадқиқот рақамли молиявий активларни солиққа тортишнинг мураккаб гобеленини синчковлик билан кўриб чиқишга, уларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқадиган муаммоларни ўрганишга қаратилган.

Молиявий секторда технология интеграцияси корхоналар учун ташқи молиялаштиришнинг мавжудлиги ва арзонлигини инқилоб қилди. Globe Newswire маълумотларига кўра, рақамли молия бозорлари сезиларли ўсишни бошдан кечирди, бунга мисол сифатида рақамли банк бозори 2021 йилда қиймати 8 триллион АҚШ долларидан ошиб, 2028 йилга келиб қарийб 10,3 триллион АҚШ долларига кўтарилиши кутилмоқда¹¹².

В.Му ва бошқаларнинг таъкидлашича, рақамли молия ёки FinTech корхоналар, молиявий бозорлар ва миллий иқтисодий ўсиш учун кўп фойда келтиради. Рақамли технологияларни молиявий бозорларга интеграциялаш уларни янада тезкор, оператив ва хатоларга чидамли қилади, хусусан, кредитни баҳолаш каби жиҳатлар учун. Бундан ташқари, рақамли молия мамлакатларда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш сиёсатини катализлайди¹¹³.

М.О.Ал-Смади рақамли молия молиявий инклюзивликни, қашшоқликни юмшатишни ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва қайта тикланадиган энергия манбаларига бўлган талабни қандай ошириши ҳақида батафсил маълумот беради¹¹⁴.

Б.Кормиер таъкидлаганидек, Хитойда молиявий бухгалтерия шаффофлигининг етишмаслиги унинг сиёсий иқтисодига чуқур

¹¹² Globe Newswire (2022). Digital banking market size to surpass \$10.3 trillion by 2028 – Comprehensive research report by facts and factors. <https://www.globenewswire.com/en/news-release/2022/09/13/2515128/0/en/Digital-Banking-Market-Size-to-Surpass-10-3-Trillion-by-2028-Comprehensive-Research-Report-by-Facts-Factors.html>

¹¹³ Mu W., Liu K., Tao Y., Ye Y. (2023) Digital finance and corporate ESG. Finance Research Letters, 51 , Article 103426, 10.1016/j.frl.2022.103426

¹¹⁴ Al-Smadi M.O. (2023) Examining the relationship between digital finance and financial inclusion: Evidence from MENA countries. Borsa Istanbul Review, 23 (2), pp. 464-472, 10.1016/j.bir.2022.11.016

илдиз отган¹¹⁵. Хитойнинг иқтисодий ландшафтини таъминловчи социалистик тузилма хусусий рентабелликка тарихан тўсқинлик қилиб, корхоналар ўртасида молиявий бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларни тайёрлашда шаффофлик маданиятига олиб келди¹¹⁶.

Янги бизнес моделлари ва технологик концепциялар инновацион молиявий ечимлар учун асос бўлиб хизмат қилади¹¹⁷. Ҳозирги вақтда молия секторидаги мижозлар ҳар доим харажатларни камайтирган ҳолда, жой ва вақтдан қатъий назар, ақлли, аммо улардан фойдаланиш осон молиявий хизматларга муҳтож¹¹⁸. Интернетнинг ўсиб бораётган иқтисодиёти, рақамли (айниқса мобил) қурилмалар ва мультимедиядан фойдаланишнинг янги моделлари, шунингдек, онлайн каналлардан фойдаланишнинг ортиб бораётгани (нафақат молиявий маълумотларни қидириш, балки молиявий операциялар учун ҳам) янги технологияларни рағбатлантирадиган асосий таркибий ўзгаришлардир. ишланмалар¹¹⁹.

Рақамлаштириш номоддий активларни жисмоний ишлаб чиқаришдан кўра муҳимроқ қилиб қўйди, чунки рақамли

¹¹⁵ Cormier B. (2023) Chinese or western finance? Transparency, official credit flows, and the international political economy of development. *Review of International Organizations*, 18 (2) , pp. 297-328, 10.1007/s11558-022-09469-x

¹¹⁶ Sun Y., Tian W., Mehmood U., Zhang X., Tariq S. How do natural resources, urbanization, and institutional quality meet with ecological footprints in the presence of income inequality and human capital in the next eleven countries? *Resources Policy*, 85 (2023), Article 104007, 10.1016/j.resourpol.2023.104007

¹¹⁷ Kaplanov, N. (2012). Nerdy money: Bitcoin, the private digital currency, and the case against its regulation. *Loyola Consumer Law Review*, 25(1), 111–174

¹¹⁸ Mullins, D. R., & Wallin, B. A. (2004). Tax and expenditure limitations: Introduction and overview. *Public Budgeting & Finance*, 24(4), 2–15. <https://doi.org/10.1111/j.0275-1100.2004.00344.x>

¹¹⁹ Nickerson, R. C., Varshney, U., & Muntermann, J. (2013). A method for taxonomy development and its application in information systems. *European Journal of Information Systems*, 22(3), 336–359. <https://doi.org/10.1057/ejis.2012.26>

маҳсулот лойиҳаси ишлаб чиқилгандан сўнг деярли бепул такрорланиши мумкин ва бу лойиҳани ишлаб чиқиш жойи кўпинча қиймат яратиладиган жойдир¹²⁰. Рақамли маҳсулотларни сақлаш ва ташиш нархи деярли нолга тенг бўлганлиги сабабли маҳсулотларнинг географик ҳаракатчанлиги сезиларли даражада ошди¹²¹. Бу компанияларга дунёнинг исталган нуқтасида бозорларда ишлаш имконини беради, маҳаллий бозорлар ва фирмаларни кўшимча рақобатга дучор қилади. Солиқ органлари солиқ тушумларининг камайишини кўришлари мумкин, чунки билвосита солиқларни йиғиш қийин ва хорижий ишлаб чиқарувчида тўғридан-тўғри солиқлар йўқ¹²².

Рақамли активларни оддий молиявий активлардан ажратиб турадиган асосий хусусияти уларнинг марказсизлаштирилиши, яъни криптовалюта ва уни чиқариш усулини тартибга солувчи органнинг йўқлигидир. Криптовалюта масаласи «кон» деб аталади ва криптовалюта ташкил этувчи ноёб белгилар тўпламини яратиш учун компьютер тизимларининг кучидан фойдаланишдан иборат¹²³. Унинг чиқарилиши марказий банкнинг ваколатига кирмайди ва эмиссия ҳажми фақат у мавжуд бўлган тизимнинг хусусиятларига боғлиқ ва бундай валютанинг курси ҳеч қандай мамлакат иқтисодиёти билан боғлиқ эмас. Лекин фақат бозор томонидан ўрнатилади, яъни

¹²⁰ Meijers, H. (2014). Does the internet generate economic growth, international trade, or both? *International Economics and Economic Policy*, 11, 137–163. <https://doi.org/10.1007/s10368-013-0251-x>

¹²¹ Fedotova, V. V., Emelyanov, B. G., & Tipner, L. M. (2018). The concept of blockchain and the possibility of its use. *European Science*, 1(33), 40–48. <https://doi.org/10.26794/2408-9303-2018-5-6-61-66>

¹²² Spilker, B., Ayers, B., Robinson, J., Outsley, E., Worsham, R., Barrick, J., & Weaver, C. (2014). *Taxation of individuals and business entities*. McGraw Hill Irwin

¹²³ Briere, M., Oosterlinck, K., & Szafarz, A. (2015). Virtual currency, tangible return: Portfolio diversification with Bitcoin. *Journal of Asset Management*, 16(6), 365–373. <https://doi.org/10.1057/jam.2015.5>

унга бўлган талабга боғлиқ¹²⁴. Бундан ташқари, Рақамли молиявий активларни сақлаш ва ҳисоб-китоблар хавфсизлиги билан ажралиб туради, чунки криптовалюталар билан амалга оширилган барча операциялар қайтариб бўлмайдиган ва жисмоний кузатуви мумкин бўлмаган ноёб компьютер кодларидан фойдаланишни ўз ичига олади¹²⁵.

Кўпинча кичик штатлар, оффшор ҳудудлар корхоналар ва янги иш ўринларини яратиш учун хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун криптовалюталар ва блокчейн технологияларининг машҳурлигидан фойдаланишга ҳаракат қиладилар, шунинг учун улар жуда либерал қонунчиликни шакллантирадилар. Бошқа давлатлар анча чекланган позицияни эгаллайди ёки криптовалюталарнинг айланишини сезиларли даражада чеклайди. Ушбу йўналишда баъзи ишлар ушбу соҳани миллий ва миллатлараро тартибга солишни шакллантириш бўйича тавсиялар ва стандартларни ишлаб чиқадиган халқаро ташкилотлар томонидан амалга оширилмоқда¹²⁶.

Тартибга солиш сценарийларини ишлаб чиқиш қўшни давлатларнинг тўпланган тажрибасини нусхалашни истисно қилиши керак. Иқтисодиётни ривожлантиришнинг миллий ўзига хосликлари, устуворликлари ва рақамли иқтисодиёт имкониятларига хос бўлган номутаносибликларни ҳисобга олиш

¹²⁴ Glaser, F., & Bezenberger, L. (2015, March 1). Beyond cryptocurrencies-a taxonomy of decentralized consensus systems [Paper presentation]. 23rd European Conference on Information Systems, Mu'nster, Germany

¹²⁵ Panova, O., Leheza, Y., Ivanytsia, A., Marchenko, V., & Oliukha, V. (2019). International models of legal regulation and ethics of cryptocurrency use: Country review. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 22(2), 1-6

¹²⁶ Marian, O. (2013). Are cryptocurrencies super tax havens. *Michigan Law Review First Impressions*, 112, 38-48.

керак. Бошқа томондан, солиқни тартибга солиш рақамли технологияларнинг ривожланиш динамикасига зарар етказмаслиги керак ва шунинг учун тартибга солиш механизмларини жорий этишнинг барча рискларини таҳлил қилиш билан жорий этилиши керак¹²⁷. Рақамли активлар билан боғлиқ ўн йиллик муаммоларнинг аксарияти ноаниқ ёки тартибга солинмаган бўлсада, оддий чакана инвестор учун ноқулайлик туғдирадиган баъзи усуллар мавжуд. Мисол учун, аксарият мамлакатлар криптовалюталарга солиқ солади, бошқа мамлакатлар эса тангаларни дастлабки таклиф қилишда иштирок этишни чеклайди. Глобал тенденциялар энди кўпроқ қоидалар бўлишини кўрсатмоқда - бу партияга қараб яхши ёки ёмон бўлиши мумкин¹²⁸.

Юқоридаги адабиётларни ўрганиш асосида шунини таъкидлаб ўтиш керакки, самарали солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш солиққа тортишни тартибга солиш механизмларини жорий этишда ҳал қилувчи жиҳат бўлиб, биринчи навбатда рақамли молиявий активларни жадал ривожлантириш ва қонунийлаштириш билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишга қаратилган. Мақсад – бизнес ва бозорнинг бошқа иштирокчилари учун спекулятив, кибернетик ва фойда келтирмайдиган хавфларни юмшатиб, рақамли молиявий активларни реал иқтисодиётга интеграциялашувини рағбатлантирадиган солиқ тизимини

¹²⁷ Murphy, K., & Higgins, M. (2014). Concepts in federal taxation. South-Western Pub.

¹²⁸ Glaser, F., Zimmermann, K., Haferkorn, M., Weber, M. C., & Siering, M. (2014, June 9–11). Bitcoin-asset or currency? Revealing users' hidden intentions [Conference session]. 22nd European Conference on Information Systems (pp. 1–10). ECIS, London, England

яратиш. Рағбатлантириш ва чекловлар ўртасидаги мувозанатни сақлаш самарали тақсимлашга эришишнинг калитидир. Буни амалга ошириш учун рақамли технологиялар ва уларнинг ҳосилаларини турлича талқин қилиш таъсирида турлича ёндашувларни ҳисобга олган ҳолда солиқни тартибга солиш бўйича хорижий тажрибани чуқур ўрганиш зарур.

Рақамли молиявий активларнинг таксономияси самарали тартибга солиш ва солиққа тортиш тизимини ишлаб чиқиш учун жуда муҳимдир. Ҳар хил турдаги активлар ўртасидаги фарқларни тушуниш мутахассисларга ҳар бир тоифадаги ўзига хос муаммоларни ҳал қилиш учун қоидалар ва солиқ сиёсатини мослаштириш имконини беради.

Биткоин ва Ethereum мисолида келтирилган криптовалюталар марказлаштирилмаган рақамли валюталар сифатида ишлайди. Улар айирбошлаш воситаси, ҳисоб бирлиги ва қиймат омбори бўлиб хизмат қилади. Марказлаштирилмаган табиати туфайли криптовалюталар кўпинча анъанавий тартибга солиш парадигмаларига қарши туради.

Фойдали токенлар блокчейн экотизимида маълум бир маҳсулот ёки хизматга киришни таъминлайди. Улар инвестициялар сифатида эмас, балки марказлаштирилмаган иловалар ёки платформалар билан ўзаро ишлаш воситалари сифатида ишлаб чиқилган.

Хавфсизлик токенлари асосий активга эгалик ҳуқуқини, кўпинча компания, кўчмас мулк ёки бошқа молиявий

воситалардаги улушни ифодалайди. Қимматли қоғозлар токенларини тартибга солиш анъанавий қимматли қоғозлар билан мос келади ва уларни муайян қонун ва қоидаларга бўйсунди.

Стабилкоинлар - бу барқарор асосий активнинг қийматига боғланган рақамли активлар, одатда АҚШ доллари ёки товар каби фиат валютаси. Уларнинг барқарорлиги кўпинча бошқа криптовалюталар билан боғлиқ бўлган нархларнинг ўзгарувчанлигини юмшатишга қаратилган.

Рақамли молиявий активларнинг белгиловчи хусусияти уларнинг марказлаштирилмаганлигидир. Блокчейн технологиясида ишлаётган бу активлар консенсус механизмларига таяниб, марказий бошқарув органига эга эмас. Ушбу марказсизлаштириш тартибга солувчи назоратни амалга оширишда қийинчиликлар туғдиради. Рақамли молиявий активлар географик чегаралардан ошиб, глобал миқёсда фойдаланиш мумкин. Фойдаланувчилар анъанавий банк воситачиларига муҳтож бўлмасдан, ушбу активларни ўтказишлари, савдолари ва операцияларини амалга оширишлари мумкин. Ушбу глобал қулайлик юрисдикцияга оид солиқ қоидаларини қўллашни мураккаблаштиради.

Кўпгина рақамли молиявий активлар турли даражадаги анонимлик ёки тахаллусни таклиф қилади. Бу хусусият шахсий дахлсизликни кучайтирсада, қонунга хилоф фаолият, солиқ

тўлашдан бўйин товлаш ва пул ювиш ҳақида хавотир уйғотади, бу эса тартибга солувчи текширувларга сабаб бўлади.

Блокчейн соҳасида технологик инновацияларнинг тез суръатлари рақамли молиявий активлар учун янги функциялар ва фойдаланиш ҳолатларини тақдим этади. Ақлли контрактлар, активларнинг токенизацияси ва марказлашмаган молия платформалари ўзгарувчан шароитга ҳисса қўшади, бу эса меъёрий-ҳуқуқий базани доимий равишда мослаштиришни талаб қилади.

Шу туфайли ҳам рақамли молиявий активларни солиққа тортишда уларнинг таснифи ва хусусиятларини чуқур тушуниш жуда муҳимдир. Криптовалюталар, фойдали токенлар, хавфсизлик токенлари ва стабилкоинларнинг хилма-хил функцияларини тан олиш инновацияларни қўллаб-қувватлаш ва потенциал хавфларни юмшатиш ўртасидаги мувозанатни таъминловчи солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш учун асос яратади. Биз олдинга силжиганимизда, соҳага тегишли мутахассислар ушбу активларнинг динамик табиатига ва уларни таъминловчи технологияларга жавоб беришда тезкор бўлишлари жуда муҳимдир. Ушбу мақолада биз рақамли молиявий активларни солиққа тортишнинг асосий жиҳатларини кўриб чиқамиз.

Рақамли молиявий активларни солиққа тортишдаги дастлабки қийинчиликлардан бири уларнинг таснифини аниқлашдир. Турли юрисдикциялар ушбу активларни турлича тоифаларга ажратиши мумкин, бу эса солиққа тортиш

тартибидаги ўзгаришларга олиб келади. Умумий таснифларга Биткоин ва Ethereum каби криптовалюталар, фойдали токенлар, хавфсизлик токенлари ва стабилкоинлар киради. Ҳар бир тоифага ўзига хос хусусияти ва функционаллигидан келиб чиққан ҳолда турли хил солиқ қоидалари қўлланилиши мумкин.

Биткоин каби криптовалюталар кўпинча солиқ мақсадларида мулк сифатида кўриб чиқилади. Кўпгина юрисдикцияларда жисмоний шахслар ёки корхоналар криптовалюталарни сотиш ёки алмаштиришда капитал даромад солиғи қўлланилади. Даромад сотиш нархидан харажат асосини (сотиб олиш нархини) айириш йўли билан ҳисобланади. Баъзи мамлакатлар, шунингдек, бизнес даромади сифатида криптовалюта қазиб олишни солиққа тортиши мумкин.

Блокчейндаги турли активлар ёки ҳуқуқларни ифодаловчи токенлар турли солиқ оқибатларига эга бўлиши мумкин. Муайян хизматлар учун фойдаланилганда, фойдали токенлар қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) ёки товарлар ва хизматлар солиғига тортилиши мумкин. Компанияга ёки бошқа активларга эгалик ҳуқуқини ифодаловчи хавфсизлик токенлари сотиш ёки ўтказишда капитал даромад солиғини келтириб чиқариши мумкин.

Блокчейн лойиҳалари учун пул йиғишнинг машҳур усули бўлган дастлабки танга таклифлари (ICO) солиққа тортишда ўзига хос муаммоларни келтириб чиқаради. Юрисдикциялар ICO орқали тўпланган маблағларга қандай муносабатда бўлишлари

билан фарқ қилиши мумкин. Баъзи ҳолларда даромадлар даромад сифатида кўриб чиқилиши ва фойда солиғига тортилиши мумкин, бошқаларида эса улар капитал сифатида кўриб чиқилиши мумкин, бу эса капиталнинг потенциал ўсишига олиб келиши мумкин.

Ҳукуматлар рақамли активлар соҳасида солиқ қонунчилигини таъминлаш бўйича саъй-ҳаракатларини кучайтирмоқда. Рақамли молиявий активларга эга бўлган солиқ тўловчилар кўпинча солиқ мақсадларида ўз маблағлари ва операциялари ҳақида ҳисобот беришлари керак. Ҳисобот талабларига риоя қилмаслик жарима ёки ҳуқуқий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Рақамли молиявий активларга солиқ солиш жадал ривожланаётган соҳадир, чунки ҳукуматлар технологик тараққиёт билан ҳамқадам бўлишга интилади. Баъзи юрисдикциялар кенг қамровли меъёрий-ҳуқуқий базаларни ишлаб чиқиш устида фаол ишламоқда, бошқалари эса глобал ўзгаришларни диққат билан кузатиб, эҳтиёткорроқ ёндашувни қўллашлари мумкин.

Рақамли молиявий активлар кўпинча миллий чегаралардан ошиб, халқаро солиққа тортиш учун муаммоларни келтириб чиқаради. Трансчегаравий операциялар бир нечта юрисдикцияларда солиқ оқибатларини келтириб чиқариши мумкин, бу эса икки томонлама солиққа тортишга олиб келади. Ушбу мураккабликларни бартараф этиш учун рақамли молиявий

активларни солиққа тортиш бўйича халқаро стандартларни ўрнатиш бўйича ишлар олиб борилмоқда.

Умуман олганда, кўриш мумкинки, рақамли молиявий активларни солиққа тортиш мураккаб жараёни юзага келтиради. Криптовалюталар ва блокчейн технологиясидан фойдаланиш ўсишда давом этар экан, бутун дунё бўйлаб ҳукуматлар адолатли ва самарали тартибга солишни таъминлаш учун солиқ сиёсатини мослаштириш устида ишламоқда. Бозор иштирокчилари, шу жумладан инвесторлар, корхоналар ва ишлаб чиқувчилар, ривожланаётган солиқ муҳити ҳақида хабардор бўлишлари ва рақамли молиявий активлар майдонининг мураккаблигини бошқариш учун ҳисобот талабларига риоя қилишлари керак.

Хўш, рақамли молиявий активларни солиққа тортиш бўйича мамлакатимизда қандай муаммолар мавжуд ва уларни ечимини қандай баҳолаш мумкин. Хусусан:

1. Ўзбекистонда рақамли молиявий активларни аниқ таснифлаш тизимининг йўқлиги мақсадли солиқ сиёсатини ишлаб чиқишга тўсқинлик қилмоқда. Бунинг учун криптовалюталар, фойдали токенлар, хавфсизлик токенлари ва стабилкоинлар ўртасида фарқ қилувчи кенг қамровли таснифлаш тизимини яратиш лозим. Бу ҳар бир актив турининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда солиққа тортишнинг мослаштирилган ёндашувларини яратиш имконини беради.

2. Криптовалюталарни солиққа тортишда ноаниқлик солиқ тўловчилар учун ҳам, солиқ органлари учун ҳам қийинчиликларга олиб келади. Криптовалюталарни солиққа тортиш тартибини аниқ белгилаб, улар сармоядан олинадиган даромад солиғи, фойда солиғи ёки солиққа тортишнинг бошқа шаклларига тортиладими ёки йўқлигини аниқлаш керак.

3. Дастлабки танга таклифлари (ICO) учун мустақкам меъёрий-ҳуқуқий базанинг йўқлиги ҳуқуқий ноаниқликлар ва потенциал нотўғри фойдаланишга олиб келиши мумкин. ICO учун инвесторларни ҳимоя қилиш, пул ювишга қарши кураш талабларини биладиган кенг қамровли меъёрий базани ишлаб чиқиш керакки, бу келажакда эмитентлар ва ICO билан шуғулланадиган инвесторлар учун солиқ оқибатларини аниқ кўрсатиб бериши лозим.

4. Халқаро ташкилотлар билан чекланган ҳамкорлик трансчегаравий солиққа тортиш муаммоларини ҳал қилиш ҳаракатларига тўсқинлик қилиши мумкин. Халқаро форумларда фаол иштирок этиш ва рақамли молиявий активларни солиққа тортишнинг умумий стандартларини яратиш учун бошқа давлатлар билан ҳамкорлик қилиш лозим. Бу трансчегаравий операциялар ва икки томонлама солиққа тортиш билан боғлиқ муаммоларни юмшатишга ёрдам беради.

5. Рақамли молиявий активлар бўйича ҳисобот бериш механизмларининг нотўғрилиги солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва уларга риоя қилмасликка олиб келиши мумкин. Рақамли

молиявий активлар транзакцияларида иштирок этадиган жисмоний шахслар ва корхоналар учун ишончли ҳисобот талабларини амалга ошириш даркор. Рақамли экотизимда солиққа риоя қилишни рағбатлантириш, шаффоф ва кузатилиши мумкин бўлган ҳисобот учун технологиядан фойдаланиш керакки, эртага вужудга келиши мумкин бўлган мавҳум ҳолатларни олдини олади.

Юқоридагиларга асосланиб айтадиган бўлсак, Ўзбекистонда рақамли молиявий активларни солиққа тортишдаги мавжуд муаммоларни ҳал қилиш меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг аниқлиги, халқаро ҳамкорлик, манфаатдор томонларни ўқитиш ва технологик интеграцияни ўз ичига олган кўп қиррали ёндашувни талаб қилади. Демак, солиқ соҳасида бу масалани устуворлаштириш керакки, истиқболда муаммолар вужудга келмаслигини таъминлаши лозим.

Рақамли молиявий активларни солиққа тортиш солиқ органлари ва бозор иштирокчилари учун катта муаммо туғдиради. Ушбу тадқиқот рақамли молиявий активларнинг таснифи, хусусиятлари ва солиққа тортилиши билан боғлиқ мураккабликларни очиб, ушбу мураккаб жараённи ҳар томонлама ўрганишни амалга оширди.

Рақамли молиявий активларнинг таснифи, жумладан криптовалюталар, фойдали токенлар, хавфсизлик токенлари ва стабилкоинлар самарали солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Рақамли молиявий активларга солиқ солишнинг келажаги динамик ва олдиндан айтиб бўлмайдиган бўлиб қолмоқда, бу технологик тараққиёт ва глобал тартибга солувчи ўзгаришларга доимий мослашишни талаб қилади.

Солиқ сиёсати рақамли молиявий жараённинг ривожланаётган табиатига мос келишини таъминлаш учун сиёсатчилар чаққон, сезгир ва ҳамкорликка очиқ бўлишлари керак.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, рақамли молиявий активларга солиққа тортиш истиқболли ва ҳамкорликка асосланган ёндашувни талаб қилади. Ушбу активлар молия контурларини қайта белгилашда давом этар экан, сиёсатчилар инновациялар ва тартибга солувчи назоратни мувозанатлаштирадиган мослашувчан солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш масъулиятини ўз зиммаларига оладилар.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, ушбу монографияда келтирилган хулосалар солиққа тортиш билан боғлиқ бўлган назарий ва амалий муаммоларни ҳам жаҳон миқёсида, ҳам мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ўрганилган. Ушбу монография доирасида олиб борилган тадқиқотлар нафақат мавжуд билимларга ҳисса қўшади, балки солиқ соҳасидаги долзарб муаммоларни ҳал қилишга ҳам ҳаракат қилади. Ёндашувимизнинг ўзига хослиги солиққа тортишнинг методологик асосларидан тортиб амалий таъсирларгача бўлган турли жабҳаларини яхлит ўрганишда, пировардида нозик ва долзарб бўлган жиҳатларини ҳар томонлама тушунишни таклиф қилишдадир.

Бизнинг тадқиқотимиз натижасида олинган хулосалар солиққа тортиш билан боғлиқ мавжуд муаммолар ва мураккабликлар кўринишида алоҳида аҳамиятга эга. Тақдим этилган тавсиялар умумий ечимлар эмас, балки аниқланган муайян муаммоларни ҳал қилиш учун мўлжалланган бўлиб, уларни амалий ҳал қилишга хизмат қилади. Жаҳон ва миллий иқтисодиёт муҳитининг мураккабликлари билан танишар эканмиз, ушбу хулоса ва тавсияларни амалга ошириш солиқ соҳасидаги муаммоли вазиятларни тўғирлаш йўлидаги ҳал қилувчи қадам сифатида намоён бўлади.

Ишончимиз комилки, таклиф этилаётган чора-тадбирлар сиёсатчилар, солиқ органлари, тадқиқотчилар ва амалиётчилар

учун қўлланма бўлиб хизмат қилиши мумкин. Ушбу тавсияларнинг мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятларига мос келиши уларнинг долзарблиги ва қўлланилишини таъминлайди. Ушбу тушунчаларни ўзлаштириб, биз солиқ тизимига ўзгарувчан таъсир кўрсатишни, иқтисодий ўсиш, адолат ва барқарорликни таъминлаш учун қулай муҳитни яратишни назарда тутамиз.

Моҳиятан, ушбу тадқиқотнинг якуни миллий иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш тизими трансформациясининг методологик асослари бўйича кенгроқ ташаббуснинг ажралмас қисми сифатида солиққа оид муаммоларни ҳал этиш муҳимлигини таъкидлайди. Бу ерда келтирилган хулоса ва тавсияларни амалга ошириш иқтисодий меъёрий-ҳуқуқий базамизнинг самарали ишлаши учун зарурдир. Умид қиламизки, ушбу тадқиқот иқтисодий фаровонлик ва жамият фаровонлигининг асосий мақсадларига ҳисса қўшадиган солиқ соҳасида қарорлар қабул қилиш ва мазмунли ислоҳотлар учун катализатор бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Норматив ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга молик нашрлар

1.1. Ўзбекистон Республикаси “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонун 2016 йил 13 апрель.

1.2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси. Т.: Адолат, 2023.

1.3. Ўзбекистон Республикаси 2021 йил 30 декабрдаги “2022 йил Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида”ги ЎРҚ-742-сон Қонуни

1.4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги ПФ-5468-сонли Фармони

1.5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 18 июлдаги “Солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йиғилувчанлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 5116-сон Фармон

1.6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги “Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодий тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5969-сон Фармони

1.7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармон

1.8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 июлдаги “Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4389-сон қарори

1.9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 январдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-5635-сонли Фармони.

1.10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлис депутатларига мурожаатномаси. 24 янв. 2020

1.11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 7 январдаги “Солиқ хавфини бошқариш, солиқ хавфи мавжуд солиқ тўловчиларни (солиқ агентларини) аниқлаш ва солиқ текширувларини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида”ги 1-сонли қарори билан тасдиқланган “Солиқ хавфини бошқариш, солиқ хавфи мавжуд солиқ тўловчиларни (солиқ агентларини) аниқлаш ва уларни солиқ хавфи даражаси бўйича тоифалаш тартиби тўғрисида” Низом

1.12. Arnold, Jens. Do Taxes Affect Economic Growth? A Literature Review. 1st Edition: 2008 Pages: 1-30

1.13. Auerbach, Alan J. Taxation and Economic Efficiency: 1st Edition: 1985 Pages: 1-25

1.14. Barro, Robert J. Economic Growth: 2nd Edition: 2003 Pages: 138-165

1.15. Байбородина В.Г. (2010) Налоги и налогообложение: учебное пособие / Хабаровск: РИЦ ХГАЭП, 108 с.

1.16. Майбуров И.А. (2011) Налоги и налогообложение: учебное пособие / И.А. Майбуров. М.: ЮНИТИДАНА, 558 с.

1.17. Остапов М.Т. (1998) Налоговая реформа и гармонизация налоговых отношений: автореф. дис. ... док. экон. наук: 08.00.10. Санкт-Петербург. 20с.

1.18. Rogoff, Kenneth S. 2016. The Curse of Cash. Princeton, NJ: Princeton University Press

2. Монография, илмий мақола, патент, илмий тўпламлар

2.1. Advani, A., Elming, W., Shaw, J., (2017) The Dynamic Effects of Tax audits. No. W17/24. The Institute for Fiscal Studies, London, UK.

2.2. Agbenyo, W., Jiang, Y., & Cobblah, P. K. (2018). Assessment of government internal control systems on financial reporting quality in Ghana: A case study of Ghana revenue authority. International Journal of Economics and Finance, 10(11), 40–27. <https://doi.org/10.5539/ijef.v10n11p40> [Crossref], [Google Scholar]

2.3. Alesina, Alberto, and Perotti, Roberto. "Fiscal Expansions and Fiscal Adjustments in OECD Countries. Economic Policy: 1995 Page: 205-248

2.4. Alm, J., McKee, M., (2006) Audit certainty, audit productivity, and taxpayer compliance. Natl. Tax J. 59 (4), 801–816.

2.5. Alm, J., Kasper, M., (2021) Laboratory experiments. In: Van Rooij, B., Sokol, D. (Eds.), Cambridge Handbook of Compliance. Cambridge University Press, Cambridge, UK, pp. 707–727.

2.6. Alt J, Lassen D. (2006) Fiscal transparency, political parties, and debt in OECD countries. European Economic Review, 50 (6), pp. 1403-1439

2.7. Allingham Michael G. and Agnar Sandmo. (1972) "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis." Journal of Public Economics1 (1): 323–338.

2.8. Andreoni, J, Erard, B., Feinstein, J.S., (1998) Tax compliance. J. Econ. Lit. 36 (2), 818–860.

2.9. Arnold, Jens "Do Tax Cuts Promote Economic Growth? A Literature Review of the Evidence" OECD Economics Department Working Papers, No. 620: 2008 Page: 1-44

2.10. Al-Smadi M.O. (2023) Examining the relationship between digital finance and financial inclusion: Evidence from MENA countries. Borsa Istanbul Review, 23 (2), pp. 464-472, 10.1016/j.bir.2022.11.016

2.11. Arkhipova N.I., Rodionov I.I. Changes in the content and role of factors of production as a source of competitiveness in the modern world. Vestnik RGGU. Seriya: Ekonomika. Upravlenie. Pravo= Vestnik of the Russian State University for the Humanities. Series: Economics. Management. Law, 2015, no. 1 (1), pp. 9–16.

2.12. Абрамов А.П. (2007) Налоговая реформа и совершенствование налогового администрирования / А.П. Абрамов // Вестник Томского государственного университета. № 300. с.7-11.

2.13. Balestra C., R. Tonkin (2018) Inequalities in household Wealth across OECD countries: Evidence from the OECD Wealth Distribution Database. OECD statistics working papers 2018/01, OECD Publishing

2.14. Barro, Robert J. Economic Growth in a Cross Section of Countries. Quarterly Journal of Economics. 1991 Page: 407-443

2.15. Briere, M., Oosterlinck, K., & Szafarz, A. (2015). Virtual currency, tangible return: Portfolio diversification with Bitcoin. Journal of Asset Management, 16(6), 365–373. <https://doi.org/10.1057/jam.2015.5>

2.16. Besley, Timothy, and Persson, Torsten. The Effects of Taxation on Savings and Growth. Brookings Papers on Economic Activity. 2013 Page: 265-316

2.17. Bernasconi, M., Bernhofer, J., (2020) Catch me if you can: testing the reduction of compound lotteries axiom in a tax compliance experiment. J. Behav. Experim. Econ. 84, 101479.

2.18. Beer, S., Kasper, M., Kirchler, E., Erard, B., (2020) Do audits deter or provoke future tax noncompliance? Evidence on self-employed taxpayers. CESifo. Econ. Stud. 66 (3), 248–264.

2.19. Biswas S., I. Chakraborty, R. Hai (2017) Income Inequality, Tax Policy, and Economic Growth. Economic Journal, 127 (601), pp. 688-727

2.20. Braithwaite, V., (2009) Defiance in Taxation and Governance – Resisting and Dismissing Authority in a Democracy. Cheltenham, UK and Edward Elgar Publishing Limited, Northampton, MA.

2.21. Богатырева Е.Н. (2014) Теоретические детерминанты налоговых реформ. ISSN 2221-7347 Экономика и право.

2.22. Cormier B. (2023) Chinese or western finance? Transparency, official credit flows, and the international political economy of development. Review of International Organizations, 18 (2) , pp. 297-328, 10.1007/s11558-022-09469-x

2.23. David Thompson. The Role of Tax Analysis in Corporate Tax Planning: A Comprehensive Review. International Journal of Corporate Taxation. November 2019 Page: 22

2.24. DeBacker, J., Heim, B.T., Tran, A., Yuskavage, A., (2018) Once bitten, twice shy? The lasting impact of IRS audits on individual tax reporting. J. Law Econ. 61 (1), 1–35.

2.25. Devereux, Michael, and John Vella. 2017. “Implications of

Digitization for International Corporate Tax Reform.” IMF Fiscal Forum 2017: Digital Revolutions in Public Finance, International Monetary Fund, Washington, DC

2.26. El-Bannany, M. (2018). Financial reporting quality for banks in Egypt and the UAE. *Corporate Ownership & Control*, 15(2), 116–131. <http://doi.org/10.22495/cocv15i2art10> [Crossref], [Google Scholar]

2.27. Enachescu, J., Olsen, J., Kogler, C., Zeelenberg, M., Breugelmans, S.M., Kirchler, E., (2019) The role of emotions in tax compliance behavior: a mixed-methods approach. *J. Econ. Psychol.* 74, 102194.

2.28. Lederman, L., (2018) Does enforcement reduce voluntary tax compliance? *Brigh. Young Univ. Law Rev.* 3, 623–694 .

2.29. Jessica Anderson "Maximizing Tax Savings through Effective Tax Analysis": *Journal of Tax Strategies* Publication: June 2018 Page: 45

2.30. Ji, X.-D., Lu, W., & Qu, W. (2017). Voluntary Disclosure of Internal Control Weakness and Earnings Quality: Evidence From China. *The International Journal of Accounting*, 52(1), 27–44. <https://doi.org/10.1016/j.intacc.2017.01.007> [Crossref] [Web of Science ®], [Google Scholar]

2.31. John Smith. *Advanced Techniques in Tax Analysis for Wealthy Individuals: A Comparative Analysis.* *Journal of Wealth Management:* January 2019 Page: 24

2.32. John Smith. *Tax Analysis for Real Estate Investors: Maximizing Tax Benefits and Minimizing Tax Liability.* *Real Estate Taxation Journal* Publication. January 2020 Page: 56

2.33. Juswanto, W., & Simms, R. (2017) *Fair Taxation in the Digital Economy*, ABD Institute, Policy Brief No.5, <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/390261/adbipb2017-5.pdf>

2.34. Hanlon, M., Hoopes, J. L., & Shroff, N. (2014). The effect of tax authority monitoring and enforcement on financial reporting quality. *The Journal of the American Taxation Association*, 36(2), 137–170. <https://doi.org/10.2308/atax-50820> [Crossref], [Google Scholar]

2.35. Heckman, James J. *Taxes and the Economy: An Economic Analysis of the Top Tax Rates Since 1945.* 1st Edition: 2013 Pages: 1-25

2.36. Hu, F., Ben-Ner, L., (2020) The effects of feedback on lying behavior: experimental evidence. *J. Econ. Behav. Organ.* 171, 24–34 .

2.37. Iatridis, G. E. (2011). Accounting disclosures, accounting quality and conditional and unconditional conservatism. *International Review of Financial Analysis*, 20(2), 88–102. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2011.02.013> [Crossref] [Web of Science ®], [Google Scholar]

2.38. Ikbal Tawfik, O., Almaqtari, F. A., Al-ahdal, W. M., Abdul Rahman, A. A., & Farhan, N. H. (2022). The impact of board diversity on financial reporting quality in the GCC listed firms: The role of family and royal directors. *Economic*

Research-Ekonomiska Istraživanja, 1–33.
<https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2120042> [Taylor & Francis Online],
[Google Scholar]

2.39. Исаев Ф.И. Рақамлаштиришнинг солиққа тортиш базасини кенгайтиришга таъсири. “Рақамли иқтисодиёт ва ахборот технологиялари” электрон илмий журнали. 2023 йил № 1. 10 б. (3-11 б.)

2.40. Farah Rosley. The impact of digitalization in taxation. 2022. https://www.ey.com/en_my/tax/malaysia-budget-2023/the-impact-of-digitalization-in-taxation

2.41. Fedotova, V. V., Emelyanov, B. G., & Tipner, L. M. (2018). The concept of blockchain and the possibility of its use. *European Science*, 1(33), 40–48. <https://doi.org/10.26794/2408-9303-2018-5-6-61-66>

2.42. Glaser, F., Zimmermann, K., Haferkorn, M., Weber, M. C., & Siering, M. (2014, June 9–11). Bitcoin-asset or currency? Revealing users’ hidden intentions [Conference session]. 22nd European Conference on Information Systems (pp. 1–10). ECIS, London, England

2.43. Glaser, F., & Bezenberger, L. (2015, March 1). Beyond cryptocurrencies-a taxonomy of decentralized consensus systems [Paper presentation]. 23rd European Conference on Information Systems, Mu‘nster, Germany

2.44. Gary D. Sprague, “A Critical Look at the European Commission Staff Impact Assessment Relating to the Proposed EU Directives on Taxation of the Digital Economy,” Bloomberg BNA, July 13, 2018.

2.45. Gemmell, N., Ratto, M., (2012) Behavioral responses to taxpayer audits: evidence from random taxpayer inquiries. *Natl. Tax J.* 65 (1), 33–58.

2.46. Gelinas, U. J., Dull, R. B., Wheeler, P., & Hill, M. C. (2017). *Accounting Information Systems*. Cengage Learning. [Google Scholar]

2.47. Kaplanov, N. (2012). Nerdy money: Bitcoin, the private digital currency, and the case against its regulation. *Loyola Consumer Law Review*, 25(1), 111–174

2.48. Keen, Michael, and Joel Slemrod. 2016. “Optimal Tax Administration.” NBER Working Paper 22408, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.

2.49. Keen, M., Slemrod, J., (2017) Optimal tax administration. *J. Publ. Econ.* 152, 133–142.

2.50. Kirchler, E., Hoelzl, E., Wahl, I., (2008) Enforced versus voluntary tax compliance: the “slippery slope” framework. *J. Econ. Psychol.* 29 (2), 210–225.

2.51. Kleven, H.J., Knudsen, M.B., Kreiner, C.T., Pedersen, S., Saez, E., (2011) Unwilling or unable to cheat? Evidence from a randomized tax audit experiment in Denmark. *Econometrica* 79 (3), 651–692.

2.52. Kopits G., Craig J. (1998) Transparency in government operations. IMF occasional paper, p. 158.

2.53. Kurbanov, Z., & Isaev, F. (2017). Analysis of indicators of economic

stability. *Economics and Innovative Technologies*, (1), 321–328. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/9190

2.54. Krishnan, J., Krishnan, J., & Liang, S. (2020). Internal control and financial reporting quality of small firms. *Review of Accounting and Finance*, 19(2), 221–246. <https://doi.org/10.1108/RAF-05-2018-0107> [Crossref] [Web of Science ®], [Google Scholar]

2.55. Kozyrev A.N. Cost and taxation in the digital economy: a report at the Academic Council of CEMI RAS, May 16, 2017. Available at: <https://medium.com/cemi-ras>

2.56. Королева Л.П. Налоговый режим IP-BOX: основные элементы и тенденции трансформации в зарубежных странах. Национальные интересы: приоритеты и безопасность, 2016, т. 1, с. 12, № 5 (338), стр. 152–164.

2.57. Marian, O. (2013). Are cryptocurrencies super tax havens. *Michigan Law Review First Impressions*, 112, 38–48.

2.58. Mankiw, N. Gregory. Smart Tax Reform. *Brookings Papers on Economic Activity*. 2003 Page: 147-210

2.59. Mankiw, N. Gregory. *Principles of Economics* Published Edition: 9th Edition: 2021 Pages: 305-349

2.60. Mardessi, S. (2022). Audit committee and financial reporting quality: The moderating effect of audit quality. *Journal of Financial Crime*, 29(1), 368–388. <https://doi.org/10.1108/JFC-01-2021-0010> [Crossref], [Google Scholar]

2.61. Matsueda, R.L., Kreager, D.A., Huizinga, D., (2006) Detering delinquents: a rational choice model of theft and violence. *Am. Sociol. Rev.* 71 (1), 95–122.

2.62. Meijers, H. (2014). Does the internet generate economic growth, international trade, or both? *International Economics and Economic Policy*, 11, 137–163. <https://doi.org/10.1007/s10368-013-0251-x>

2.63. McKee, M., Siladke, C.A., Vossler, C.A., (2018) Behavioral dynamics of tax compliance when taxpayer assistance services are available. *Intern. Tax Publ. Fin.* 25 (3), 722–756 .

2.64. Michael Davis. *Tax Analysis and Tax Planning: A Synergistic Approach for Minimizing Tax Liabilities*. Taxation Today Publication: July 2017 Page: 56

2.65. Michael Davis. *Strategic Tax Planning: Unlocking Tax Savings through Comprehensive Tax Analysis*. *Journal of Tax Planning and Compliance*. September 2017 Page: 112

2.66. Mirrlees, James A. 1971. “The Theory of Moral Hazard and Unobservable Behaviour: Part I.” *Review of Economic Studies* 66 (1): 3–21.

2.67. Mwakalobo, A.B.S. (2015) Dynamics of Revenue Generation in Tanzania, Kenya and Uganda: A Co-Integration and Error-Correction Modeling Approach. *African Journal of Economic Review*, 3, 15-37.

2.68. Mullins, D. R., & Wallin, B. A. (2004). Tax and expenditure

limitations: Introduction and overview. *Public Budgeting & Finance*, 24(4), 2–15. <https://doi.org/10.1111/j.0275-1100.2004.00344.x>

2.69. Murphy, K., & Higgins, M. (2014). Concepts in federal taxation. South-Western Pub.

2.70. Mu W., Liu K., Tao Y., Ye Y. (2023) Digital finance and corporate ESG. *Finance Research Letters*, 51 , Article 103426, 10.1016/j.frl.2022.103426

2.71. Nickerson, R. C., Varshney, U., & Muntermann, J. (2013). A method for taxonomy development and its application in information systems. *European Journal of Information Systems*, 22(3), 336–359. <https://doi.org/10.1057/ejis.2012.26>

2.72. Ogbonna, G.N. and Ebimobowei, A. (2016) Effect of Tax Administration and Revenue on Economic Growth in Nigeria. *Research Journal of Finance and Accounting*, 7, 49-58.

2.73. Olivia Johnson. Tax Optimization for High-Net-Worth Individuals: A Review of the Literature. *Wealth Management Quarterly*: March 2020 Page: 78

2.74. Panova, O., Leheza, Y., Ivanytsia, A., Marchenko, V., & Oliukha, V. (2019). International models of legal regulation and ethics of cryptocurrency use: Country review. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 22(2), 1–6

2.75. Pham, Q. T., Ho, X. T., Nguyen, T. P. L., Pham, T. H. Q., & Bui, A. T. (2021). Financial reporting quality in pandemic era: Case analysis of Vietnamese enterprises. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 1–23. <https://doi.org/10.1080/20430795.2021.1905411> [Taylor & Francis Online], [Google Scholar]

2.76. Pinskaya M.R. (Ed.). *Mezhdunarodnoe nalogooblozhenie: razmyvanie nalogovoi bazy s ispol'zovaniem ofshorov: monografiya* [International Taxation: Tax Base Erosion with the Use of Offshore Companies: Monograph]. Moscow: INFRA-M, 2015. 192 p.

2.77. Pucheta-Martínez, M. C., Bel-Oms, I., & Olcina-Sempere, G. (2016). Corporate governance, female directors and quality of financial information. *Business Ethics: A European Review*, 25(4), 363–385. <https://doi.org/10.1111/beer.12123> [Crossref] [Web of Science ®], [Google Scholar]

2.78. Seelkopf L., Bubek M., Eihmanis E., Ganderson J., Limberg J., Mnaili Y., Zuluaga P., et al. (2021) The rise of modern taxation: A new comprehensive dataset of tax introductions worldwide. *The Review of International Organizations*, 16 (1), pp. 239-263

2.79. Sanjeev Gupta, Michael Keen, Alpa Shah, and Genevieve Verdier (2017) “Digital Revolutions in Public Finance” Chapter 2. “Digitalization and Taxation”. © International Monetary Fund. 26-27.

2.80. Sarah Lee. The Impact of Tax Analysis on Small Business Taxation: Evidence from Empirical Studies. *Small Business Economics*: September 2018 Page: 112

2.81. Sarah Chen. *Tax Analysis for Small Businesses: A Practical Approach*

- to Reducing Tax Burden. *Small Business Taxation Quarterly*. April 2019 Page: 34
- 2.82.** Shireen Rosario, Kavita Chavali. Digitization of Taxation in the Changing Business Environment & Base Erosion & Profit Shifting (Beps) Special Reference to India. *European Scientific Journal* January 2020 edition Vol.16, No.1 ISSN: 1857 – 7881 (Print) e - ISSN 1857- 7431
- 2.83.** Spilker, B., Ayers, B., Robinson, J., Outslay, E., Worsham, R., Barrick, J., & Weaver, C. (2014). *Taxation of individuals and business entities*. McGraw Hill Irwin
- 2.84.** Sun Y., Tian W., Mehmood U., Zhang X., Tariq S. How do natural resources, urbanization, and institutional quality meet with ecological footprints in the presence of income inequality and human capital in the next eleven countries? *Resources Policy*, 85 (2023), Article 104007, 10.1016/j.resourpol.2023.104007
- 2.85.** Степнов И.М., Ковальчук Ю.А. Платформенный капитализм как источник цифровой сверхприбыли рантье. *Вестник МГИМО Университета=Обзор международных отношений МГИМО*. 4 (61), стр. 107–124.
- 2.86.** Tversky, A., Kahneman, D., (1974) Judgment under uncertainty: heuristics and biases. *Science* 185 (4157), 1124–1131.
- 2.87.** Tran, Y. T., Nguyen, N. P., & Hoang, T. C. (2021). The role of accountability in determining the relationship between financial reporting quality and the performance of public organizations: Evidence from Vietnam. *Journal of Accounting and Public Policy*, 40(1), 106801. <https://doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2020.106801> [Crossref] [Web of Science ®], [Google Scholar]
- 2.88.** Trombetta, M. (2021). Financial reporting and macroeconomics. *The European Journal of Finance*, 1–12. <https://doi.org/10.1080/1351847X.2021.1877166> [Taylor & Francis Online], [Google Scholar]
- 2.89.** Тихонова А.В. Налог на Google: как не сделать шаг назад в ближайшее время? *Международный бухгалтерский учет=Международный бухгалтерский учет*, 2018, т. 1, с. 21, №. 10 (448), стр. 1129–1139.
- 2.90.** Ud Din, N., Cheng, X., Ahmad, B., Sheikh, M. F., Adedigba, O. G., Zhao, Y., & Nazneen, S. (2021). Gender diversity in the audit committee and the efficiency of internal control and financial reporting quality. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34(1), 1170–1189. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1820357> [Taylor & Francis Online] [Web of Science ®], [Google Scholar]
- 2.91.** Zandi, G., Sadiq, M., & Mohamad, S. (2019). Big-four auditors and financial reporting quality: Evidence from Pakistan. *Humanities & Social Sciences Reviews*, 7(2), 369–375. <https://doi.org/10.18510/hssr.2019.7243> [Crossref], [Google Scholar]

3. Фойдаланилган бошқа адабиётлар

3.1. Globe Newswire (2022). Digital banking market size to surpass \$10.3 trillion by 2028 – Comprehensive research report by facts and factors. <https://www.globenewswire.com/en/news-release/2022/09/13/2515128/0/en/Digital-Banking-Market-Size-to-Surpass-10-3-Trillion-by-2028-Comprehensive-Research-Report-by-Facts-Factors.html>

3.2. GOV.UK. Corporate tax and the digital economy: position paper. <https://www.gov.uk/government/consultations/corporate-tax-and-the-digital-economy-position-paper>

3.3. GOV.UK. Corporate tax and the digital economy: position paper. <https://www.gov.uk/government/consultations/corporate-tax-and-the-digital-economy-position-paper>

3.4. <https://blogs.worldbank.org/voices/why-tax-administrations-are-embracing-digital-transformation>

3.5. <https://kommers.uz/ozbekistonda-2022-jilda-eng-kop-soliq-tolagan-horizhij-kompaniyalar-malum-qilindi>

3.6. ICAEW (2019) “Digitalisation of tax: international perspectives 2019 EDITION” ICAEW Chartered Accountants’ Hall Moorgate Place London EC2R 6EA UK © ICAEW 2019 TECPLM16498 01/19

3.7. Imf (2019) International Monetary. Fund Fiscal Transparency Initiative: Integration of natural resource management issues. Factsheet, Washington

3.8. Imf (2012). International Monetary Fund. Fiscal transparency, accountability, and risk. Washington

3.9. Italy introduces new digital services tax. Available at: <https://taxinsights.ey.com/archive/archive-news/italy-introduces-new-digital-services-tax.aspx>

3.10. OECD (2018), “Tax and digitalisation”, OECD Going Digital Policy Note, OECD, Paris, www.oecd.org/going-digital/topics/tax

3.11. OECD (2018) Countries must strengthen tax systems to meet Sustainable Development Goals. OECD, Paris URL: <https://www.oecd.org/tax/countries-must-strengthen-tax-systems-to-meet-sustainable-development-goals.htm>

3.12. Солиқ юкини камайтириш ва соҳани рақамлаштириш вазифалари белгиланди. <https://xs.uz/uzkr/post/soliq-yukini-kamaytirish-va-sohani-raqamlashtirish-vazifalari-belgilandi>

3.13. World Bank. (2018). Platform for Collaboration on Tax to Discuss Domestic Resource Mobilization Challenges. Press Release, October 5.

ИСАЕВ ФАХРИДДИН ИКРОМОВИЧ

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ ШАРОИТИДА
СОЛИҚ ТАҲЛИЛИНИНГ МЕТОДОЛОГИК
ЁНДАШУВЛАРИ**

МОНОГРАФИЯ

Илмий муҳаррир:

Қурбанов З.Н.

Босишга рухсат этилди. 26.01.2024 й. Бичими 60x84^{1/8}
«Times New Roman» гарнитураси. Офсет усулида босилди.
Шартли б.т. 9,75. Адади 100.

Буюртма 100072, Тошкент ш., Ислон Каримов кўчаси, 49-уй
Иқтисодиёт нашриёти ДУК матбаа бўлимида чоп этилди.